

TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRIGI
TÜRKMENISTANYŇ DAŞARY IŞLER
MINISTRIGINIŇ
HALKARA GATNAŞYKLARY INSTITUTY

TERJIMÄNIŇ
NAZARYÝETI WE TEJRIBELIGI

*Ýokary okuw mekdepleriniň žurnalistika hünärinde
okayan talyplar üçin okuw gollanmasy*

Aşgabat — 2010

Aýnabat Osmanowa, Orazmämmet Akmämmadow

Terjimäniň nazaryýeti we tejribeligi. Ýokary okuw
mekdepleriniň žurnalistika hünärinde okaýan talyplar üçin
okuw kitaby. – Aşgabat, 2010.

AWTORLARDAN.

Mähriban talyplar! „Terjimäniň nazaryýeti we amalyýeti” atly okuw kitaby awtorlar tarapyndan şu ugurdan edilen ilkinji synanyşykdyr. Bu kitapda biz terjimäniň iki ugrundan – nazaryýetinden (Alym, Magtymguly adyndaky dil we edebiýat institutynyň „Terjimeçilik” bölüminiň müdiri Oraz Akmämmadow) we amalyýetinden (Türkmenistanyň daşary işler ministrliginiň Halkara gatnaşyklary institutynyň „Terjimäniň nazaryýeti we amalyýeti” dersi boýunça mugallymy Aýnabat Osmanowa) öz pikirlerimizi hem-de şu ugurdan alymlaryň pikirlerini bir ýere jemlemäge synanyşdyk.

Terjimäniň nazaryýeti diňe bir türkmen terjimeçiliginde däl, eýsem dünýä terjimeçilik ugrunda hem, amalyýetinden yza galýan ylym hasaplanýar. Türkmen terjimeçilik ylmy hem entek köp zähmeti, köp derňewi talap edýän ugur. Şol zerarly hem, türkmen terjimeçilik ylmynda edilen her bir iş, her bir makala biz üçin uly ähmiýete eýedir. Şu okuw kitaby döredilende, biz terjimeçilik barada ýazylan ähli ululy- kiçili malalalar, işler bilen içgin tanyşdyk. Olaryň hersi „Terjimeçilik ylmy” atly binanyň bir kerpiji, bir diwary ýaly bolup görünýär. Häzirki döwürde terjimeçilige ünsüň güýçlenýändigini, bu ugurdan makalalaryň, çykyşlaryň köpeliýändigini bolsa, bizi has hem begendirýär.

Biz bu okuw kitabynda terjimeçilik ugrundan özbaşdak açyş etmäge ymtylmadyk. Kitabyň döreýşinde, esasan, terjimäniň nazaryýeti we amalyýeti boýunça ýazylan işlere

daýanyldy. Şeýle hem, uzak wagtlaýyn derňewleriň netijesinde ýazmaga wagtyň azlyk edendigi sebäpli, şu ugurdan edilen işlerden, makalalardan giňişleýin peýdalanyldy. Peýdalanylan makalalaryň önünde biz onuň awtoryna we çykan neşirine salgylanma berdik. Şu kitapda dürli awtorlaryň pikirlerinden doly peýdalanmagymyz bolsa, terjime baradaky pikirleriň, garaýyşlaryň, mümkin boldugyndan, bir ýere jemlenmegine hem ýardam berer diýip pikir edýäris.

Terjimeçilik ylmynda ädilen ilkinji ädim bolan bu okuw kitaby gelejekde has kämilleşer. Belki awtorlar öz kem gaýdan ýerleriniň üstüni ýetirerler, artykmaç ýerlerini aýyrarlar. Biz ähli okyjylardan „şu ugurda işleýän alymlardyr mugallymlardan hem bu kitap barada öz pikirlerini aýtmagy haýyş edýäris. İşlerinden peýdalanan awtorlarymyza minnetdarlyk bildirýäris we olara bu ugurdan ýene şeýle manyly işleri köpräk ýazmagy arzuw edýäris.

Giriş.

Terjime adamzadyň meşgullanyp ugran iň gadymy kesp-kärleriniň biridir. Şeýle bolsa-da, terjimäniň nazaryýeti entek ýaş ylymlaryň hataryna girýär. Terjime sungaty bolmadyk bolsady, onda biz taryhda uly-uly imperiýalaryň bolandygyny, dagandygyny, dürli dinler we medeniýetler baradaky maglumatlary bilmezdik. Diňe dürli dilde gepleýän adamlaryň terjimäniň üsti bilen biri- biri bilen düşünişýändigini üçin, biz taryhyň gatlaryna ser salyp bilýäris.

Soňky döwürde terjimäniň masştabynyň görnüp-çykmadygyny derejede ösmegi bilen, terjimeçiligiň nazaryýetinde-de, amalyýetinde-de uly öňe gidişlikler bolýar. XX asyryň ortalaryna halkara gatnaşyklary giňäp ugraýar. Dünýäň kartasynda dürli milli döwletler emele gelýär, halkara guramalar, hereketler, döwletleriň birleşikleri döredýär. Ylymdyr- bilimiň, tehnikaýyň ösmegi adamzat üçin maglumat alyşmaga zerurlyk döredýär. Her ýylda halkara konferensiýalaryň, duşuşyklaryň, maslahatlaryň yzygider geçirilip başlanmagy bolsa ene bir gezek, terjimä bolan zerurlygy ýitileşdirýär. Mundan başga-da, halkara ykdysady gatnaşyklaryň ösüşi, halkara söwdanyň ösüşi, ýurtlar arasynda diplomatik gatnaşyklaryň giňemegi, medeni gatnaşyklaryň ösmegi hem terjime sungatynyň ösmegine badalga berýär. Bu zatlaryň ählisi bolsa terjimä hem-de terjimeçilere bolan zerurlygyň ýüze çykmagyna alyp barýar. Dünýäde gysga wagtyň içinde terjimeçileri taýýarlaýan institutlar, býurolar, terjime edilen eserleri çap edýän neşirýatlar, iki-üç dilde çykýan gazet- žurnallar döredip ugraýar. Terjimeçilik bilen münäp hünärmenler, dürli kärdäki adamlar, kätipler meşgullanyp başlaýarlar.

Terjimäniň masştabynyň we mazmunynyň giňemegi alymlaryň ünsüni özüne çekmän bilmeýär. Asyrlar boýy hem bu ugry öwrenmäge edilýän synanyşyklaryň yzy kesilmändi. Alymlar terjime prosesine düşünmek, onuň ýörelgelerini döretmek, terjimeçiler peýdalanan ýaly usullary, ugurlary ýüze çykarmak üçin synanyşyklar etdiler. Terjime bilen gyzyklanan tanymal adamlaryň içinde Siseronyň, Lýuteriň, Gýotäniň, Puşkiniň, Belinskiniň atlaryny belläp geçmek bolar.

Diňe XX asyryň ortalaryna terjime ylmy taýdan derňewiň obýektine öwrülýär. Terjimäniň nazaryýetiniň modelini döretmäge, terjimäniň dil biliminden we edebiýatdan tapawudyny we meňzeşligini aýyl-saýyl etmäge synanyşyklar edilýär. Terjimäniň nazaryýetiniň ösüp ugran döwründe terjimeçilik işiniň amala aşyrylyşyna düşünmäge synanyşyk etmek, terjimäni lingwisrik nukdaýnazardan derňemek işleri amala aşyrylyp ugralýar. Asyryň ortalaryna terjimäniň diňe masştaby däl, eýsem häsiýeti- mazmuny hem üýtgäp ugraýar. Iş-informasipon terjime öňe çykyp ugraýar. Terjime işiniň hiline bolan talap artýar. Indi terjimäniň diňe bir manyny anyk berip bilýändigini hünärmenleri kanagatlandyranok. Terjimeçi diňe bir manyny doly bermän, eýsem diliň kada- kanunlaryny bozman, dil serişdelerini dogry ulanmagy hem başarmalydyr. Terjimäniň dil bilimi bilen berk baglanyşygynyň bardygy hem, informasion terjimede iki diliň hem kada kanunlaryny doly saklamagy başarmalydygy hem şol döwürlerde aýan bolýar.

Terjimeçileri taýýarlamak işiniň ösmegi bilen birlikde terjime işine ylmy taýdan akyl ýetirmäge hem zerurlyk ýüze çykýar. Terjimeçilik bilen diňe şol ugurdan başy çykýan, zehini bar bolan adamlaryň meşgul bolýan döwri indi yzda galyp ugraýar. Döwrüň ösmegi bilen baglanyşykly terjimeçileriň işine bolan zerurlygyň barha artmagy terjimeçilik bilen meşgullanýan adamlaryň sanynyň

köpelmegini talap edýär. Döwrüň bu talabyny ödemek üçin tizden- tiz terjimeçilik mekdepleri, institutlar, fakultetler, kurslar açylyp ugraýar. Bu terjimeçilik mekdepleriniň önünde gysga wagtyň içinde köp sanly hem-de ýokary taýýarlykly terjimeçileri ýetişdirmek wezipesi durýardy. Bu jogapkärli wezipäniň abraý bilen hötdesinden gelmek üçin terjimäniň many- mazmunyny, usullaryny we ş.m. açyp görkazip biljek okuw kitaplary, okuw gollanmalary döredildi. Terjimeçilik sungatyny geljekki hünärmenlere öwretmek üçin, olary okatmagyň effektiw usullaryny oýlap tapmak üçin, terjimeçilik baradaky ylym hem ösmeli bolýar. Köpçülikleýin terjimeçileri taýýarlamak prosesinde bu ugurdan öňden ulanylyp gelinýän tärleriň indi doly özüni ödemeýändigini, terjime etmek üçin diňe iki dili suwara bilmegiň ýeterlik dældigi ýüze çykýar. Diňe iki dili bilmekden başga-da, ol iki diliň dil birliklerini birinden beýlekisine geçirmek üçin gerek bolýan düzgünleri we şertleri hem bilmeli. Diýmek, terjime baradaky ylym terjimäniň ol şertlerini we düzgünlerini işläp düzüp, olary tertibe hem salmalydy.

Terjimeçiligiň ösmegi terjimäniň ylmy taýdan ösmegine jemgyýetçilik zerurlygy döreden bolsa, dil biliminiň ösmegi bolsa terjimäniň dil bilimi nukdaýnazardan çuň öwrenilmegine mümkinçilik dörettdi.

Döwrüň ösmegi bilen baglylykda terjimäniň hil we mukdar taýdan özgermegi terjime baradaky ylmyň ösmegine getirdi. Ilki terjimäniň nazaryýeti onuň amalyýetini öwrenmekden, usullaryna ser salmakdan başlanan bolsa hem, soňra onuň nazaryýeti amalyýetine öz täsirini ýetirip ugraýar, ony baýlaşdyrýar we ýeňilleşdirýar. Emma islendik ylmy nukdaýnazar hökman durmuşda ulanylmaly diýen düşünje bolmaly däl. Ylmyň gazananlarynyň durmuşa doly ornaşdyrylyşyna maşyn terjimesini mysal getirmek bolar.

Maşyn terjimesini döretmegiň kynçylyklarynyň biri terjime prosesini ilki modelirlemeli bolanlygyndadyr.

Terjime ylmynyň ilkinji ädimlerinde ýüze çykan jedeli ýatlap çëçeliň. Terjimäniň iki diliň biri-birine bolan gatnaşyk prosesine baglylyk prosesini açyp görkezmäge bolan ilkinji synanyşyklar ilki bilen terjimeçiler, çeper terjime bilen meşgullanýan terjimeçiler tarapyndan garşylyga sezewar boldy. Olar terjime döredijiligiň bir görnüşi, ol sungatdyr we ony ylmy taýdan böleklere bölmek, analiz etmek nädogry diýip hasaplaýardylar. Emma terjime sungat bolaýanda-da, ony hem ylmy taýdan öwrenmek mümkindigini inkär edip bolmaz. Edebiýat hem döredijilik, ylmy derňewe boýun bolmajak ýaly, emma edebiýaty öwreniş ylmy üstünlik bilen edebiýatyň ähli ugurlaryny öwrenip gelýär.

Terjimäniň nazaryýetiniň we amalyýetiniň dersi.

1. eerjime adalgasynyň aňladýan manysy.
2. Terjime üçin zerur bolan şertler.
3. Terjimedede nusgalary.

Jemgyýetiň, medeniýetiň, edebiýatyň ösüşinde terjime sungatynyň orny örän uludyr. Belki şonuň üçindir, gadym döwürlerden bäri terjime meselesi edebiýatçylaryň hem, dilçileriň hem, psihologlaryň hem ünsüni özüne çekip gelipdir. Terjime etmek, ýagny terjimäniň amalyýeti gadym döwürlerden bäri amala aşyrylyp gelinse-de, terjimäniň nazaryýeti ugry çigliginde galyp gelýär.

Baryp 1960- njy ýylda A.Atajanow „ Terjime teoriýasy praktikadan entekler atgaýtarym yzda galýar. Dogrusy, terjime teoriýasy şindi ýaňy-ýaňy boý alýar. „- diýip ýazypdyr. Emma ondan bäri türkmen terjimeçilik nazaryýetinde belli bir ugur işlenip düzüldi, belli bir „çukura tüýkürildi,, diýsek ýalňyş bolar. („Sowet edebiýaty,, žurnaly. 1960 ý. 12.)

„Terjime” adalgasy bir dildäki teksti ýa-da dilden amal edilýän gürrüňi başga bir dilde beýan etmekligi, şol teksti ýa-da gürrüňi terjime edilýän dilde täzeçe döretmekligi aňladýar. Şundan ugur alyp, bir dile degişli asyl nusganyň tekstini ýa-da dilden amala aşyrylýan gürrüňi başga dile terjime edýän dilmaç terjime edilýän mümkinçilikleriniň esasynda täze teksti döredýär. Terjimeçiniň asyl nusgany beýleki dile terjime etmek bilen baglanyşykly amala aşyrylan işleri, tutuşlaýyn alnanda, terjimäniň ýerine ýetirilişiniň aýratynlyklaryny öz içine alýar. Terjime asyl nusganyň tekstini ýa-da dilden amala aşyrylýan gürrüňi terjime edilýän dilde täze görnüşe öwürmegiň kesgitlenilen görnüşi hasaplanylýar.

Terjimeçi terjime edýän mahaly iki sany tekst bilen iş salyşýar. Şol tekstleriň birisi asyl nusga hasaplanylýp, ol ikinji tekste garaşsyz ýagdaýda, ikinji tekst bolsa birinji tekstiň (asyl nusganyň) esasynda, terjime bilen baglanyşykly dürli işleri ýerine ýetirmek arkaly döredilýär. Birinji teksti asyl nusganyň teksti diýip atlandyrylýars. Ikinji teksti bolsa terjime edilýän tekst ýa-da dil diýip atlandyrylýars.

Bir dile degişli tekstiň many-mazmunyny doly saklamak bilen, onuň beýleki dildäki tekste özleşdirilmeginiň „terjime”diýen düşüňjäni düşündirýändigini bellemek bolar. Şunuň bilen bir hatarda iki sany esasy şertiň zerurdygy bellenmäge mynasypdyr

1. „Mazmun” ýa-da „many” düşüňjeleri köpmanyly bolup, olar dil birligi bilen baglanyşykly dürli gatnaşyklary göz önünde tutýar. „many” diýlen düşüňjani „logik” ýa-da „denotatiw many” diýen düşüňjä degişli etmek nädogry hasaplanýlýar. Şeýlelikde, terjimeçilik işiniň düýp manysyna dogry düşünmeklik, ozaly bilen semasiologiýanyň nazaryýetiniň düýpli işlenip düzülmegini talap edýär.

2. Terjime many- mazmunyň üýtgeşsizliginiň doly saklanylyşy barada däl-de, onuň diňe degişli ýagdaýlarda saklanylyşy hakda gürrüň etmek bolar. Terjimäniň asyl nusgasyňyň tekstinde beýan edilen many tekst beýleki dile özgerdilende, onuň belli derejede ýitgä sezewar edilmegi mümkindir. Z.S. Barhudarowyň adalatly belleýşi ýaly, terjimäniň teksti hiç wagt doly we asyl nusganyň tekstine doly suratda taý (ekwiwalent) bolup bilmez. (Barhudarow L.S. Ýazyk i perewod.- M., 1975:12 s.) Terjimeçiniň wezipesi terjime edilýän tekstiň asyl nusganyň tekstine mümkingadar doly laýyklygyny gazanmakdan, ýagny asyl nusganyň we terjimäniň tekstinde beýan edilýän manyňyň ýitgisiniň mümkin boldugyça ujypsyzlygyny göz önünde tutmakydyr. Sözüň manysynyň dürli görnüşleriniň duş gelýändigini nazara alyp, olaryň haýsy biriniň terjime ulanmaga has ýaramlydygyny göz önünde tutulmagy zerurdyr.

Ç. Amanowa “ Terjimeçiniň hünär kämilligi barada” atly makalasynda kämil terjime üçin zerur bolan şertleriň üstünde durup geçýär. Ol bu mesele barada jikme-jik durup, şeýle diýýär: Terjimäniň islendik görnüşinde, esasy maksat diňlenen ýa-da okalan jümlä ýa-da tekste düşünmeklikdir. Emma çuňňur mazmunyna akyl ýetirmezden, diňe sözleri eşidip, olary tanamaklyk ýeterlik däl, çünki sözleriň kontekstäki

hakyky manysyna düşünmän we derňelmän edilen terjime , köplenç, kompýuter programmalarynyň edýän sözme- söz terjimesine çalymdaş bolýar. Göräýmäge, aňsat bolup görüňýän ikinji tapgyr , hakykat ýüzünde örän çylşyrymly ýagdaýdyr. Sebäbi bu derňew yzygiderlikde alnyp barylýan dürli gönükmeleriň üsti bilen amala aşyrylýar.

1. Terjime edilýän jümläni ýa-da teksti leksiki- grammatiki taýdan çintgäp öwrenmek;
2. Jümläni ýa-da teksti düzýän bölekleriň many taýdan arabaglanyşygynyň logiki yzygiderliligini kesgitlemek.

Analiz ýa-da derňew görkezilen tertipde alnyp barlandan soňra, terjime etmeklige girişilýär. Mundan başga-da, sözüň kontekstde aňladýan manysyna düşünmek üçin, gürrüňi edilýän tema barada ýeterlik bilimiň bolmagy zerurdyr. Käbir alymlar (D. Gaýt) şol bilim, ýagny sözüň kontekstdäki manysyna düşünmek üçin zerur maglumat, ekstralingwistiki bilim ýa-da dünýä barada bilim diýip atlandyrylsa, has-da dogry boljakdygyny belleýärler. Dünýä barada bilim bolsa, dilmaç ýa-da terjimeçi üçin derwaýys maglumatdyr. Dünýäde bolup geçýän , umuman, adamzat ösüşine dahylly möhüm wakalardan habardar bolmazdan, iki dili ýa-da ondan köp dili bilmeklik kämil terjimeçi bolmak üçin ýeterlik dälidir.

Köplenç, talyplar özleriniň kämil derejede terjime edip bilmeýändiginiň sebäbini çet yurt dilini oňat derejede bilmeýändiginden görýärler. Elbetde, bu çaklamanyň dili

gowy bilmeyän talyplar barada gürrüň edilýän halatynda dogry bolmagam mümkindir. Emma kähalatlarda oňat ýetişýän talybyň hem berlen materialyň mazmunyna öz ene dilinde hem düşünmeýän halaty bolýar. Bu ýagdaý onuň şol tekstde gozgalýan mesele barada ýeterlik bilimiň ýokdugyny aňladýar. Bu mesele diňe talyp şol tema barada gerekli maglumatlary özleşdirenden söň çözülip bilner. Terjime tejribesi her bir talyp üçin aýgytlaýjy tapgyrdyr, sebäbi talyp, hakyky terjimeçi hökmünde, özüne tabşyrylan tekstiň asyl nusgasyndaky manysyny terjime edilýän dilde hem edil şonuň ýaly berip bilmek jogapkärçiligini duýýar.

Terjimäni dürli nukdaýnazardan öwrenýän dersleriň tutuş toplumy terjimäni öwreniş ylmy diýlip atlandyrylýp bilner. Terjimäniň diliniň nazaryýeti terjimäni öwreniş ylmynyň esasy emele getirýär.

Terjimäniň amal ediliş ýagdaýynyň ylmy taýdan teswirlemek, ýagny bir dile degişli teksti beýleki diliň laýyk gelyän ýa-da oňa taý (ekwiwalent) bolup bilýän tekstine öwürmek bolsa terjimäniň dil bilen baglanyşykly nazaryýetiniň dersi hasaplanylýar. Başgaça aýdylanda, terjimeçilik işiň nusgalaşdyrylmagy terjimäniň dil bilen baglanyşykly nazaryýetiniň meselesidir.

Terjimäniň dil bilen baglanyşykly nazaryýeti terjimeçilik işiniň esasy ugurlarynyň belli derejede şöhlelendirýän terjimäniň amal ediliş ýagdaýynyň nusgasyny teswirlemegi öz önünde wezipe edip goýýar. Nazaryýeti taýdan nusgalaşdyryş barada gürrüň edilýändigine görä, umuman, nazaryýeti taýdan nusgalandyryşy häsiýetlendiriji serişdeleriň ählisi terjimäniň

nazaryýetine degişli edilýär. Bu ýerde aşakdaky iki pursatyň bellenişmegi wajypdyr:

1. Terjimäniň nazaryýeti teswirlenilýän hadysalaryň ählisini däl-de, onuň diňe iň möhüm hasaplanylýan aýratynlyklaryny şöhlelendirýär. Ol asyl nusganyň teksti bilen terjime edilýän beýleki diliň arasyndaky gatnaşyklaryň ählisine däl-de, diňe olaryň kanunalaýyk gatnaşyklaryna, ýagny adaty, yzygiderli gaýtalanyp durýan gatnaşyklaryna seretmelidir. Şunuň bilen bir hatarda, asyl nusganyň we terjime edilýän diliň tekstleriniň deňeşdirme derňewi mahalynda, dilara gatnaşyklary ýüze çykarylýar. „Kanunalaýyk bolmadyk” bu gatnaşyklaryň terjimäniň amalyýeti üçin uly kynçylyk döredýändigini bellemek zerur hem bolsa, şol gatnaşyklaryň umumylaşdyryşa sezewar edelip bilinmeýändigini sebäpli, terjimäniň nazaryýetiniň olaryň gurluşyny göz önünde tutmazlygy tebigydyr. Terjimeçilik işiniň döredijilik häsiýeti terjimäniň nazaryýeti tarapyndan „göz önünde tutulmadyk” şahsy barabarlyklary tapmaktaky ukyby bilen bglaykydyr. Beýle tarapdan, terjimäniň nazaryýetiniň ösmegi bilen, birbada şahsy mesele ýaly duýulýan hadysalaryň köpüsi ýuwaş- ýuwaşdan umumy teswirleme bilen utgaşykly düşündirilýär we terjimäniň nazaryýetiniň garalýan meselelerine degişli edilýär; başgaça aýdylanda, ylmyň islendik pudagynda bolşy ýaly, terjimäniň nazaryýetiniň ösüşi, hususanda, köp sanly „kadadan çykmalar”, „ çalşyp durmalar” kimin duýulýan hadysalaryň yzy bilen ýuwaş- ýuwaşdan olaryň häsiýetli aýratynlyklaryny kesgitleýän, olaryň düzgünleşdirýän umumy kanunalaýyklyklaryň haýsydyr biriniň üstüniň açylmagy bilen baglanyşyklydyr.

2. Ylmyň beýleki pudaklarynyň her birinde bolşy ýaly, terjimäniň nazaryýetinde-de diňe bir sany nusgalaşdyryşy (modeli) däl, eýsem nusgalaşdyrylýan terjimeçilik işini dürliçe

şöhlelendirýän hem-de onuň dürli häsiýetlerini görkezýän köp sanly nusgalar döredilip bilner. Teswirlenilýän düşünjäniň çylşyrymlylygy, onuň köptaraplylygy öwrenilýän hadysanyň ähli taraplaryny şöhlelendirmäge ukyply ýeke- täk umumy nusgany düzmek mümkinçiligi aradan aýrylýar. Şunuň bileen baglylykda terjimäniň häzirki zaman nazaryýetinde „terjimäniň nusgalary“(modelleri) diýlip atlandyrylýan bir topar nusgalar döredildi.

Terjimäniň halkyň taryhyny, medeniýetini öwrenmekde, dünýä ýaýmakda ähmiýeti örän uludyr. Terjimäniň bir halkyň ruhy baýlygyny beýleki halklaryň bu ugurda gazanan sepgitleriniň hasabyna baýlaşdyrmaga ýardam edendigi we edýändigini hem aýdyňdyr. Şu jähtden ugur alnyp, Türkmenistanda kämil terjimeçileri taýýarlamak meselesi zerur ýola goýulmaly meseleleriň biridir.

Terjimäniň nazaryýetiniň we prinsipleriniň döreýiş

taryhy.

1. Bilingwler kimler.
2. Terjimäniň nazaryýetiniň meseleleri.
3. Terjimäniň prinsipleriniň gapma- garşylyklary.
4. Ylmyň beýleki pudaklarynyň arasynda terjimäniň nazaryýetiniň orny.

Terjime adamzadyň ýerine ýetirip başlan işleriniň içinde iň bir gadymysydyr. Gadym zamanda dilleri biri-birinden tapawutlanýan adam toparlary döräp ugrandan, olaryň biri-biri bilen düşünişmegi üçin terjime gerek bolupdyr. Şeýdibem **bilingwler** , ýagny dürli dilldäki adamlary biri-biri bilen düşünişmäge ýardam berýän adamlar döräp ugrapdyr. Olar ilki başda dilden terjime edýän ekenler we olara tolmaçlar (dilmaçlar)hem diýipdirler. Ýazuwyň döremegi bilen tolmaçlardan başga-da, ýazuw üsti bilen terjime edýän terjimeçiler hem döräpdir. Olar dürli tekstleri- resmi, dini, işjeň häsiýetli resminamalary terjime edipdirler. Terjime ilkinji dörän gününden başlap dürli dilde gepleýän adamlaryň özara pikir alyşmagyny üpjün edýän wajyp sosial hyzmaty ýerine ýetiripdir. Ýazuw üsti bilen amala aşyrylýan terjime adamlara beýleki halklaryň medeni ösüşlerine aralaşmaga, dürli halklaryň medeniýetiniň we edebiýatynyň biri-birleri bilen arabaglanyşygyny we biri-birini baýlaşdyrmagyny üpjün etmäge ýardam edipdir. Diňe terjime Gomeriň, Şekspiriň, Danteniň, Gyotäniň, Toltoýyň, Magtymgulynyň we beýlekileriň ajaýyp eserlerini ähli adamzat üçin düşnükli etdi.

Terjimeçilik sungaty köp milli dilleriň we edebiýatlaryň ösmegine öz goşandyny goşdy. Köplenç terjimeler dilde täze lingwistik we edebi formalaryň döremegine getirýär. Günbatar Ewropa ýurtlarynyň edebiýatyna we dillerine gadymy

nusgawy dillerden köp zat geçipdir. Gadymy rus edebiýatynyň, arap, hindi, hytaý edebiýatynyň we medeniýetiniň ösüşinde hem terjimeçileriň roly uludyr.

Terjimeçilik sungatynyň jemgyýetçilik hyzmatynyň artmagy alymlaryň terjimäniň meseleleri bilen has içgin gyzyklanmagyna täsir edýär. Çekip Terjimäniň köp asyrylyk taryhynda terjimeçiniň işini häsiýetlendirmäge we terjimäniň nazaryýetini döretmek synanyşyklar köp boldy. Terjimäniň hili bilen baglanyşykly kriteriýalar, terjimä we onuň netijesine täsir edýän faktorlary anyklamaga synanyşyklar edildi. Emma , şu wagta çenli, beýleki ylymlarda hem bolşy ýaly, terjimäniň amalyýeti onuň nazaryýetinden öňde barýar. Terjimäniň ilkinji teoretikleri terjimeçileriň özleri bolupdyrlar. Ikinji derejede olaryň tankytçylary bolupdyrlar. Ilkinji antik terjimeçileri terjimäniň asyl nusga nähili derejede ýakyn bolmalydygy barada jedelleşipdirler. Töwratyň irki terjimelerinde asyl nusga has ýakyn durmaga çalşylypdyr, bu bolsa ol terjimleri düşnüksiz we çylşyrymly edipdir. Şeýle bolansoň, giçräkki terjimeçiler terjimeçiniň asyl nusga seredende sözme-söz terjime etmän, erkin terjime etmek, harplary däl-de, sözleri manysy boýunça terjime etmek teoriýasyny öňe sürýärler.

Biraz giçräk käbir terjimeçiler **terjimäniň normatiw nazaryýetini** işläp düzmäge synanyşyk edýärler. Olar şowly terjime normatiw nazaryýetine laýyk gelmelidir –diýen talaby öňe sürýärler. Fransuz şahyry we terjimeçisi Etýen

Doleniň(1509-1546) pikiriçe, terjimeçiler aşakdaky 5esasy prinsipe- ýörelgä eýermelidirler:1) terjime edilmeli tekstiň mazmunyna we awtoryň diýjek bolýan zadyna doly düşünmeli.2)terjimäniň asyl nusgasynyň dilini we terjime ediljek dili doly bilmeli.3)Sözme-söz terjimeden gaça durmalydyr, sebäbi ol tekstiň formasynyň görkünü gaçyrýar. 4) Terjimede diliň umumy ulanylýan formalary ulanylmalydyr.5) Sözler dogry seçilip alynmalydyr we dogry ulanylmalydyr, originalyň umumy many-mazmuny doly beýan edilmelidir. Terjimäniň tarynynda sözme-söz terjime weerkini terjimäniň tarapdarlarynyň arasyndaky jedeller yzygider dowam edipdir.. XX asyrdaky hem bu iki ugruň tarapdarlary terjimäniň iki konsepsiýasyna eýeripdirler. Terjimeçileriň bir topary asyl nusgany sözme-söz terjime etmegi ündeseler, olaryň beýlekileri erkin terjime etmegi teklipläp edýärler. Bularyň birinjisini sözme-söz terjime netijesinde diliň normalarynyň bozulýşy babatda aýyplasa, ikinji konsepsiýa eýerijileri asyl nusgadan daşlaşyp, eden-etdilige ýol berýändigleri üçin aýyplaýardylar.

Görşümüz ýaly, bu jedeller, pikirler terjimäniň ylmy daýanan belli bir nazaryýetini döredip bilmändir.Terjimäniň nazaryýetini ylmy taýdan esaslandyrmaga edilen synanyşyklar ilki bilen terjimeçiler tarapyndan berk garşylyga sezewar bolýar.Olar terjimä bildirilýän talaplaryň ylmylaşdyrylmagyny ,terjimäniň normalarynyň we düzgünleriniň döredilmegini terjimeçilik sungatyna ters gelýän hadysa hökmünde kabul

edýärler. Olar kadaly terjime etmek üçin terjimäniň nazaryýetiniň ýa-da ol baradaky ylmyň zerurlyynyň ýokdugyny nygtaýarlar. Olar terjime barada ylm, teoriýa bolup bilmez, sebäbi terjime ylmy taýdan analiz edip bolmaýan sungat-diýip hasaplaýarlar.

Terjimäniň ylmy teoriýasynyň esaslary XX asyryň ortalarynda , haçanda terjimäniň meselelerine dilçiler tarapyndan ünsüň güýçlenen döwründen başlap işlenip ugralýar. Bu wagta çenli terjime dilşynaslyk ylmyň çäginde öwrenilip bilner diýen pikir bolmandy. Terjimeçiler terjime dilşynaslygyň hyzmatyna kembaha garaýardylar.Elbetde, terjimeçi iki dili hem bilmeli, ýöne bu ýagdaý terjimäniň diňe ilkinji zerurlygy, onuň manysy däl diýip pikir edilýärdi. Şol döwre çenli dilçiler hem, terjimäni dilşynaslyk nukdaýnazardan derňemegi hýkman däl, terjime lingwistik faktor däl diýip pikir edýärdiler.Dilçiler dili her diliň öz aýratynlygyna, grammatik gurluşyna, sözlük düzümine görä öwrenýärdiler. Her diliň özboluşlylygy, öz milliligi bar. Şonuň üçin dilşynaslyk nukdaýnazardan bir dilde ýazylan tekst başga dile doly hakyky görnüşinde geçip bilmez- diýen pikir dowam edýärdi.

Ylmyň beýleki pudaklarynyň her birinde bolşy ýaly, terjimäniň nazaryýetinde-de diňe bir nusgalaşdyryş (model) däl, eýsem nusgalaşdyrylýan terjimeçilik işini dürlüçe şöhlelendirýän hem-de onuň dürli häsiýetlerini görkezýän köp

sanly nusgalar döredilip bilner. Teswirlenilýän düşünjäniň çylşyrymlylygy, onuň köptaraplylygy öwrenilýän hadysanyň ähli taraplaryny şöhlendirmäge ukyply ýeke- täk umumy nusgany düzmek mümkinçiligi aradan aýrylýar. Şunuň bilen baglylykda

terjimäniň häzirki zaman nazaryýetinde „Terjimäniň nusgalyklary(modelleri)” diýlip atlandyrylýan bir topar nusgalyklar döredildi.(Bu nusgalyklar (modeller) barada A. D. Şweýseriň 1973-nji ýylda Moskwada rus dilinde neşir edilen „perewod i lingwistika” diýen işiniň 1,2 baplarynda doly maglumat berilýär.

Terjimäniň nazaryryýetiniň üstünde köp ugruň alymlary işlese-de, ol entek öz amalyýetinden yza galýar. Terjimäniň nazaryýetinde bir topar soraglara jogap tapmaly bolýar:1) Çeper terjime näme? 2) nähili terjimä iň gowy terjime diýmek bolar? 3)Originalyň özi bilen deňme-deň terjime etmek bolarmy?4.Terjime edilýän eseriň milli formasy saklanmalymy? Çeper terjimede terjimeçi özünden goşup ýa aýryp, awtoryň eserini taraşlap bilermi? Bu soraglar entek teoretiki gutarnykly çözülenok. 1790 ýylda inlis A. Taýleriň „Terjimäniň prinsipleri” atly kitabynda bolsa terjimäniň esasy talaplary aşaky ýaly görkezilipdir.1) Terjime originalyň ideýasyny doly görkezmeli. 2)Terjimäniň stili we beýan ediş manerasy edil originalyňky ýaly bolmaly.3)Terjime edil original tekst ýaly ,ýeňil okalmaly. Görşümüz ýaly, bu talaplar şu günler hem öz ähmiýetini ýitirenok.

Terjime işi baradaky çekişmelerde üç ýörelge- üç prinsip görkezilýär. Birinji ýörelgä uýýanlar terjime edeňde asyl nusganyň stilistiki aýratynlyklaryny, milli kaloritini, äheňini, ritmini, ýazyjynyň diňe özüne mahsus bola beýan ediş usulyny saklamagy makul bilýärler. Şuny etmek üçin bolsa käte asyl nusgadan birneme sowulmak, sözme-söz takyklykdan el çekmek, terjime edýän eseriň düýp özenini, sosial äheňini, ruhuny bermek üçin, terjime edilýän dilden laýyk zatlar gözlemek gerek diýýärler.

Ikinji ýörelgä uýýanlar bolsa terjime edilýän eseriň konkret tekstini doly bermegi makul bilýärler. Olar terjime edilýän eseriň ruhy däl-de, onuň nokat-ma -nokat tekstini bermegi, şol tekstden sähelçe-de çykmazlygy , özüňden sähelçe-de goşup aýyrmazlygy talap edýärler.

Üçünji ýörelgä uýýanlar bolsa terjime edeňde terjime edilýän eseriň ruhunam, düýp äheňinem, şonuň bilen birlikde sözme- söz tekstinem, formasynam saklamaly diýýärler.

Görşümüz ýaly, terjime baradaky metodiki häsiýetli şeýle jedeller üznüksiz dowam edýär. Bu jedelleriň hemmesi hem terjimäniň hilini gowulandyrmaklyga alyp barýan tagalla syrygýar.

Bu üç ýoluň, üç ýörelgäniň haýsysynyň gowudygy barada gürrüň gitse, onda , elbetde, soňky ýörelge arzuw edäýmeli. Eger eseriň ruhunam, doly tekstinem, formasynam, asyl

nusgasyndaky ýaly edip başga dile geçirip bolsa, oňa ýetesi zat ýok. Emma iş ýüzünde beýle rezultat gazanmak kyn. Sebäpleri:

- 1) Terjimeçi dörediji adam. Onuňam öz şahsy döredijilik ýüzi, özüne mahsus ukyby, zehini, dünýagaraýşy bar. Onuň terjime eden eserinde hökman onuň öz döredijilik keşbi görünmeli. Onuň terjimesi suraty gara kagyz bilen başga kagyza geçiren ýaly bolup bilmez.
- 2) Her neneň gowy terjimeçiniň eline düşende-de, başga bir dile geçirilen eser bir zatlaryny bialaç ýitirýär. Sebäbi her milletiň ýaşayş şertleri, däp-dessurlary, tebigaty, diliniň grammatiki gurluşy üýtgeşik bolýar.

Diýmek, eseriň ruhunam, jikme-jik tekstinem, formasynam bolşy ýaly edip başga dile geçirmek aňsat däl. Emma beýle diýildiği, takyk hem gowy terjime etmek mümkin däl diýildiği dälidir.

Bir ýörelgäniň döreden faktlaryna beýleki ýörelgäniň faktlaryny garşy goýup bolýar. Iňlis alymy T. Sewori dürli teoretikleriň terjimä talaplaryny öwrenip, şeýle bir-birini ret edýän sanawy emele getiripdir.1) Terjime originalyň sözlerini bermeli, 2) Terjime originalyň manysyny bermeli, 3) Terjime original ýaly okalmaly, 4) T. Terjime ýaly okalmaly. 5) T. originalyň stilini bermeli, 6) T. terjimeçiniň stilini bermeli, 7) Terjime originalyň döwürdeşi hökmünde okalmaly, 8) T. Terjimeçiniň döwürdeşi hökmünde okalmaly, 9) Terjime de goşmaçalar we gysgaltmalara ýol bermek bolýar, 10) T. gysgaltmalara we goşmaçalara ýol bermek bolmaýar, 11)

Goşgular prozada terjime edilmeli., 12)Goşgular goşgy formasynda terjime edilmeli.

Terjimäniň ýörelgelerini öwrenenimizde ,ýene- de birki soragyň üstünde durup geçeliň. 1) Terjimäni nämeden başlamaly? Terjimäni eseriw asyl originalynda etmeli. Terjimeçi terjime edýän eseriniň dilini, durmuşyny, ýurduny birkemsiz bilmeli. Emma häzir biz hemes, gazak –a täjik dilinden terjime edip bileris diýsek ýalan sýzledigimiz bolar. Meselem, täjik şahyry Tursunzadeniň „Hasan arabekeş” poýemasy rus terjimesinden türkmençä geçirilipdir. Bu çorbanyň çorbasy bolýar. Ata Atajanow şeýle diýýär: Men Rudakynyň „ Oýad name „ gazalyny rusçadan terjime etdim. Originalyň dilini bilmesemem, awtoryň 12 sözünü-ýat, ýar, mähriban, Jeýhun, şat, şadyman, bostan, serwi, asman- diýen sözlerini türkmençede özgertmän, hatda awtoryň jümlesiniň grammatik gurluşyny hem üýtgetmän, ulansa boljak ekeni. Originala seretmedigim üçin, rusçadan edilen terjimede biziň öz dillerimizde deňdeş many aňladýan şol sözler düşüp galypdyr. Diýmek, Rudakynyň goşgusy türkmen okyjysyna asyl nusgasynda , bolşy ýaly ýetirilmändir.

Terjime adam tarapyndan amala aşyrylýan köptaraply we köp ugurly işiň bir görnüşi hasaplanylýar. Şol sebäpli hem, onuň ylmyň belli bir ugruny däl-de, dürli ugurlaryny öwrenýän dersdigi tebigydyr. Terjimäni dürli nukdaýnazardan öwrenýän dersleriň tutuş toplумы terjimäni

öwreniş ylmy diýlip atlandyrylyp bilner. Terjimäniň diliniň nazaryýeti terjimäni öwreniş ylmynyň esasyny emele getirýär. Onuň „gurşawynda” terjimäni öwrenmegiň beýleki ugurlary, ýagny edebiýaty öwreniş, psihologik, kibernetika- matematika we beýleki ugurlar jemlenýär. Mälim bolşy ýaly, birwagtlar çeper terjime edebiýatda terjimäniň diliniň nazaryýetini öwrenmegiň çeşmesi bolup bilermi ýa-da ol tutuşlygyna edebiýaty öwreniş ylmyna degişlimi –diýen jedelli meseleler dowam edýärdi. Käbir edebiýatçylaryň pikirçe bolsa, dilleriň arasyndaky barabarlyklary kesgitlemek- çeper döredijiligiň derňewiniň däl-de, dil biliminiň meselesidir. Terjimäniň asyl nusgasynyň tekstiniň dili bilen terjime edilýän tekstiň diliniň degşirilmesiniň tamamlanýan ýerinde çeper terjime başlanýar. Çeper terjime söz sungatynyň bir görnüşi, ýagny dil biliminiň däl-de, edebiýaty öwreniş ylmynyň nukdaýnazaryndan çemeleşmelidir- diýip pikir edýän edebiýatçylar hem bar. Çeper terjimäniň meselelerini öwrenmeklige dil biliminiň we edebiýaty öwreniş ylmynyň nukdaýnazaryndan çemeleşilmegini kanuny talaplara dogry gelýär.

Çeper edebiýatyň terjimesiniň köp meseleleri edebiýaty öwreniş ylmynyň çäklerinde öwrenilip bilner. Z. S. Barhudarowyň pikirine görä, terjimäniň psihofiziologik meseleleri, ýagny terjimeçiniň terjime edýän pursatynda onuň beýninde bolup geýýän neýrofiziologik prosesleri psihologik jähtden öwrenilip bilner. (Barhudarow L. S/ Ýazyk i perewod.

M. 1975, 44 s.). Terjimäni awtomatlaşdyrmak bilen baglanyşykly ýüze çykýan meseleler barada gürrüň edilende bolsa, olar gönüden- göni kibernetika, maglumatlaryň nazaryýeti, amaly matematika ýaly ylymlara dahyllydyr. Amaly terjimäniň daşary ýurt dillerini öwrenmek maksatlary bilen ulanylyşy barada aýdylanda,ol ,esasan, bu dilleriň okadylyş usulyýetiniň wesipesi hasaplanýar. Terjimäniň dil bilimine degişli bolmadyk ylymlaryň çäklerinde öwrenilmegi belli derejede dil biliminiň käbir bölümleri, meselem, çeper sözleşiş stilistikasy, psiholingwistika bilen galtaşýar.

Şeýlelikde, dil bilimine degişli bolmadyk ylymlaryň terjimä bolan talaplarynyňçäkligini bellemek bolar. Çeper edebiýatyň terjimesiniň käbir meseleleri bolsa terjimäniň edebiýaty öwreniş bilen baglanyşykly nazaryýeti derňewiniň çeşmesidir. Ýöne edebiýaty öwrenijileriň hiç biri-de terjimäniňylmy-tehniki edebiýata degişli –a-da jemgyýetçilik- syýasy tematika boýunça edilýän çykyşlaryň sinhron tejribe ýaly görnüşlerinde edebiýaty öwreniş ylmynyň ýokdugyny inkärläp bilmez.

Terjimäniň matematika ylymlarynyň we maglumatlaryň nazaryýeti diýilýäniniň hem-de kibernetikanyň usulyýeti arkaly öwrenilişi ylmyň ösüşiniň häzirki şertlerinde diňe deslapky diliň(originalyň) we terjime edilýän diliň arasyndaky gatnaşygyň derňewi bilen çäklenýär. Daşary ýurt dilleriniň okadylyşynyň usulyýeti bolsa bu dilleri öwretmek bilen baglanyşykly sapaklarda diňe okuw işleriniň bir görnüşi,

başgaça aýdylanda bolsa, okuw terjimesi hökmünde çemeleşilýär.

Biziň ýaşayan zamanamyz ylymlaryň öň görnüp eşidilmedik hyzmatdaşlygynyň döwrüdür. Şol sebäpli-de, terjimäniň diliniň nazaryýeti-de, edebiýaty ylmynyň nazaryýeti-de, ylmyň beýleki pudaklarynda bolşy ýaly, terjimäni dürli tarapdan öwrenýän terjimäni öwreniş ylmynyň çäklerinde hyzmatdaşlyk etmäge borçludyr.

Terjimäniň nazaryýetiniň we prinsipleriniň döreýiş taryhy.

1. Bilingwler kimler.
2. Terjimäniň nazaryýetiniň meseleleri.
3. Terjimäniň prinsipleriniň gapma- garşylyklary.
4. Ylmyň beýleki pudaklarynyň arasynda terjimäniň nazaryýetiniň orny.

Terjime adamzadyň ýerine ýetirip başlan işleriniň içinde iň bir gadymysydyr. Gadym zamanda dilleri biri-

birinden tapawutlanýan adam toparlary döräp ugrandan, olaryň biri-biri bilen düşünişmegi üçin terjime gerek bolupdyr. Şeýdibem **biligwler** , ýagny dürli dilldäki adamlary biri-biri bilen düşünişmäge ýardam berýän adamlar döräp ugrapdyr. Olar ilki başda dilden terjime edýän ekenler we olara tolmaçlar (dilmaçlar)hem diýipdirler. Ýazuwyň döremegi bilen tolmaçlardan başga-da, ýazuw üsti bilen terjime edýän terjimeçiler hem döräpdir. Olar dürli tekstleri- resmi, dini, işjeň häsiýetli resminamalary terjime edipdirler. Terjime ilkinji dörän gününden başlap dürli dilde gepleýän adamlaryň özara pikir alyşmagyny üpjün edýän wajyp sosial hyzmaty ýerine ýetiripdir. Ýazuw üsti bilen amala aşyrylýan terjime adamlara beýleki halklaryň medeni ösüşlerine aralaşmaga, dürli halklaryň medeniýetiniň we edebiýatynyň biri-birleri bilen arabaglanyşygyny we biri-birini baýlaşdyrmagyny üpjün etmäge ýardam edipdir. Diňe terjime Gomeriň, Şekspiriň, Danteniň, Gýotäniň, Toltoýyň, Magtymgulynyň we beýlekileriň ajaýyp eserlerini ähli adamzat üçin düşnükli etdi.

Terjimeçilik sungaty köp milli dilleriň we edebiýatlaryň ösmegine öz goşandyny goşdy. Köplenç terjimeler dilde täze lingwistik we edebi formalaryň döremegine getirýär. Günbatar Ewropa ýurtlarynyň edebiýatyna we dillerine gadymy nusgawy dillerden köp zat geçipdir. Gadymy rus edebiýatynyň, arap, hindi, hytaý edebiýatynyň we medeniýetiniň ösüşinde hem terjimeçileriň roly uludyr.

Terjimeçilik sungatynyň jemgyýetçilik hyzmatynyň artmagy alymlaryň terjimäniň meseleleri bilen has içgin gyzyklanmagyna täsir edýär. çekip Terjimäniň köp asyrylyk taryhynda terjimeçiniň işini häsiýetlendirmäge we terjimäniň nazaryýetini döretmek synanyşyklar köp boldy. Terjimäniň hili bilen baglanyşykly kriteriýalar, terjimä we onuň netijesine täsir edýän faktorlary anyklamaga synanyşyklar edildi. Emma , şu wagta çenli, beýleki ylymlarda hem bolşy ýaly, terjimäniň amalyýeti onuň nazaryýetinden öňde barýar. Terjimäniň ilkinji teoretikleri terjimeçileriň özlari bolupdyrlar. Ikinji derejede olaryň tankytçylary bolupdyrlar. Ilkinji antik terjimeçileri terjimäniň asyl nusga nähili derejede ýakyn bolmalydygy barada jedelleşipdirler. Töwratyň irki terjimelerinde asyl nusga has ýakyn durmaga çalşylypdyr, bu bolsa ol terjimeleri düşnüksiz we çylşyrymly edipdir. Şeýle bolansoň, giçräkki terjimeçiler terjimeçiniň asyl nusga seredende sözme-söz terjime etmän, erkin terjime etmek, harplary däl-de, sözleri manysy boýunça terjime etmek teoriýasyny öňe sürýärler.

Biraz giçräk käbir terjimeçiler **terjimäniň normatiw nazaryýetini** işläp düzmäge synanyşyk edýärler. Olar şowly terjime normatiw nazaryýetine laýyk gelmelidir –diýen talaby öňe sürýärler. Fransuz şahyry we terjimeçisi Etýen Doleniň(1509-1546) pikiriçe, terjimeçiler aşakdaky 5esasy prinsipe- ýörelgä eýermelidirler:1) terjime edilmeli tekstiň mazmunyna we awtoryň diýjek bolýan zadyna doly düşünmeli.2)terjimäniň asyl nusgasynyň dilini we terjime

ediljek dili doly bilmeli.3)Sözme-söz terjimeden gaça durmalydyr, sebäbi ol tekstiň formasynyň görkünü gaçyrýar. 4) Terjimede diliň umumy ulanylýan formalary ulanylmalydyr.5) Sözler dogry seçilip alynmalydyr we dogry ulanylmalydyr, originalyň umumy many-mazmuny doly beýan edilmelidir. Terjimäniň tarynynda sözme-söz terjime weerkin terjimäniň tarapdarlarynyň arasyndaky jedeller yzygider dowam edipdir.. XX asyrda hem bu iki ugruň tarapdarlary terjimäniň iki konsepsiýasyna eýeripdirler. Terjimeçileriň bir topary asyl nusgany sözme-söz terjime etmegi ündeseler, olaryň beýlekileri erkin terjime etmegi teklipl edýärler. Bularyň birinjisini sözme-söz terjime netijesinde diliň normalarynyň bozulýşy babatda aýyplasa, ikinji konsepsiýa eýerijileri asyl nusgadan daşlaşyp, eden-etdilge ýol berýändigleri üçin aýyplaýardylar.

Görşümüz ýaly, bu jedeller, pikirler terjimäniň ylma daýanan belli bir nazaryýetini döredip bilmändir. Terjimäniň nazaryýetini ylmy taýdan esaslandyrmaga edilen synanyşyklar ilki bilen terjimeçiler tarapyndan berk garşylyga sezewar bolýar. Olar terjimä bildirilýän talaplaryň ylmylaşdyrylmagyny ,terjimäniň normalarynyň we düzgünleriniň döredilmegini terjimeçilik sungatyna ters gelýän hadysa hökmünde kabul edýärler. Olar kadaly terjime etmek üçin terjimäniň nazaryýetiniň ýa-da ol baradaky ylmyň zerurlygynyň ýokdugyny nygtaýarlar. Olar terjime barada ylym, teoriýa bolup bilmez,

sebäbi terjime ylmy taýdan analiz edip bolmaýan sungat-diýip hasaplaýarlar.

Terjimäniň ylmy teoriýasynyň esaslary XX asyryň ortalarynda , haçanda terjimäniň meselelerine dilçiler tarapyndan ünsüň güýçlenen döwründen başlap işlenip ugralýar. Bu wagta çenli terjime dilşynaslyk ylmynyň çäginde öwrenilip bilner diýen pikir bolmandy. Terjimeçiler terjimede dilşynaslygyň hyzmatyna kembaha garaýardylar.Elbetde, terjimeçi iki dili hem bilmeli, ýöne bu ýagdaý terjimäniň diňe ilkinji zerurlygy, onuň manysy däl diýip pikir edilýärdi. Şol döwre çenli dilçiler hem, terjimäni dilşynaslyk nukdaýnazardan derňemegi hýkman däl, terjime lingwistik faktor däl diýip pikir edýärdiler.Dilçiler dili her diliň öz aýratynlygyna, grammatik gurluşyna, sözlük düzümine görä öwrenýärdiler. Her diliň özboluşlylygy, öz milliligi bar. Şonuň üçin dilşynaslyk nukdaýnazardan bir dilde ýazylan tekst başga dile doly hakyky görnüşinde geçip bilmez- diýen pikir dowam edýärdi.

Ylmyň beýleki pudaklarynyň her birinde bolşy ýaly, terjimäniň nazaryýetinde-de diňe bir nusgalaşdyryş (model) däl, eýsem nusgalaşdyrylýan terjimeçilik işini dürlüçe şöhlelendirýän hem-de onuň dürli häsiýetlerini görkezýän köp sanly nusgalar döredilip bilner. Teswirlenilýän düşünjäniň çylşyrymlylygy, onuň köptaraplylygy öwrenilýän hadysanyň ähli taraplaryny şöhlelendirmäge ukyply ýeke- täk umumy

nusgany düzmek mümkinçiligi aradan aýrylýar. Şunuň bilen baglylykda

terjimäniň häzirki zaman nazaryýetinde „Terjimäniň nusgalyklary(modelleri)” diýlip atlandyrylýan bir topar nusgalyklar döredildi.(Bu nusgalyklar (modeller) barada A. D. Şweýseriň 1973-nji ýylda Moskwada rus dilinde neşir edilen „perewod i lingwistika” diýen işiniň 1,2 baplarynda doly maglumat berilýär.

Terjimäniň nazaryýetiniň üstünde köp ugruň alymlary işlese-de, ol entek öz amalyýetinden yza galýar. Terjimäniň nazaryýetinde bir topar soraglara jogap tapmaly bolýar:1) Çeper terjime näme? 2) nähili terjimä iň gowy terjime diýmek bolar? 3)Originalyň özi bilen deňme-deň terjime etmek bolarmy?4.Terjime edilýän eseriň milli formasy saklanmalymy? Çeper terjimede terjimeçi özünden goşup ýa aýryp, awtoryň eserini taraşlap bilermi? Bu soraglar entek teoretiki gutarnykly çözülenok. 1790 ýylda iňlis A. Taýleriň „Terjimäniň prinsipleri” atly kitabynda bolsa terjimäniň esasy talaplary aşaky ýaly görkezilipdir.1) Terjime originalyň ideýasyny doly görkezmeli. 2)Terjimäniň stili we beýan ediş manerasy edil originalyňky ýaly bolmaly.3)Terjime edil original tekst ýaly ,ýeňil okalmaly. Görşümüz ýaly, bu talaplar şu günler hem öz ähmiýetini ýitirenok.

Terjime işi baradaky çekişmelerde üç ýörelge- üç prinsip görkezilýär. Birinji ýörelgä uýýanlar terjime edende asyl

nusganyň stilistiki aýratynlyklaryny, milli kaloritini, äheňini, ritmini, ýazyjynyň diňe özüne mahsus bola beýan ediş usulyny saklamagy makul bilýärler. Şuny etmek üçin bolsa käte asyl nusgadan birneme sowulmak, sözme-söz takyklykdan el çekmek, terjime edilýän eseriň düýp özenini, sosial äheňini, ruhuny bermek üçin, terjime edilýän dilden laýyk zatlar gözlemek gerek diýýärler.

Ikinji ýörelgä uýýanlar bolsa terjime edilýän eseriň konkret tekstini doly bermegi makul bilýärler. Olar terjime edilýän eseriň ruhy däl-de, onuň nokat-ma -nokat tekstini bermegi, şol tekstden sähelçe-de çykmazlygy , özüňden sähelçe-de goşup aýyrmazlygy talap edýärler.

Üçünji ýörelgä uýýanlar bolsa terjime edende terjime edilýän eseriň ruhunam, düýp äheňinem, şonuň bilen birlikde sözme- söz tekstinem, formasynam saklamaly diýýärler.

Görşümüz ýaly, terjime baradaky metodiki häsiýetli şeýle jedeller üznüksiz dowam edýär. Bu jedelleriň hemmesi hem terjimäniň hilini gowulandyrmaklyga alyp barýan tagalla syrygýar.

Bu üç ýoluň, üç ýörelgäniň haýsysynyň gowudygy barada gürrüň gitse, onda , elbetde, soňky ýörelge arzuw edäýmeli. Eger eseriň ruhunam, doly tekstinem, formasynam, asyl nusgasyndaky ýaly edip başga dile geçirip bolsa, oňa ýetesi zat ýok. Emma iş ýüzünde beýle rezultat gazanmak kyn. Sebäpleri:

- 3) Terjimeçi dörediji adam. Onuňam öz şahsy döredijilik ýüzi, özüne mahsus ukyby, zehini, dünýagaraýşy bar. Onuň terjime eden eserinde hökman onuň öz döredijilik keşbi görünmeli. Onuň terjimesi suraty gara kagyz bilen başga kagyzga geçiren ýaly bolup bilmez.
- 4) Her neneň gowy terjimeçiniň eline düşende-de, başga bir dile geçirilen eser bir zatlaryny bialaç ýitirýär. Sebäbi her milletiň ýaşaýyş şertleri, döp-dessurlary, tebigaty, diliniň grammatiki gurluşy üýtgeşik bolýar.

Diýmek, eseriň ruhunam, jikme-jik tekstinem, formasynam bolşy ýaly edip başga dile geçirmek aňsat däl. Emma beýle diýildigi, takyk hem gowy terjime etmek mümkin däl diýildigi däl.

Bir ýörelgäniň döreden faktlaryna beýleki ýörelgäniň faktlaryny garşy goýup bolýar. Iňlis alymy T. Sewori dürli teoretikleriň terjimä talaplaryny öwrenip, şeýle bir-birini ret edýän sanawy emele getiripdir. 1) Terjime originalyň sözlerini bermeli, 2) Terjime originalyň manysyny bermeli, 3) Terjime original ýaly okalmaly, 4) T. Terjime ýaly okalmaly. 5) T. originalyň stilini bermeli, 6) T. terjimeçiniň stilini bermeli, 7) Terjime originalyň döwürdeşi hökmünde okalmaly, 8) T. Terjimäçiniň döwürdeşi hökmünde okalmaly, 9) Terjime de goşmaçalar we gysgaltmalara ýol bermek bolýar, 10) T. gysgaltmalara we goşmaçalara ýol bermek bolmaýar, 11) Goşgular prozada terjime edilmeli., 12) Goşgular goşgy formasynda terjime edilmeli.

Terjimäniň ýörelgelerini öwrenenimizde ,ýene- de birki soragyň üstünde durup geçeliň. 1) Terjimäni nämeden başlamaly? Terjimäni eseriw asyl originalynda etmeli. Terjimeçi terjime edýän eseriniň dilini, durmuşyny, ýurduny birkemsiz bilmeli. Emma häzir biz hemes, gazak –a täjik dilinden terjime edip bileris diýsek ýalan sýzledigimiz bolar. Meselem, täjik şahyry Tursunzadeniň „Hasan arabekes“ poýemasy rus terjimesinden türkmençä geçirilipdir. Bu çorbanyň çorbasy bolýar. Ata Atajanow şeýle diýýär: Men Rudakynyň „ Oýad name „ gazalyny rusçadan terjime etdim. Originalyň dilini bilmesemem, awtoryň 12 sözünü-ýat, ýar, mähriban, Jeýhun, şat, şadyman, bostan, serwi, asman- diýen sözlerini türkmençede özgertmän, hatda awtoryň jümlesiniň grammatik gurluşyny hem üýtgetmän, ulansa boljak ekeni. Originala seretmedigim üçin, rusçadan edilen terjimede biziň öz dillerimizde deňdeş many aňladýan şol sözler düşüp galypdyr. Diýmek, Rudakynyň goşgusy türkmen okyjysyna asyl nusgasynda , bolşy ýaly ýetirilmändir.

Terjime adam tarapyndan amala aşyrylýan köptaraply we köp ugurly işiň bir görnüşi hasaplanylýar. Şol sebäpli hem, onuň ylmyň belli bir ugruny däl-de, dürli ugurlaryny öwrenýän dersdigi tebigydyr. Terjimäni dürli nukdaýnazardan öwrenýän dersleriň tutuş toplумы terjimäni öwreniş ylmy diýlip atlandyrylyp bilner. Terjimäniň diliniň nazaryýeti terjimäni öwreniş ylmyň esasy emele getirýär. Onuň „gurşawynda“ terjimäni öwrenmegiň beýleki ugurlary,

ýagny edebiýaty öwreniş, psihologik, kibernetika- matematika we beýleki ugurlar jemlenýär. Mälim bolşy ýaly, birwagtlar çeper terjime edebiýatda terjimäniň diliniň nazaryýetini öwrenmegiň çeşmesi bolup bilermi ýa-da ol tutuşlygyna edebiýaty öwreniş ylmyna degişlimi –diýen jedelli meseleler dowam edýärdi. Käbir edebiýatçylaryň pikirçe bolsa, dilleriň arasyndaky barabarlyklary kesgitlemek- çeper döredijiligiň derňewiniň däl-de, dil biliminiň meselesidir. Terjimäniň asyl nusgasynyň tekstiniň dili bilen terjime edilýän tekstiň diliniň degşirilmesiniň tamamlanýan ýerinde çeper terjime başlanýar. Çeper terjime söz sungatynyň bir görnüşi, ýagny dil biliminiň däl-de, edebiýaty öwreniş ylmynyň nukdaýnazaryndan çemeleşmelidir- diýip pikir edýän edebiýatçylar hem bar. Çeper terjimäniň meselelerini öwrenmeklige dil biliminiň we edebiýaty öwreniş ylmynyň nukdaýnazaryndan çemeleşilmegini kanuny talaplara dogry gelýär.

Çeper edebiýatyň terjimesiniň köp meseleleri edebiýaty öwreniş ylmynyň çäklerinde öwrenilip bilner. Z. S. Barhudarowyň pikirine görä, terjimäniň psihofiziologik meseleleri, ýagny terjimeçiniň terjime edýän pursatynda onuň beýnisinde bolup geçýän neýrofiziologik prosesleri psihologik jähtden öwrenilip bilner. (Barhudarow L. S/ Ýazyk i perewod. M. 1975, 44 s.). Terjimäni awtomatlaşdyrmak bilen baglanyşykly ýüze çykýan meseleler barada gürrüň edilende bolsa, olar gönüden- göni kibernetika, maglumatlaryň

nazaryýeti, amaly matematika ýaly ylymlara dahyllydyr. Amaly terjimäniňdaşary ýurt dillerini öwrenmek maksatlary bilen ulanylyşy barada aýdylanda, ol, esasan, bu dilleriň okadylyş usulyýetiniň wesipesi hasaplanýar. Terjimäniň dil bilimine degişli bolmadyk ylymlaryň çäklerinde öwrenilmegi belli derejede dil biliminiň käbir bölümleri, meselem, çeper sözleşiş stilitikasy, psiholingwistika bilen galtaşýar.

Şeýlelikde, dil bilimine degişli bolmadyk ylymlaryň terjimä bolan talaplarynyň çäkliligini bellemek bolar. Çeper edebiýatyň terjimesiniň käbir meseleleri bolsa terjimäniň edebiýaty öwreniş bilen baglanyşykly nazaryýeti derňewiniň çeşmesidir. Ýöne edebiýaty öwrenijileriň hiç biri-de terjimäniň ylmy-tehniki edebiýata degişli –a-da jemgyýetçilik- syýasy tematika boýunça edilýän çykyşlaryň sinhron tejribe ýaly görnüşlerinde edebiýaty öwreniş ylmynyň ýokdugyny inkärläp bilmez.

Terjimäniň matematika ylymlarynyň we maglumatlaryň nazaryýeti diýilýäniniň hem-de kibernetikanyň usulyýeti arkaly öwrenilişi ylmyň ösüşiniň häzirki şertlerinde diňe deslapky diliň (originalyň) we terjime edilýän diliň arasyndaky gatnaşygyň derňewi bilen çäklenýär. Daşary ýurt dilleriniň okadylyşynyň usulyýeti bolsa bu dilleri öwretmek bilen baglanyşykly sapaklarda diňe okuw işleriniň bir görnüşü, başgaça aýdylanda bolsa, okuw terjimesi hökmünde çemeleşilýär.

Biziň ýaşayan zamanamyz ylymlaryň öň görnüp eşidilmedik hyzmatdaşlygynyň döwrüdür. Şol sebäpli-de, terjimäniň diliniň nazaryýeti-de, edebiýaty ylmynyň nazaryýeti-de, ylmyň beýleki pudaklarynda bolşy ýaly, terjimäni dürli tarapdan öwrenýän terjimäni öwreniş ylmynyň çäklerinde hyzmatdaşlyk etmäge borçludur.

TERJIME HALKLARYNYŇ RUHY ÝAKYNLAŞYGynyň MÖHÜM SERIŞDESIDIR.

Halklaryň özara gatnaşyklarynda, olaryň ruhy taýdan baýlaşmagynda ruhy döredijiligiň bir görnüşi bolan terjime möhüm hyzmaty ýerine ýetirýär. Milletleriň özara gatnaşyklarynyň serişdesi hasaplanýan terjime öz gözbaşyny gadymyýetiň jümmüşlerinden alyp gaýdýar. „Dragomonlar” diýlip atlandyrylan ilkinji dilmaçlar biziň eýýamymyzdan öňki üç mün ýyllykda Gadymy Müsürde döräp, müsürliler bilen nubiýlileriň arasyndaky gatnaşyklary amala aşyrmakda möhüm hyzmaty ýerine ýetiripdirler.

Ruhy durmuşyň dürli ugurlary boýunça amala aşyrylýan alyş – çalşyň güýçlenmeginde terjimä möhüm orun degişlidir. Dilleri baýlaşdyryjy bir serişde hökmünde gazanylan medeni hem ylmy üstünlikler terjimäniň üsti bilen beýleki milletleriňem ruhy baýlygyna öwrülýär. Terjime halklary biri – biriniň ruhy durmuşy bilen tanyşdyrýar, olary ýakynlaşdyrýar. Terjime arkaly özara peýdaly pikirler, iň gowy usullardyr däpler alşylýar. Ol ýüze çykýan käbir jedelli, çylşyrymly meseleleri çözmekde wajyp hyzmaty ýerine ýetirýär. Ruhy gymmatlyklary dünýä ýaýmakda terjimäniň ähmiýetiniň

bimöçber uludygyny Hormatly Prewzidentimiziň ýiti zehininden döreýän dürli kitaplarynyň dünýä dilleriniň ençemesine edilen terjimleri hem tassyklaýar.hormatly prezidentimiziň çuň many – mazmunly eserlerine isleg bildirýän halklaryň sany barha artýar.

Ummasyz köp çeper eserleriň, ylmy, jemgyýetçilik – syýasy, taryhy – pelsepewi edebiýatyň terjime edilmegi, iki hem köp dilli terjime sözlükleriniň neşir edilmegi, dürli okuw kitaplarydyr gollanmalarynyň we ş.m. terjimleri edebi diliň ösmegine, diliň sözlük düzüminiň kämilleşmegine ýardam edýär, diliň täsir edijilik – çeperçilik serişdelerini işeňňirleşdirýär. Diliň ylmy adalgaşynaslyk leksikasynyň, ylmyň dürli pudaklaryna degişli adalgalarynyň ençemesiniň kemala gelmeginde we ösmeginde terjimäniň hyzmaty uludyr. Ylmy – tehniki, jemgyýetçilik – syýasy adalgaşynaslygyň kemala gelmegi we ösmegi türkmen edebi diliniň kämilleşendigine şaýatlyk edýär. Onuň sözlük gaznasy indi has giň ulgama, hususan-da, ylma we publisistika hyzmat edýär.

Terjime hemişe diýen ýaly aýry – aýry halklaryň taryhynda, umuman dünýä medeniýetinde möhüm ähmiýete eýedir. Ol irki döwürlerden bäri alymlardyr terjimeçi ýazyjylaryň we beýlekileriň ünsüni özüne çekip gelýär. Terjimä dahylly dürli pikirler, garaýyşlar ýüze çykýar, ylmy işler peýda bolýar. Terjimeçilik işiniň görnüp eşidilmedik derejede ýaýbaňlanýan şu günlerimizde terjimä bolan talap diňe bir artman, eýsem toplanýan tejribäni ulgamlaşdyrmak, onuň netijelerini, terjimeçi ýazyjylaryň, alymlaryň we beýlekileriň terjimä dahylly belliklerini umumylaşdyrmak ýaly meseleler çözüdine garaşýar.

Ylmy – tehniki edebiýatyň, çeper eserleriň, jemgyýetçilik – syýasy tekstleriň, dürli resminamalardyr iş kagyzlarynyň, okuw kitaplarydyr gollanmalaryň we ş.m.–leriň bir dilden

beýleki dile terjime edilmegi arkaly dilleriň baýlaşmagy, olaryň sözlük düzüminiň giňelmegi häzirki zaman şertlerinde halklaryň dilleriniň ösmeginiň we olaryň has kämilleşmeginiň hem-de biri-birine täsir etmeginiň häsiýetli aýratynlygydyr. Muňa türkmen diliniň şu günki ösüşi äşgär şaýatlyk edýär. Jemgyýetçilik – syýasy, ylmy – tehniki, çeper edebiýatyň ş.m.–leriň terjimesiniň üsti bilen häzirki zaman edebi türkmen diline dürli adalgalaryň, aňlatmalaryň, durnukly söz utgaşmalarynyň (frazologizmleriň), nakyllaryň münlerçesi ymykly ornaşdy. Beýleki halklaryň dilleriniň köpüsinde bolşy ýaly, türkmen dilinde-de täze ylmy tehniki, jemgyýetçilik – syýasy adalgalaryň ençemesi terjimäniň üsti bilen dilimize ornaşan adalgalarydyr.

Dünýäde ýalňyz öz sözlerinden ybarat „sap” diliň ýokdygyny umumy dil bilimi subut edýär. Halklaryň arasyndaky dürli gatnaşyklar olaryň dillerine-de täsirini ýetirýär. Şol gatnaşyklaryň netijesinde bir dilden beýlekisine sözleriň ençemesi dürli ýollar bilen geçipdir we häzir hem geçmegini dowam etdirýär. Diýmek, sözleriň alyş-çalşy bütün dünýä dilleri üçin kanuna laýyk hadysadyr.

Beýleki diliň täsiri astynda dilimiziň grammatik gurluşynda-da özgerişler bolup geçýär. Syýasy, ylmy-tehniki we çeper eserleriň terjime edilmegi netijesinde sintaktik öwrümleriň (eýerjeňli goşma sözlemleriň) hem täze görnüşleriniň peýda bolandygyny bellemek bolar.

Umuman aýdylanda, ussat terjimeçiler häzirki zaman türkmen edebi dilini ösdürmeklige mynasyp goşant goşdular we goşýarlar. Olar özleriniň gündelik amaly işleri bilen diliň öňki sözlük gonuny birsyhly giňeldýärler, dile täze sözleri we özara pikir alyşmagyň täze serişdelerini ornaşdyryp, onuň baýlaşmagyna öz goşantlaryny goşýarlar.

TERJIMÄNIŇ USULLARY

1. Terjimede tekstiň sigmentasiýa usuly.
2. Terjimäniň bellik usuly.
3. Terjimede teksti transformasiýa etmek usuly.
4. Trankripsiýa we transliterasiýa usuly.

Terjimäniň usuly terjimäniň ugurlaryndan tapawutlylykda, obýektiv kanunalaýyklyk bolman, eýsem adam tarapyndan tejribä esaslanyp işläp düzülen ulgamdyr. Terjimäniň obýektiv usullaryna uýgunlaşmak bilen, terjimeçi özüne has amatly we netijeli bolan usullary saýlap alýar. Şeýdibem, terjimäniň usullary emele gelipdir. Usul bolanda terjimäniň görnüşlerini we bar bolan ugurlaryny (sposoblaryny) özara baglanyşdyrýan ulgam göz önünde tutulýar.

Terjimäniň usuly köp ýyllaryň dowamynda, terjimeçiniň öz ykybyna, başarnygyna, tejribesine baglylykda döreýär. Her terjimeçiniň öz usul özboluşlylygy ýyllaryň dowamynda, endigiň ösmegi bilen bile döreýär.

Terjimäniň psiholingwistik bölünişi originaly kabul etmek we terjimäniň tekstini döretmegiň usullaryna baglylykda ýazuw we ýatdan terjimä bölünýär. Ýazuw terjime original hem-de terjime ýazgy görnüşinde bolýar we terjimeçi tekstlere soňra hem täzedan göz gezdirip bilýär.

Ýatdan terjimede original we terjime teksti terjimäniň dowamynda ýatdan, ýagny fiksirlenmedik görnüşde amala aşyrylýar. Bu bolsa terjimeçiniň originali bir gezek kabul edip, bir gezegem terjuime teksti amala aşyryp bilýändigini we gerek ýagdaýynda olara täzeden göz gezdirip bilmeýändigini aňladýar. Ýatdan terjimede terjimeçi originaly gönüden- göni gürlenip durka diňläp ýa-da gürlenip bolnandan soň, bölekleyin terjime edýär. Ýatdan terjimäniň iki görnüşü bar: sinhron we yzygider. Sinhron terjime BMG-synyň işleri bilen baglanyşykly ýüze çykýar.

Yzygider terjime sinhron terjimeden has öň ýüze çykýar. Terjimäniň bu görnüşinde terjimeçi gürläýji öz çykyşynyň belli bir bölegini ýa-da tutuş gürläp bolandan soň, terjime etmäge girişýär. Ýatdan terjime edilýän tekstiň ululygy bir sözlem hem ýa-da tutuş bir tekst hem bolup biler.

Ýazuw terjimesi bilen ýatdan terjimäniň tapawutlandyrmakda wagt factory hem köp pol oýnaýar. Ýazuw terjimesinde terjimäniň wagtynyň çäkliligi berk ýagdaýda görkezilmeýär. Ýatdan terjimede bolsa terjime gös-göni, şol dessine edilýär. Ýazuw terjimede hem, ýatdan terjimede hem, özlere mahsus usullar ulanylýar. Olar şu aşakdakylar: Tekstiň sigmentasiýa usuly(Ýazuw terjimede) 2) Bellik usuly(Yzygider- ýatdan terjime). 3) Terjime edilýän teksti transformasiýa etmek usuly- terjime edilýän söze manydaş söz tapmak.

I.Segmentasiýa usuly- köplenç ýazuw terjimede ulanylýar. Onda tekst wagt taýdan çäklendirilmän , gowy öwrenilýär. Adamyň ýadyna agram düşenok. Ol dilden bu dile geçmek üçin ýeterlik wagt bar. Sözlük, gollanma, edebiýat ulanmaga mümkinçilik bolýar. Terjimäniň edilişi yzygider we wagt taýdan çäkli däl. Terjime ýazuw üsti bilen bolansoň, köp gezek redaktirläp bolýar. Bu zatlaryň ählisi ýazuw terjimäniň artykmaçlyklarydyr. Şeýle bolsa-da, bu terjimede hem kynçylykly ýerler bar.1) Resmi we many komponentleriň köp bolmagy terjimeçini göni terjime etmäge mejbur edýär(Semantiçeskoýe pole- many meýdany). 2) Terjimeçiniň many we stilistik kemçilikleri mese-mälim bildirýär. Köp ýatdan terjime edýän terjimeçiler ýazuw terjimä gowşak bolýarlar.

Segmentasiýa usulynda ýazuw terjimäniň gowy taraplary ulanylyp, erbet taraplary aýrylar ýaly şu aşakdaky usullardan peýdalanylýar.:1)Terjime edilmeli tekst göwrüm taýdan uly bolmaly. Terjimeçi tekstiň manysyny gowy öwrenmeli. 2) Soňra terjimeçi teksti segmentasiýa edýär, ýagny teksti dominirowat edýän manylar boýunça bölekler bölýär. Her bölekde 1 esasy many bolýar. Segmentasiýada manylaryň yzy üzülmeli däldir. Meselem, Ofisial statistika boýunça/ garaşsyzlyk ýyllary döwründe/ ýurtda hal-ýagdaý gowulandy. Ahyrynda emele gelen teksti redaktirlemeli. Bu usulyň mazmuny teksti many taýýndan terjime etmekden,, ýagny terjime edilýän materialyň manysyny bölekme-bölek öwrenip, ony özüňçe ýazmakdan ybaratdyr.Bu usul terjimeçileri

ýetişdirmekde esasy orny eýeleýär we endik hem-de ezberlik döremegine ýardam edýär.Ol 1) tekstiň resmi komponentleriniň täsirinden boşadýar.2) Her söz böleginiň manysyndan informasiýa almagy öwredýär. 3)Bar bolan habary logiki ösdürmek endigini ösdürýär. 4) tekstiň we terjimäniň stilistik özboluşlylyklaryny deňeşdirip bilmek ukybyny döredýär. 5) Habaryň kommunikativ wajyplygyny duýmagy öwrenýär.6) Redaktirlemegi öwrenýär.

II.Bellik usuly- yzygider terjime usuly. Bu usul teksti diňläp, ýatdan terjime edilende ulanylýar. Yzygider her frazany, her abzasy hem ýatdan terjime edip bolýar . Käwagt ähli tekst diňlenenden soň hem ýatdan terjime edilýär. Ähli teksti diňläp terjime edip bilýän terjimeçi güýçle terjimeçi hasaplanýar. Beýle terjimeçi öz işini mydama gowy ýerine ýetirip bilýän hasaplanýar.

Köp syýasy we jemgyýetçilik işgärleri öz sözlerini terjime üçin bölüp durmagy halamaýarlar. Sebäbi söz bölünende, öz yzygiderligini, emosional güýjüni ýitirýär, diňleýjilere täsirini peseldýär. Emma yzygider edilen çykyş birnäçe minuda çekip bilýär, bu bolsa ähli tekstiň ýatda saklanmagyny kynlaşdyrýar. Beýle ýagdaýda terjimeçi bellik usulyndan peýdalanmaly bolýar, ýogsa ol ähli tekstiň manysyny terjimede berip bilmeýär. Bellik usuly terjimeçiniň oratoryň täsirinden özbaşdak hereket etmegine mümkinçilik berýär. Güýçli terjimeçi beýle terjimäni gysga görnüşde ýa uzaldyp, oratoryň

emosiýalaryny, ikinji derejeli habarlary ulanyp ýa ulanman , özüçe ýerine ýetirip bilýär.

Tekstiň eke gezek diňlenilmegi, ýatkeşligiňe agramyň köp düşmegi, bir dilden başga dile geçmäge az wagt berilýänligi, terjimäniň ýatdan edilýänligi yzygider terjime edýän terjimeçiden örän köp akyl- ýat zähmetini talap edýär.. Bu usulyň ýeke artykmaç tarapy- terjimäniň sinhronno däl-de, yzygider, many boýunça amala aşyrylýanlygydyr. Bu usuly ulanýan terjimeçi oratora baglylykdan halas bolýar.

Meselem: Biz agşam halk aýdymalaryny ýerine ýetirýän aýdymçylary diňledik. Terjime: Biz halk aýdymalaryny diňledik.

Bellik usulynda terjimeçi dürli belliklerden, gysgaltmalardan, çyzgylardan peýdalanyp biler.

Ýatdan yzygider terjimäniň görnüşleri:

1. Okuw terjimesi.(seminarlar,tejribelik we ders terjimeleri.)
2. Hakyky yzygider terjime(durmuşy we hünärler boýunça)

Ýatdan yzygider terjimäniň usullary: I.Esasy usullar:

1. Abzasly- frazaly.(maglumat bölek- bölek berilýär.)
2. Ikitaraplaýyn, resmi däl, belliksiz.(gürrüňdeşlikleriň, interwýularyň, replikalaryň terjimesi.Beýle terjimemäni ýazgysyz ýerine ýetirip bolýar.)

3. Resmi ikitaraplaýyn, bellikli. (Işewür gepleşikleriň terjimesi, interwýu, iki we ondan kop adamyň bir tema boýunça dürli dilde aýdan pikirleriniň terjimesi)
4. Ikitaraplaýyn, bellikli. (Resmi gürrüňleriň, interwýularyň halkara ýa umumysyýasy temada geçirilen press-konferensiýalaryň 3-5 minuda çeken tekstleri)
5. Monologik çykyşyň bellikli terjimesi.
6. Ýarym sinhron terjime.

II. Garyşyk usullar:

1. Kagyzdan.
2. Kino, tele we wideo terjimeler (özünde sinhron, yzygider, ýazuw terjimäniň aýratynlyklaryny jemleýär)
3. Taýýarlyksyz garyşyk terjime.
4. Taýýarlykly garyşyk terjime.

III. Kömekçi usullar:

1. Referatiw. (Yzygider terjimäniň bir görnüşi bolup, bu usulda terjimeçi aýdylan zadyň gysgaça manysyny terjime edýär. Referatiw terjime gürrüňe gatnaşyjylaryň ikisi hem iki dili-de çaklaňrak bilýän we diňe gürrüňiň mazmuny bilen gyzyklanýan ýagdaýynda mümkin bolýar.)
2. Slaýdlaryň, grafikleriň, diapozitiwleriň terjimesi.
3. Kompýuter terjimesi. (Üstünde doly işlemegi we redaktirlemegi talap edýän terjime bilen üpjün edýär.)

III. Tekstiň transformasiýa usuly- ýa-da sinhron usul- Bir wagtyň özünde hem eşidip, hem ýatdan terjime etmek usuly. Bu usulyň aýratynlygy- wagtyň gysgalygy hem-de ünsüň

diňlemäge we terjime etmäge geçip durmagydyr. Şinhron terjimeçileriň biri şeýle belleýär: Sinhron usulda terjimeçiniň eşidiş ünsi oratoryň we auditoriýanyň hem-de öz sözünü Kabul etmäge jemlenýär. Görüş bolsa- oratory hem-de zaly, eger ulanylýan bolsa teksti yzarlamaga ýetişýär. Terjimeçiniň ýady eşiden zadyny belleýär, ýadyndan bolsa şol sözleriň ekwiwalentini tapýar. Ýadynda tekstiň umumy mazmunyny we oňa bolan ýz garaýşyny saklaýar. Terjimeçiniň aňy esasan terjime etmek bilen meşgul bolýar.

Sinhron terjimäniň kyn şertleriniň bolmagy psihologlaryň hem, lingwistleriň hem ünsüni özüne çekýär. Bu ugurdan işlenen fundamental derňewlerde sinhron terjimede ekstremaal ýagdaýlarda terjime edilişiniň mehanizmleri açylyp görkezilýär. Käbir ýagdaýlarda sinhron terjimä ýardam hökmünde belgi usuly ulanylýar. Beýle usulda terjimeçi bir dilde bar bolan aňlatmalary- belgileri diliň öz ýadynda bar bolan belgileri- ekwiwalentleri bilen çalşyrýar. Beýle ýagdaýda işlemek üçin terjimeçi ilki bilen iki diliň hem many taýdan deň gelýän birliklerini, söz düzümlerini doly bilmeli bolýar we olaryň ekwiwalentlerini hem kynçylyksyz tapmagy we ol dilden beýleki dile çalt geçmäge endik etmeli bolýar. Şonuň üçinem, sinhron terjime köplenç bir tematikaly ulgamda amala aşyrylýar. Hatda ,meselem, jemgyýetçilik –syýasy tekst bilen işläp öwrenen iň güýçli terjimeçi hem ,taýýarlyksyz medisina ýa harby ugurdan sinhron terjime edip bilmez.

Sinhron terjimede sözme-söz terjime etmeklik köp ulanylýar. Sebäbi, sinhron terjimede belgi- aňlatmalary ulanmak ösendir. Şeýle bolsa-da, käýerlerde terjimeçi many taýdan terjime etmägi hem ulanylýar. Emma many taýdan terjime sinhronçy üçin köplenç kyn bolýar, taýýar belgiler-aňlatmalar bilen işlemek bolsa işi ýeňilleşdirýär.

Transformasiýa usuly teksti terjime etmek üçin resmi-belgi derejesinde taýýarlamak üçin ýöriteleşendir. munuň üçin1) leksiki transformasiýa, ýagny iki diliň leksik semantik ulgamyndaky konstruksiýalary bilmek; 2) grammarik transformasiýa, ýagny iki diliň köp ulanylýan we çylşyrymly däl sintaksis konstruksiýalaryny tapmak; 3) Ähli mümkin bolan transformasiýalary bilmek gerek bolýar.

Leksik transformasiýa mysal: batraki –sözüne terjime edilýän dilde söz ýok. Şeýle bolanda sinonim ýa sinonimik hatar gözlemeli bolýar. Oba hojalyk işgärleri –diýen söz bilen çalşyp bolar. Ýa komandowat sözi- ot dawat prikazy, nawýazywat swoýu wolýu- diýen sözler bilen çalşyp bolar. Grammatik transformasiýa hem şeýle : Medeni halkara gatnaşyklary giň gerime eýe bolýar ýa-da Medeni gatnaşyklar giň gerimde alnyp barylýar. Olardan beýle sözleri eşitmek kyn- Olar beýle sözleri käwagt aýdýarlar.

Transliterasiýa usulynda terjime edilmeli sözüň grafiki formasy terjime edilýän diliň grafikikasy bilen berilýär. Beýle usul gadymy sözleriň terjimesinde köp duş gelýär. Sebäbi bu

söszleriň aýdylyşy däbe öwrülip gidipdir.meselem, Illinois-Illinoýs, Illinoý däl, Micigan- Miçigan, Mişigan däl.

Trankripsiýa usulynda terjime edilmeli sözüň ses görnüşi terjime edilýän dilde beýan edilýär. Öň transliterasiýa usuly ýörgünli bolan bolsa-da, indi trankripsiýa usuly köp ulanylýar ýa-da bu iki usul utgaşdyrylyp ulanylýar.

Trankripsiýa usuly bilen terjime edilýän söz birliklerine adam atlary, halklaryň we tireleriň atlary, geografik atlar, edaralaryň we kärhanalaryň atlary neşirleriň atlary,spot we aýdym-saz toparlarynyň atlary degişlidir:Bank of London- Bänk of London, Minnesota- Minnesota, Beatles- Bitlz, the Capitol-Kapitoliý we ş. m.

Firmalaryň, kompaniýalaryň, neşirýatlaryň, awtomobilleriň, gazet-žurnallaryň atlary transkripsiýa usuly bilen terjime edilýär: Subaru- Subaru, Ford Mustang- Ford Mustang, „Новая газета” –„Nowaýa gazeta” gazetini.

Okuw jaýlarynyň atlarynyň terjimesinde bolsa transkripsiýa bilen many terjimesi utgaşdyrylýar: Westren Michigan Uniwersitu- Günbatar Miçigan Uniwersiteti, Санкт-Петербургский государственный университет- Sank-Peterburg döwlet uniwersiteti.

Milli- medeni obýektler, dar çygyrda ulanylýan, terjime edip bolmaýan gadymy medeni atlar köplenç transkripsiýa ýa-da transliterasiýa usuly bilen berilýär. Eger beýle atlaryň bir

komponenti many aňladýan bolsa, onda ol bölek terjime edilýär: Кошей Вессмертный-Ölmez- ýitmez Koşey.

Trankskripsiýanyň çeşmesi bolup ,köplenç, adalgalar ulanylýarlar.Beýle adalgalara grek, latyn, iňlis adalgalary degişlidir.:Cable- kabel, embargo- embargo, Duma- Duma we ş.m.

Tpanskripsiýa terjimesinde ulanylmaga hödürlenýän düzgünler:

1. Belli bir halkara transkripsiýa kadalaryny saklamaly.
2. Tpanskripsiýa we transliterasiýa usulynda bir dilden başga dile geçirilmeli birlikler: Ähli has atlar, şol sanda adam atlary,geografik atlar, kompaniýalaryň atlary, neşir atlary, folklor personažlaryň atlary, halklaryň, döwletleriň atlary, milli-medeni realileriň atlary we ş.m.
3. Eýýäm dünýä medeniýetinde ýa-da terjime edilýän dillerde belli bolan,şol sebäpli-de üýtgedilmän ulanylmagyny talap edýän atlarda transkripsiýa usuly ulanylmaly.
4. Transkripsiýa-transliterasiýa usulyna käbir ulgamlarda täze döredilen adalgalar hem degişlidir. Eger terjime edilýän dilde transliterasiýa edilýän adalga derek öňden ulanylyp gelýän söz bar bolsa ýa-da diliň özünde ulanara adalga tapylýan bolsa, onda bu usuly ulanmakdan saklanmaly. Sebäbi beýle edilse, onda dilde parallel adalgalaryň, hünär žargonlarynyň döremegine sebäp bolup biler.

5. Transkripsiya-transliterasiya usullary terjimäniň utgaşyk görnüşi hökmünde, kalka, many terjimesi we düşündirişli terjime bilen parallel ulanylyp bilner.

Biz terjimäniň usullary bilen tanyşmak arkaly terjimäniň praktikasynda terjimeçiniň öz ugruna ezber hünärmen bolmalydygyna, her bir dilçiniň terjimeçi bolup bilmejegine göz ýetirdik.

Ulanylan edebiýat; R.K. Min/ýar-Beloruçew. Obşaya teoriya perewoda i ustnyý perewod. Moskwa- 1980.

Terjimäniň prinsipleri- ýörelgeleri.

Terjimäniň teoriýäsynyň üstünde köp ugruň alymlary işlese-de, ol entek öz praktikasyndan yza galýar. Terjimäniň teoriýasynda bir topar soraglara jogap tapmaly bolýar: 1) Çeper terjime näme? 2) nähili terjimä iň gowy terjime diýmek bolar? 3) Originalyň özi bilen deňme-deň terjime etmek bolarmy? 4) Terjime edilýän eseriň milli formasy

saklanmalymy? Çeper terjimeci özünden goşup ýa aýryp, awtoryň eserini taraşlap bilermi? Bu soraglar entek teoretiki gutarnykly çözülenok. 1790 ýylda iňlis alymy A. Taýleriň „Terjimäniň prinsipleri” atly kitabynda bolsa terjimäniň esasy talaplary aşaky ýaly görkezilipdir.1) Terjime originalyň ideýasyny doly görkezmeli. 2)Terjimäniň stili we beýan ediş manerasy edil originalyňky ýaly bolmaly.3)Terjime edil original tekst ýaly ,ýeňil okalmaly. Görşümüz ýaly, bu talaplar şu günler hem öz ähmiýetini ýitirenok.

Terjime işi baradaky çekişmelerde üç ugur- üç prinsip görkezilýär. Birinji principe uýýanlar terjime edende asyl nusganyň stilistiki aýratynlyklaryny, milli kaloritini, äheñini, ritmini, ýazyjynyň diňe özüne mahsus bolan beýan ediş usulyny saklamagy makul bilýärler. Şuny etmek üçin bolsa käte asyl nusgadan birneme sowulmak, sözme-söz takyklykdan el çekmek, terjime edýän eseriň düýp özenini, sosial äheñini, ruhuny bermek üçin, terjime edilýän dilden laýyk zatlar gözlemek gerek diýýärler. Beýle terjimeci ekwiwalentlilik pes bolýar.Eger beýle terjimeci terjimäniň beýik çeperçilik taraplary saklanan ýagdaýynda, onda bu terjime adekwat hasaplanýar. Dini kitaplarda sözme-söz terjime ulanylan bolsa, beýleki ýazuw terjimelerde köplenç erkin terjime ulanylypdyr. Erkin terjimeci käwagtlar has köp ýalňyşlar we originalyň manysynda çykmalara ýol berilipdir. Beýle ýagdaýlar ýa terjimeçiniň tejribesizliginden ýa-da terjime edilýän tekste aýawly göz bilen seretmezlikden bolupdyr.

İkinji prinsipe uýýanlar bolsa terjime edilýän eseriň konkret tekstini doly bermegi makul bilýärler. Olar terjime edilýän eseriň ruhy däl-de, onuň nokat-ma -nokat tekstini bermegi, şol tekstden sähelçe-de çykmazlygy , özüňden sähelçe-de goşup aýyrmazlygy talap edýärler.

Sözme- söz terjimede originalyň ähli sözleriniň manysy gös-göni terjime edilýär we netijede terjime edilýän dildäki tekstiň diliniň normalary bozulýar ýa-da originalyň manysy terjimede doly berilip bilinmeýär. Eger terjimeçiniň öňünde terkstiň fililogik terjimesini etmek, ýagny originalyň formal özboluşlylyklaryny doly saklamak ýaly ýerine ýetirmesi kyn mesele goýulmadyk bolsa, onda sözme- söz terjime köplenç adekwat däl hasaplanýar.

Antik döwürde terjimeçileriň roly barha artypdyr. Gadymy Ýegiptde terjimeçileriň mekdebi bolupdyr. Biziň eramyzdan öňki II asyrda Simmah tarapyndan Wethiý Zawet grek diline geçirilýär. Gadymy antik döwürde terjimeçiler originalyň manysyny sözme-söz, harpma- harp bermäge çalşypdyrlar. Ol döwürde terjimede diňe many däl-de ,eýsem originalyň formasy hem saklanmagyny isläpdirler. Dingullukçylary Bibliýanyň- Injiliň terjimesinde hiç-hili özbaşdaklyga ýol berip bolmaz, onuň ýeke oturyňny hem üýtgetmek bolmaz –diýip talap edipdirler. Mukaddes kitaplaryň terjimesi sözme-söz bolmaly hasaplanypdyr.

Sözme-söz we erkin terjimäniň artykmaç taraplaryny deňeşdirmek, iki terjimäniň tarapdarlarynyň arasyndaky jedeller köp wagtlap dowam edipdir. Sözme- söz terjimäniň tarapdarlary terjime originaly maksimal derejede göçürip-terjime etmek terjime sungatynyň wezipesi bolup durýar diýip hasaplaýardylar. Olaryň garşydaýlary bolsa sözme-söz terjime hiz wagt dogry bolup bilmez, sebäbi ol originalyň ruhuny, çeperçiligini berip bilenok hasaplaýardylar. Terjimäniň çeperçiligini saklamak üçin dürli gyşarmalara ýol berilip bilner diýen pikiri goldaýardylar. Käbir erkin terjimäniň tarapdarlary öz pikirlerinde has özbaşdaklyga hem ýol berdiler. Olar çeperçiligi saklamagyň hatyrasyna islendik özbaşdaklyga ýol berip bolar –diýen pikiri goldap ugraýarlar. XIX asyrda belli rus terjimeçisi Irinarh Wwedenskiý bu pikiri öz terjimeçilik praktikasynda ulanyp ugraýar. Ol Ç.Dikkensiň „ Dawid Kopperfild” romanyny terjime edende, eseriň ikinji we altynjy bölümleriniň üstüni özünden ýetirýär. Romanyň tekstone özgertmeler girizýär. Diýmek, sözme-söz terjime tekstiň mazmunyň manysy üýtgeşe, erkin terjime tekstiň stili üýtgeýär.

Üçünji prinsipe uýýanlar bolsa terjime edende terjime edilýän eseriň ruhuna, düýp äheňinem, şonuň bilen birlikde sözme- söz tekstinem, formasynam saklamaly diýýärler.

Görşümüz ýaly, terjime baradaky metodiki häsiýetli şeýle jedeller üznüksiz dowam edýär. Bu jedelleriň hemmesi hem

terjimäniň hilini gowulandyrmaklyga alyp barýan tagalla syrygýar.

Bu üç ýoluň, üç ýörelgäniň haýsysynyň gowudygy barada gürrüň edilse, onda , elbetde, soňky ýörelge arzuw edäýmeli. Eger eseriň ruhunam, doly tekstinem, formasynam, asyl nusgasyndaky ýaly edip başga dile geçirip bolsa, oňa ýetesi zat ýok. Emma iş ýüzünde beýle rezultat gazanmak kyn. Sebäpleri:

Terjimeçi dörediji adam. Onuňam öz şahsy döredijilik ýüzi, özüne mahsus ukyby, zehini, dünýagaraýşy bar. Onuň terjime eden eserinde hökman onuň öz döredijilik keşbi görünmeli. Onuň terjimesi suraty gara kagyz bilen başga kagyzga geçiren ýaly bolup bilmez.

Her neneň gowy terjimeçiniň eline düşende-de, başga bir dile geçirilen eser bir zatlaryny bialaç ýitirýär. Sebäbi her milletiň ýaşaýyş şertleri,däp-dessurlary, tebigaty, diliniň grammatiki gurluşy üýtgeşik bolýar.

Diýmek, eseriň ruhunam, jikme-jik tekstinem, formasynam bolşy ýaly edip başga dile geçirmek aňsat däl. Emma beýle diýildigi, takyk hem gowy terjime etmek mümkin däl diýildigi däl.

Bir ýörelgäniň döreden faktlaryna beýleki prinsipiň faktlaryny garşy goýup bolýardy. Iňlis alymy T. Sewori dürli teoretikleriň terjimä talaplaryny öwrenip, şeýle bir-birini ret edýän sanawy emele getiripdir.1Terjime originalyň sözlerini bermeli,2)Terjime originalyň manysyny bermeli. 3) Terjime original ýaly okalmaly, 4) Terjime terjime ýaly okalmaly.5)

Terjime originalyň stilini bermeli. 6) Terjime terjimeçiniň stilini bermeli. 7) Terjime originalyň döwürdeşi hökmünde okalmaly. 8) Terjime terjimäçiniň döwürdeşi hökmünde okalmaly. 9) Terjime de goşmaçalar we gysgaltmalara ýol bermek bolýar. 10) Terjime de gysgaltmalara we goşmaçalara ýol bermek bolmaýar, 11) Goşgular prozada terjime edilmeli., 12) Goşgular goşgy formasynada terjime edilmeli.

Terjimäniň ýörelgelerini öwrenenimizde ,ýene- de birki soragyň üstünde durup geçeliň. 1) Terjimäni nämeden başlamaly? Terjimäni eseriň asyl originalynda etmeli. Terjimeçi terjime edýän eseriniň dilini, durmuşyny, ýurduny birkemsiz bilmeli. Emma häzir biz hemes, gazak –a täjik dilinden terjime edip bileris diýsek ýalan sýzledigimiz bolar. Meselem, täjik şahyry Tursunzadeniň „Hasan arabekes“ poýemasy rus terjimesinden türkmençä geçirilipdir. Bu çorbanyň çorbasy bolýar. Ata Atajanow şeýle diýýär: Men Rudakynyň „ Oýad name „ gazalyny rusçadan terjime etdim. Originalyň dilini bilmesemem, awtoryň 12 sözünü-ýat, ýar, mähriban, Jeýhun, şat, şadyman, bostan, serwi, asman- diýen sözlerini türkmençede özgertmän, hatda awtoryň jümlesiniň grammatik gurluşyny hem üýtgetmän, ulansa boljak ekeni. Originala seretmedigim üçin, rusçadan edilen terjime de biziň öz dillerimizde deňdeş many aňladýan şol sözler düşüp galypdyr. Diýmek, Rudakynyň goşgusy türkmen okyjysyna asyl nusgasynda , bolşy ýaly ýetirilmändir.

Terjimäniň amalyýetinde üç ugur

Terjimäniň praktikasynda üç ugur dowam edip gelýär. 1) erkin terjime, 2) sözme-söz terjime , 3) takyk terjime. Sowet häkimiýetiniň ilkinji ýyllarynda respublikalarda erkin terjime hokum sürüpdü. Munuň özi iki faktordan gelip çykýar. Birinjiden şol wagtlarda lingwistik taýdan bilimli terjimeçi azdy. Ikinjiden, respublikalarda milli diller entek edebi dil hökmünde kämilleşmändi. Ýa-da, käbir terjimeçiler rus edebiýatynyň eserlerini takyk terjimde özleşdirerden öz halkynyň derejesini pes görüpdiler. Olar käwagt eserleri terjime edýän dilinde ýazylan ýaly edip terjime edipdirler. Mes: Özbek ýazyjysy Askad Muhtar şeýle mysal getirýär. Sowet häkimiýetiniň ilkinji ýyllarynda Gogolyň „Derňewçisi,, sahnada goýulýar. Şol terjimde Hlestakow egni ala donly,, başy özbek tahýaly sahna çykyp, „Men „Şirin- Perhady „ ýazdym,, „leýli-mejnuny,, ýazdym,, -diýip öwünýär.

1030-ýyllarda terjimedäki bu erkinliklere garşy göreşilip ugralýar. Sözme- söz terjimä ýykgyň edilýär. Sözme –söz terjime rus dilindäki käbir düşüňjeler bilen, käbir sözler bilen ,şol döwürde dilimizi baýlaşdyrdy. Ýoldaş, zarpçy, ýaly sözler, \baýramçylygyňyz bilen, pylan zadyň üstünde işleýäriň ýaly öwürimler sözme-söz terjime arkaly dilimize geçipdir.

Emma ,şeýle-de bolsa, terjimäniň bu ugry bilen gitseň hemişe terjime edýän eserleriň okyja düşnükli bolanok.

Idiomalary, nakyllary, atalar sözlerini nädip terjime etmeli? Nakyllar we atalar sözlerini terjime etmekde aşaky usullar ulanylsa bolar: 1) Iki dildäki nakyl sostaw bölekleri we manylary boýunça deň gelse: O wolke reç a on nawstre- gurt agzasaň gurt geler. 2) Rus dilindäkikisiniň sostaw bölekleriniň biri terjime edilýän dilde bar bolan nakyla gabat gelmän, emma biri deň manyny aňlatsa, onda terjime edilýän dildäki bir nakyly almaly. Koşku býut newestke nawetki daýut- gyzym saňa aýdaýyn, gelnim sen eşit. 3) Eger rus dilindäki nakylyň ýa-da atalar sözünüň terjime edilýän dilde halk arasynda ýöreyän ekwiwalenti bolmasa, terjimeçi şony döretmeli. Mysal üçin\; Tişe edeş, dalşe budeş. Bir bada munuň türkmen dilinde gyrmyldan gyr aşar ýaly ekwiwalenti bar ýaly görünýär. Bu nakyllaryň iki dilde nirede ulanylýandygyny göreliň. Rus dilinde bu nakyl alňasaýan bilen alňasamaýany, iş edende az,emma saz edýäni deňeşdirilende aýdylýar. Emma türkmen dilinde gyrmyldan gyr aşar diýen nakyl düýbünden düýbünden gymyldamazlykdan, hiç zat etmezlikden , garaz, güýjüň etdiginden gymyldanyň gowudygyny , gymyldasaň ahyr-soňy maksada etýändigini görkezýär. Diýmek, bu nakyllar ekwiwalent däl. Onda nädip terjime etmeli\ terjimeçi täze nakyl ýasamaly\;Rusçasyndaky ýaly many bolmaly, ýiti bolmaly, sazlaşykly bolmaly. Assa basan alys gider. -diýip, terjimeçi nakyl ýasaýar.

Şunuň ýaly, rus nakyly esasynda ýasalan we okyjylar tarapyndan alnyp göterilen nakyllar bar:hiçden giç ýagşy, poşli po şersti, prişli strižyonny- gyrkyma gidip- gyrkylp geldim.

Bu usul kop terjimeçiler tarapyndan ykrar edilen hem bolsa, kä ýagdaýlarda, käbir nakyllary tagaşyksyz ýönekeý sözlem görnüşinde terjime edýärler. Terjimeçi S. Baýryýew Mýagko stelýut, da žestko spat- nakylyny örän şowly terjime edýär\;ýazan düşegi hoş ýaly, üstünde ýatsaň daş ýaly. Emma redactor ony tagaşyksyz terjime bilen düzedýär. :ýumşak düşek düşeseler-de, ýatmaga gaty.

Idiomalar hakynda; Birnäçe sözler özara utgaşmak bilen, öz asyl manylaryna galtaşmaýan täze bir manyny hasyl etseler, şeýle söz düzümlerine idiomalar diýilýär. Bulary başga dillere sözme- söz terjime edip bolmaýar. Meselem, türkmençe göwnüm suw içdi-diýen söz düzümini rus diline sözme-söz terjime etseň, hiç many aňlatmaz. Şonuň üçinem, idiomalary diliň deň manyly idiomalary bilen bermeli.

Çeper edebiýatdan, grek mifologiýasyndan alynýan söz düzümlerini terjime etmekligiň hem öz ýollary bar. Rus awtorlarynyň grek edebiýatyndan alnan damoklow meç, gerestratowa slawa, pirrowa pobeda ýaly durnukly söz düzümlerini takyk terjime etseň şeýle bolýar.:damoklyň gylyjy, gerestrat şöhraty, pirriň eňşi. Käbir awtorlaryň pikirçe, şeýle söz düzümleriniň manysynyň hemmä düşnükli däldigi üçin, sahypanyň aşagynda awtoryň belligini bermagi tekliپ edýärler.

Mysal üçin:Pirriň ýeňşi-Pirr diýen bir patyşa gadymy zamanda rimlileri ýeňýär. Emma olary ýeňmek üçin goşunyň köpüsini gyrdyrýar we ol güýçsiz galansoň, rimliler ony derrew kül edýärler. Şonuň üçinde, Pirriň ýeňşi diýmek- durnuksyz, şübheli ýeňiş,özünü ödemeýän ýeňiş- diýmekdir. Muňa düşündiriş berilmese, okyjylaryň köpüsiniň onuň manysyna düşünmezligi mümkin. .

S.Ataýew.Terjime meselesi barada,sowet edebiýaty. 58 ý.
aprel

Terjimäniň görnüşleri.

- 1.Terjimäniň görnüşleri.
2. Sinhron we yzygiderli terjime.
3. Terjimäniň tekstde ulanylýan dil serişdelerine görä bölünişi.
4. Terjime edilýän materialyň žanr- stilistik häsiýetnamasy.

Terjime ediliş prosesinde tekst terjimeçiniň iş şertlerine, ukybyna we tekste görä üýtgeýişe sezewar bolýar. Terjimeçilik prosesi terjime ediljek we edilýän dillere hem

baglydyr. Terjimeçilik işiniň özboluşlylyklaryny terjimäniň teoriýasy öwrenýär.

Terjime dürli şertlerde amala aşyrylýar. Terjime edilýän işler bolsa temasy, dili, žanr aýratynlygy boýunça dürli-dürlidir. Terjimäniň dürli-dürlüligi, diňe bir terjimäniň teoriýasynyň köpdürliligine täsir etmän, eýsem terjimäniň dürli görnüşleriniň ýüze çykmagyna sebäp bolýar. Ýlmyň islendik klassifikasiýasy haýsy-da bolsa bir garaýşa esaslanýar. Terjimäniň amala aşyrylyşyna esaslanyp, onuň 2 görnüş: maşyn we adam tarapyndan amala aşyrylýan terjime tapawutlandyrylýar. Adam tarapyndan amala aşyrylýan terjimäni toparlara bölmek üçin bolsa dürli ýörelgelere salgylanylýar. Bu erde esas edilip, teksti kabul etmegiň we terjimäni amala aşyrmagyň görnüşleri göz önünde tutulýar. Bu esaslandyrmalara salgylanyp, terjimäni dilden amala aşyrylýan terjime we ýazmaça terjime ýaly görnüşlere bölmek bolýar. Ýagny, bu erde oňa düşünmegiň we terjimäni resmileşdirmegiň şertleri göz önünde tutulýar. Teksti ýa habary eşidibem, görübem bolýar, şol esasyda hem görüp terjime etmek we eşidip terjime etmek ýaly terjimeler tapawutlandyrylýar. Terjimeçilik işiniň habary kabul etmekden we terjimäni resmileşdirmekden durýandygy sebäpli terjimäniň 4 görnüşini ýüze çykýar: 1) görüp-ýazyp terjime etmek; 2) görüp-dilden terjime etmek; 3) ýazmaça teksti dilden terjime etmek; 4) eşidip dilden terjime etmek. Biraz gijräk belli rus dilşynasy Z. S. Barhudarow terjime edilýän işiň

häsiyeti boýunça terjimäniň aşakdaky 4 görnüşini tapawutlandyrýar: 1) ýazmaça görnüşindäki terjime ýa-da ýazmaça tekstiň ýazmaça terjimesi; 2) dilden edilýän terjime ýa-da dilden edilýän çykyşyň dilden amal edilýän terjimesi; 3) Ýazmaça tekstiň dilden amal edilýän terjimesi; 4) dilden aýdylýan tekstiň ýazmaça terjimesi. Indi şularyň hersi barada gysgaça durup geçýäris.

1. Ýazmaça görnüşindäki terjime ýa-da ýazmaça tekstiň ýazmaça terjimesi. Bu terjimäniň adaty görnüşleriniň biridir. Terjime edilýän tekstiň häsiýetine baglylykda ýazmaça terjimäniň käbir şahamçalary-da tapawutlandyrylyp bilner. Mysal üçin, A.W. Fýodorow onuň aşakdaky görnüşlerini tapawutlandyrýar: a) gazet habarlarynyň, resminamalaryň we ýörite ylmy tekstleriň terjimesini b) jemgyýetçilik- syýasy edebiýatyň, publisistikanyň we suhangöýçilik çykyşlaryň terjimesini; ç) çeper edebiýatyň terjimesini tapawutlandyrýar (Федоров А. В. Основы общей теории перевода. М., 1983, 468 sah.).

2. Dilden edilýän terjime ýa-da dilden edilýän çykyşyň dilden amal edilýän terjimesi: bu terjimede geplenýän dil hem, terjime edilýän dil hem gepleşik dili hökmünde ulanylýar. Dilden edilýän terjimäniň zygiderli hem-de bir wagtda amal edilýän (sinhron) terjime diýen görnüşleri tapawutlandyrylýar. Zygiderli terjimede sözleýji aýtmaly zatlaryny doly aýdyp bolandan soň ýa-da aýtmaly zatlarynyň

bir bölegini aýdyp gutarandan soňra, ony dilden terjime edýär. Terjime edilýän çykyşyň , gürrüňiň dowamlylygy dürli- dürli bolup biler. Terjimäniň bu görnüşi sözleýjiniň gürrüňiniň mazmunyny terjimeçi doly terjime edip başlaýança, ony öz aňynda , huşunda saklamagyny talap edýär. Eger ýatda saklamaly gürrüňiň mazmuny biçak köp bolsa, onda terjimeçi diňlän gürrüňiniň esasy bölegini, zerur hasaplanylýan ýerlerini derrew ýazyp alýar we ony terjime edýär. Biz wagtda dilden amal edilýän (sinhron) terjimede bolsa terjimeçi sözleýjiniň gürrüňini diňlemek bilen bir wagtyň özünde , ýagny çykyş edýän ýa-da sözleýän adamdan 2-3 sekunt yza galyp öz aňynda eden terjimesini dilden beýan edýär. Sinhron terjime ses geçirmeýän , ýörite enjamlaşdyrylan kabinada tehniki serişdeleri ulanmak arkaly amala aşyrylýar. Munuň özi terjime edilende terjimeçiniň ýalňyşmazlygyna , arkaýyn hem dogry sözlemegine kömek edýär. Terjimeçi bilen sözleýän, çykyşy ýa-da gürrüňi terjime edilýän suhangöýiň sözleri gulaga berkidilýän eşidiş enjamy arkaly ýa-da onsuz diňleýjilere ýetirilýär. Terjimäniň kabinada däl-de, edil çykyş edýän adamyň golaýynda ýerleşip, çalarak pyşyrdap, gulaga geýilýän eşidiş guraly ýa-da onsuz edilýän terjime hem sinhron terjimäniň bir görnüşi hasaplanylýar. Sinhron terjime dilden ýerine etirilýän terjimäniň çylşyrymly görnüşi bolup, ol terjimeçiden dürli amaly hereketleri talap edýär.

3. Ýazmaça tekstiň dilden amal edilýän terjimesi.

Munda asyl nusga ýazmaça görnüşinde, terjime bolsa dilden

amala aşyrylýar. Ýazmaça tekstiň dilden edilýän terjimesiniň hem dürli görnüşleri tapawutlandyrylyp bilner. (Bir wagtda amal edilýän sinhron terjime bolşy ýaly) asyl nusganyň tekstini bir wagtda sessiz, ýagny içinden okamak arkaly ýa-da tutuş tekst yzygiderli ýa-da abzaslaýyn okalandan soňra amal edilip bilner. Ýazmaça tekstiň dilden edilýän terjimesiniň birinji görnüşü köplenç „kagyzdan terjime etmek“, ikinjisi bolsa „taýýarlanyp terjime etmek“ (bu at şertleýindir, sebäbi şol „taýýarlyk“ ujypsyz bolup, ol asyl nusganyň tekstini öňünden okamak we oňa düşünmek) bilen baglanyşyklydyr.

4) Dilden aýdylýan tekstiň ýazmaça terjimesi. Munda asyl nusga sözleýiş dilinde , terjime edilýän dil bolsa ýazmaça amala aşyrylýar. Terjimäniň bu görnüşü amaly işde seýrek duş gelýär, çünki teksti ýazmak üçin sarp edilýän wagt, ony ýazmak üçin sarp edilýän wagta garanda has pesdir. Şeýle terjimäni adaty şertlerde amala aşyrmak mümkin däl. Dilden aýdylýan tekst, elbetde, stenografik usul arkaly hem belleniip, soňra ýazmaça görnüşinde terjime edilip bilner.Ýöne bu eýýäm dilden aýdylýan tekstiň ýazmaça görnüşindäki terjimesi däl-de, ýazmaça görnüşindäki tekstiň ýazmaça terjimesidir. Sebäbi stenogramma eýýäm dilden aýdylan teks däl-de, ýazmaça görnüşindäki tekstdir. Dilden aýdylan tekstiň ýazmaça terjimesiniň amaly iş tejribesinde peýdalanylyşynyň ýeke- täk usuly daşary ýurt dilini öwrenmek boýunça geçirilýän sapaklardaky türgenleşik bilen baglanyşykly gönükmeleriň „ýazdyrma (diktant) terjimesi“ diýilýän görnüşü

hökmünde ulanylyp bilner. Terjime bilen baglanyşykly gönükmä, ýagny „ýazdyrma diktanty“ ýerine ýetirilende, dilden aýdylýan tekst- asyl nusga haýal okalýar. Munuň özi ýazmaça terjimäni amala aşyrmaga mümkinçilik berýär. Mälim bolşy ýaly, „ýazdyrma (diktant) terjimesi „ terjimeçileriň iş tejribesinde-de duş gelýär. Şonda terjimeçi ýuwaş okalýan başga dile degişli teksti kompýuterde ýazmaça görnüşinde terjime edýär.

. Terjimäniň beýleki görnüşleri barada gürrüň etmezden ozal, dilden amala aşyrylýan terjimäniň sinhron görnüsiniň üstünde durup geçmegi zerur hasaplaýarys. Bir wagtda dilden amal edilýän terjime asyl nusga we onuň terjimesi dilden ýerine ýetirilýär, ony deňeşdirip we üýtgedip bolmaýar. Munda terjimeçi çykyş edýän , sözläp duran adamyň gürrüňini diňlemek bilen bir wagtyň özünde aňynda eden terjimesini dilden beýan edýär- mikrofonyň, gulaga geýilýän enjamyň kömegi bilen ony diňleýjilere ýetirýär. Kada bolşy ýaly, bir wagtda dilden amal edilýän terjime ses geçirmeýän, ýörite enamlaşdyrylan kabinada tehniki serişdeleriň kömegi bilen amala aşyrylýar. Daşyndan görünmez ýaly sinhron terjimeçiniň oturdyan kabinasynyň daşy aýnalanlyýar, kähallatlarda bolsa onuň daşy daşdan diwarlanlyýar. Munuň özi terjime edilende terjimeçiniň ýalňyşmazlygyna , arkaýyn hem kadaly diňlemegine kömek edýär. Terjimeçi bilen gürleýän, gürrüňi, çykyşy terjime edilýän suhangöýüň aýdýan sözleri gulaga geýilýän eşidiş enjamy

arkaly ýa-da onsuz diňleýjilere ýetirilýär. Terjimäniň kabinada däl-de, edil çykyş edýän , sözleýän adamyň ýanynda ýerleşip, çalarak pyşyrdap, gulaga geýilýän eşidiş enjamy arkaly ýa-da onsuz edilýän terjime hem sinhron terjimäniň bir görnüşü hasaplanýar. Sinhron terjime dilden edilýän terjimäniň çylşyrymly görnüşü bolup, ol terjimeçiden dürli amaly hereketleri:bir dilde diňlemegi, başga bir dile terjime etmegi we şol terjime edýän dilinde sözlemegi, sözleýjiden , ýagny çykyş edýän adamdan yza galman, ýalňyşsyz geplemegi talap edýär.Şu üç sany amaly hereketiň sinhronlaşdyrmagy ýadyň (ýatkeşligiň) kadaly işlemegi bilen baglanyşyklydyr.

Bir wagtda dilden amal edilýän terjimäniň taryhy geçen asyryň 20-nji ýyllaryndan, ýagny terjimäniň bu görnüşiniň ilkinji gezek ulanylyp başlan pursatyndan soňky döwri öz içine alýar. Ý.A. Gofmanyň „ Sinhron terjimäniň taryhy” atly makalasyndan („Terjimeçiniň depderi” ýygyny,1, M., 1963, 20 sah.) mälim bolşy ýaly, sinhron terjime ilkinji gezek 1928-nji ýylda SSSR-de geçirilen Kommunistik internasionalyň VI Kongresinde ulanylýar.

Maslahatlaryň guramaçylarynyň pikirlerine görä, sinhron terjime dilleriň köpüsine terjime edilýändigine seretmezden, wagtyň ep-esli tygşytlanylmagyna ýardam edýär. Hakykatda sinhron terjime „maslahatlaryň terjimesi,, diýilýän terjimäniň iki görnüşiniň biridir. „Maslaahatyň terjimesiniň” ikinji görnüşine, öň bellenip geçilişi ýaly,

zygiderli terjime degişlidir. Ol maslahatlaryň terjimesi hökmünde taryhy taýdan sinhron terjimeden öň ulanylyp , amal edilip gelnen terjimedir.

Eger sinhron terjime öz başlangyjyny, esasan, nemes milletçi (faşistik) harby jenaýatçylaryň üstünden bolan suddan (1945-nji ýylyň 21-nji noýabryndan 1946- ýylyň 20-nji dekabryna çenli dowam eden Nýunberg wakasyndan) alyp gaýdýan bolsa, onda zygiderli terjimäniň başlangyjy 1919- njy ýyldaky Pariž parahatçylyk maslahaty bilen baglanyşyklydyr. Bu maslahatda terjimeçiler toparyna ýolbaşçylyk eden London uniwersitetiniň professory , taryhçy Pol Mantu, soňra bolsa Milletler Ligasynyň terjimeçileri Antuan Welleman, Jan Erder, Robert Konfino , fransuz we iňlis dili boýunça terjimeçiler zygiderli terjimäniň nusgasyny görkezdiler. Şol nusga laýyklykda terjimeçi çykyş edýän suhangöýüň gürrüňini bölmäge ygtyýarsyz edilýär. Çykyş ediji näçe wagtlap sözläsi gelse, şonça-da çäklendirilmesiz sözläp bilýär. Mundan soň terjimeçi şonça wagtyň dowamynda terjime edýär.

XX asyrda bolup geçen iki sany jahan urşunyň aralygyndaky döwür zygiderli terjimäniň ösen döwri bolup, şonda köptaraplaýyn wekilçilik (aýratynam Milletler Ligasynda) iki dilden – iňlis we fransuz dillerinden peýdalanylýar.Beýik Watançylyk urşundan soňra 5 dilden peýdalanan BMG döredilenden soň, zygiderli terjimäniň amatsyzlygy, wagt babatda tygşytly däldigi aýan bolýar. Sebäbi

çykyş edýän suhangöýüň her çykyşyny BMG-niň beýleki dört sany resmi diline terjime etmek üçin suhangöýüň gürrüňine sarp edilýän wagtdan 5 esse köp wagtda sarp edilýär. Şol sebäpli-de köptaraplaýyn wekilçiligiň (diplomatiýanyň) bu amatly talaby sinhron terjimäniň ulanylmagyna ýol açýar.

Onsoňam 1950-nji ýylda sinhron terjime eýýäm doly diýen ýaly ulanylyp başlapdy, ony doly ulanmaklyga mümkinçiliklerem, terjimeçi hünärmenlerem bardy, gurallardyr enjamlaram taýýarlanylpydy.

Sinhron terjime üçin ilkinji ygtyýarnama 1926-njy ýylda Amerikanyň IBM («Internasional Busines Mahines») firmasynda, firmanyň gullukçysy, radio inženeri Gordon Finliniň adyna berilýär. Gordon Finli Boston biznesmeniniň oýuna gelen taglymy, pikiri abzala ornaşdyrýar, sinhron terjime üçin abzal ýasaýar. Şunlukda, ýokarda bellenip geçilişi ýaly, sinhron terjime ilkinji gezek 1928-nji ýylda Kominterniň VI Kongresinde ulanylýar. Şol ýylda çap edilen „Krasnaýa niwa” žurnalynda münberiň öňündäki oturgyçda oturan, boýunlaryndaky mikrofony eli bilen saklap duran ullakan esbaply terjimeçileriň suraty berilýär we sesiň gös-göni münberden kabul edilendigi bellenilýär. 1933-nji ýylda Kominterniň ýerine ýetiriji komitetiniň XIII maslahatynda ilkinji gezek ýörite enjamlaşdyrylan kabinalar we telefonlar peýda bolýar. 1935-nji ýylda Leningradda bolup geçen fiziologlaryň XV halkara duşuşygynda hem sinhron terjime ulanylýar. Akademik

I.P.Pawlowyň giriş sözi fransuz, iňlis we nemes dillerine sinhronlaşdyrylyp terjime edilýär. Şol wagtdan başlap sinhron terjime tä Watançylyk urşy başlanýança (1941) wagtal – wagtal Kominterniň ýerine ýetiriji mejlislerinde ulanylýar. 1927-nji ýylda Ženewada, 1938-nji ýylda Sheweningende (Gollandiýa) bolup geçen halkara maslahatlarynda, 1936-njy ýylda bolsa Belgiýanyň iki dilli parlamentiniň maslahatlarynda sinhron terjimäni ulanmak, ony ulanyşa girizmek baradaky mesele barada hem gürrüň edilýär.

Bellenilip geçilişi ýaly, hünärmentçilik pişesi hökmünde sinhron terjimäniň ykrar edilen, dörän esasy senesi diýlip milletçi harby jenaýatçylaryň bir ýyla golaý wagty (21.11.1945 – 20.10.1946) öz içine alan Nýurnberg sudy hasaplanylýar. Nýurnberg sudunda sinhron terjimeçileriň iki topary – sowet terjimeçileriniň topary we, esasan, amerikanlylardan ybarat tarapdarlaryň terjimeçiler topary terjime edýärler. Terjimeçileriň iki toparyna-da amerikan goşunynyň polkownigi Leon Dostert baştutanlyk edýär. Onuň ady Jorjtaun uniwersitetinde (ABŞ) ýerine ýetirilen maşyn terjimesiniň ilkinji tejribesi bilen-de baglanyşyklydyr. 1947-nji ýylda BMG-niň Sekretariaty sinhron terjimäniň öz ýanyň bilen götermäge amatly abzalyny satyn alýar. 1948-1951-nji ýyllar aralygynda BMG-niň Sekretariatynda yzygiderli hem-de sinhron terjimäniň tarapdarlarynyň arasynda göreş dowam edýär. Yzygiderli terjimäniň käbir artykmaçlyklaryna garamazdan sinhron terjime ondan üstün çykýar we ýerlerini çalyşýar. Ol

zyygiderli terjimeden tapawutlylykda, goşmaça wagt talap etmezden, wagty tygşytlamaga mümkinçilik berýär. 1951-nji ýyldan başlap zygiderli terjime diňe Howpsuzlyk Geňesinde saklanyp galýar, 1970-nji ýylyň başlaryndan bolsa Howpsuzlyk Geňesinde-de ulanylmagyny bes edýär. Sinhron terjime köptaraplaýyn wekilçilige (diplomatiýa), has köpräk hem köptaraplaýyn gatnaşyklara hyzmat edýär.

XX asyryň 20-nji ýyllaryndan başlap, „maslahatlaryň asyry,, diýilýän döwür başlanýar. 1920- nji ýyldan 1930- nji ýyla çenli aralykdaa 1000-den 3000-e çenli halkara maslahatlary we duşuşyklary (Çernow G.W. Teoriýa i praktika sinhronnogo perewoda. M., 1978, 7 s.) geçirilen bolsa, häzirki XXI asyrda bolup geçýän halkara duşuşyklarynyň, ýygnaklardyr maslahatlaryň sany has-da köpdür.

Ozalky SSSR-de sinhron terjimäniň ösüşinde aşakdaky esasy pursatlary bellemek bolar. Sowet sinhronçylarynyň Nýurnbergde we Tokiýoda harby jenaýatçylaryň sud edilişine gatnaşanlaryndan soňra, ara pursat düşýär. 1952-nji ýylda bolsa Moskwanyň Soýuzlar öýünde Halkara ykdysady maslahat geçirilip, sinhron terjime üç sany mejlishanada amal edilpär we onda 50 sany sinhronçy terjime edýär. Şol terjimeçileriň esasy bölegi Nýurnberg sudunda işlän tejribeli terjimeçiler bolup, olar rus, iňlis, fransuz,nemes, hytaý, ispan dillerine terjime edýärler.

1957-nji ýylda Moskwada bolup geçen ýaşlaryň we talyplaryň festiwalyny sinhron terjimäniň ösüşindäki nobatdaky basgançak hasaplamak bolar. Festiwalýň diňe talyplara degişli maksatnamasy boýunça bir wagtyň özünde 80 sany sinhronçy terjime edýär. Munda sinhron terjime ýönekeýleşdirilen görnüşde yzygiderli terjime bilen utgaşykly amala aşyrylýar: rus diline yzygiderli, işçi dilleriň ählisine bolsa sinhron terjime edilýär.

1980-nji ýyllaryň takmyny maglumatlaryna görä dünýäde 2000-den gowrak sinhron terjimeçi bolup, olaryň 300-e golaýy ozalky SSSR-de, edil şoňa golaýragy şol wagtky sosialistik ýurtlarda, 300-e golaýy BMG-niň ulgamyna (BMG-niň Nýu-Ýorkdaky Sekretariatyna, BMG-niň Ženewadaky Ýewropa bölümine, BMG-niň ýöriteleşdirilen edaralaryna) degişli bolup, olaryň 900-e golaýy Günbatar Ýewropa ýurtlarynda, şeýle hem sinhronçylary özünde birleşdirýän Maslahatlaryň terjimeçileriniň halkara assosiasiýasynyň şertnama boýunça ABŞ-da we Kanadada işleýän agzalarydyr. Sinhron terjimeçileriň beýleki bölegi Afrika we Aziýa ýurtlarynda, şeýle hem BMG-niň ulgamyna girmeyän hökümete degişli hem-de degişli bolmadyk halkara guramalarynda işleýärler.

Sinhron terjimeçi hünärmenleri taýýarlaýan mekdepleriň hem birnäçesi döredildi. 1948-nji ýyldan başlap, her ýyl 1-2 sany sinhron terjimeçini taýýarlaýan Ženewa

terjimeçiler mekdebi işläp başlady. 1962-nji ýyldan başlap Moskwanyň M. Toreza adyndaky Daşary ýurt dilleri mugallymçylyk institutynyň ýanyndaky BMG-niň terjimeçilik kursy her ýylda 5-7 sany sinhron terjimeçini taýýarlaýar. Leýpsigdäki we Pariždäki mekdepler terjimeçileriň iň adygan daşary ýurt mekdepleri hasaplanylýar.

Umuman, terjimäniň esasy görnüşleriniň biri hasaplanylýan sinhron terjime hemmeler tarapyndan ykrar edilen terjimeçilik hünäridir. Ol häzirki döwürde ençeme ýurtlaryň, şol sanda Türkmenistanyň hem gatnaşmagy bilen geçirilýän halkara maslahatlarynyň, duşuşyklarynyň we ş.m. hemmesinde ulanylýar. Terjimäniň bu görnüşiniň ähmiýeti häzirki döwürde has-da artýar. Geçirilýän halkara duşuşyklaryň sany barha artýar, şonuň bilen baglanyşyklylykda şol maslahatlardyr duşuşyklary geçirmekde möhüm hyzmaty ýerine ýetirýän sinhron terjimäniň bu görnüşiniň ähmiýeti häzirki döwürde has-da artýar.

Terjimäniň şertlerine görä terjimäni görnüşlere bölmekden başga-da, tekstde ulanylan dil serişdelerine görä hem terjimäni görnüşlere bölüp bolýar. Terjimeçiniň işi onuň terjime edýän tekstinde ulanylan dil serişdelerine hem baglydyr. Dürli temadaky tekstler dürli häsiýetdäki dil serişdelerinden- many birliklerinden düzülýärler. Meselem, çeper tekstde diliň çeperçilik serişdeleri köp ulanylýar. Ylmy tekstler bolsa ylmy we tehniki beýan etmelerden düzülýär.

Beýle tekstler durnugyşan adalgsly ulanmagy talap edýär. Şonuň üçin hem ylmy- tehniki tekstleriň esasy adalgalar düzýär diýmek bolar. Adalgalaryň köp ulanylmagy ylmy stiliň žanryny kesgitleýän esasy zatlaryň biridir.

Habar beriş serişdeleriniň dili bolsa wagyz-ündew bilen baglanyşykly materiallara hasiýetlidir. Şeýle tekstlerde halka düşnükli , köp gaýtalanýan aňlatmalar köp ulanylýar. Şeýlelikde, terjime ulanylýan dil serişdeleriniň häsiýetine görä tapawutlanýan tekstler bilen işlemek, terjimeçiden hünärmentçilik bilimi, başarnygy, endigi talap edýär. Täsirli aňlatmalara baý tektiň terjimesine çeper terjime diýilýär. Adalgalara baý tekst ylmy- tehniki terjime hasaplanylýar. Hemmelere düşnükli sözlere baý tekst jemgyýetçilik- syýasy terjime diýip atlandyrylýar.

Dil serişdeleriniň ulanylyşy bilen tapawutlanýan tekstleri terjime etmegiň üstünde işlemek terjimeçiden hünär ykubyny, endigi talap edýär. Sebäbi haýsy-da bolsa bir ugura degişli teksti (ylmy, çeper, publisistik teksti) terjime etmek üçin, hökman şol ugra degişli adalgalary, şol ugruň stilini bilmeli. Meselem, çeper terjime bilen iş salyşýan adam çeperçilik taýda zehinli bolmalydyr, çeper söze baý bolmalydyr, awtorlaryň stillerini duýup, şol stile öz çeper terjimesini laýyklaşdyrmagy başarmalydyr. Bu stilde terjime edýän terjimeçi diliň mydama üýtgäp durýan many aňlatmalary bilen iş salyşýar. Sebäbi her bir dörediji adamyň

özüçe aýratyn stili bolýar, diliň many aňlatmalaryndan dürlüçe peýdalanýar. Şol sebäpli-de çeper terjime mydama ýazuw üsti bilen amala aşyrylýar.

Ylmy-tehniki tekst terjime edende bolsa, terjimäçi terjime edilmeli tekst haýsy ugra degişli bolsa, ylmyň şol ugrundan başy çykýan, şol ugruň adalgalaryny bilýän bolmaly. Ylmyň hemme ugurlaryndan baş çykarmak mümkin däl. Şol sebäpli-de köplenç haýsam bolsa bir ugurdan terjimä ýöriteleşmeli bolýar. Bu bolsa ylmy- tehniki terjimäniň ugurlar boýunça ýöriteleşmegine getirýär. Meselem, harby işe, ykdysadyýete, lukmançylyga, radioteknika we ş.m. degişli terjime. Şeýle tekstleri terjime etmek üçin ýörite bilim diňe bir başlangyç tekste düşünmek üçin däl, eýsem şol ugurdan adalgalary, şol ugra degişli aňlatmalary dogry ulanmak üçin hem zerurdyr. Ylmyň bir ugruna degişli durnugyşan many aňlatmalarynyň bolmaklygy terjime edilýän dildäki durnugyşan many aňlatmalar bilen arabaglanyşyklary tapmaga ýardam edýär. Terjimedä adalgalaryň beýleki dildäki taýlarynyň ulanylmagy terjimäniň esasy şertleriniň biridir.

Jemgyýetçilik –syýasy edebiýatyň terjimesi terjimäni öwreniş ylmynda esasy hyzmaty ýerine ýetirmek bilen, şeýle tekstlerde wagyz-ündew bilen baglanyşykly tekst ylmy tekst bilen garyşýar. Bu ýerde iki sany stil özara utgaşýar. Şeýle ýagdaýda terjimeçi hem-ä syýasy düşüňjeli bolmaly, hemem, ylmy adalgalaryň iki dildäki taýlaryny (ekwiwalentini) gowy

bilmeli. Bu ugurdan dilden hem, ýazuw üsti bilen hem terjime edilýär.

Görşümüz ýaly, terjimäniň „Nähili terjime etmeli?“- diýen soraga jogap bolýan, ýagny terjimäniň ýerine ýetirilişiniň şertleri boýunça terjime ýazuw, sinhron, yzygiderli terjimelere bölünýär. Žanrlara esaslanýan terjime bolsa nädip terjime etmeli?“ diýen soraga jogap bolýar. Düzümi we many-mazmuny taýýndan terjimeler biri-birinden tapawutlanyp, olaryň biri-biri bilen arabaglanyşygy göz önünde tutulmalydyr. Sebäbi şeýle edilmese terjime öz wezipesini ýerine ýetirip bilmeýär. Meselem, çeper terjime sinhronlaşdyrylyp ýerine ýetirilmeyär.

Çeper eserleriň, publisistik, ylmy- tehniki tekstleriň terjime edilişiniň aýry-aýrylykda durup geçeris. Sebäbi bularyň hersi terjimäni öwreniş ylmynda aýry-aýry ugurlar bolup durýar. Terjimäniň bu görnüşleriniň hersi terjimeçiden özboluşly ussatlygy, ukyby talap edýär.

Ylmy- tehniki tekstleriň we resmi iş kagyzlarynyň

terjimesiniň aýratynlyklary.

1. Ylmy- tehniki stiliň aýratynlygy
2. Adalga meselesi we onuň terjimesiniň aýratynlyklary.
3. Resmi iş stilinde ýazylan tekstleri terjime etmegiň aýratynlyklary.
4. Terminologiýada manydaşlygy (sinonimiýa) hadysasy.

Ylmy- tehniki tekstleriň terjimesi barada gürrüň edilende, ilki bilen adalgalaryň üstünde durup geçmeli bolarys. Sebäbi ylmyň we tehnikanyň her ugrunyň özüne degişli özboluşly adalgalary bolýar. Şol ugruň adalgalar ulgamyna belet bolmazdan, bu ugurdan terjimä baş goşmak ýalňyş bolar. Sebäbi adalgalar edil adaty sözler ýaly, her ulgamda bir hili many aňladyp hem biler ýa-da umumy dilde aňladýan manysynyň daşyndan, ylmyň haýsam bolsa bir ulgamynda adalgalyk häsiýetini saklan bolmagam mümkin.

Ylmy- tehniki tekstiň kesgitlemesi B.S. Karaýewiň „Häzirki zaman iňlis dili we onuň terjime esaslary“ atly kitabynda ylmy- tehniki tekstleriň esasy aýratynlyklarynyň biri ylma we tehnika degişli adalgalaryň we ýörite leksikanyň agdyklyk edýändigini şeýle hem ylmy- tehniki tekstleriň many- mazmun taýdan örän gysga bolýanlygy ýagny olaryň birnäçe sözün , formulalaryň we shemalaryň üsti bilen düşündirilýändigini nygtalýar. Mundan başga-da, olara takyklyk,many öwürşginliginiň çäkliligi, adaty dilde ulanylmaýan adalgalaryň köp dürlüligi mahsusdyr.

Aslynda **dil we adalgalar meselesi** terjimeçilik işi bilen baglanyşykly düýpli meseleleriň biridir. Terjimeçiniň bu mesele bilen gündeki işde ýüzbe-ýüz duş gelmeli bolýandygy düşnükli. "Syýasat", "ykdysadyýet" diýen aýry- aýry sözler hem, şu sözleriň utgaşmagyndan ybarat bolan " syýasy ykdysadyýet", " täze ykdysady syýasat" diýen ýaly aňlatmalar hem birmeňzeş derejede adalgadyr. Biz häzir türkmen dilinde

„adalga” diýlip semantik ýol bilen kalkalaşdyrylyp ulanylýan latyn diliniň „termin” we „terminologiýa” sözleriniň aňladýan manylary, olaryň özüne mahsus alamatlary, we ş.m. hakda gysgaça durup geçmegi maksada laýyk hasaplaýarys. Biziň „adalga” diýip ulanyp ýören sözümyz, ýokarda bellenişi ýaly, latyn dilindäki „termin” sözüniň türkmen dilindäki ekwiwalentidir. „Termin” sözi latyn dilinde ilki başda, häzirki manysyndan başga-da „serhet” „çäk” manylarynda-da ulanylypdyr. „Terminologiýa” sözi bolsa latyn diliniň „termin” we grek diliniň „logos” (söz) sözleriniň goşulyşmagyndan ýasalan goşma sözdür.

Düşündirişli, terminologik, ensiklopedik sözlükler-de we terminologiýa degişli beýleki işlerde „adalga” sözüne berilýän kesgitlemelere esaslanyp we olary umumylaşdyryp, ylmyň dürli pudaklarynda: dil biliminde, edebiýatda, ykdysadyýetde, tehnikada, biologiýada, himiýada, lukmançylykda, diplomatiýada, we ş.m.-lerde ylmy düşüňjaniň adyny takyk aňlatmaga ukyply sözüň söz utgaşmasynyň adalga hökmünde çykyş edýändigini bellemek bolar.

Adalga diňe anyk terminologik ulgamyň (terminologiýanyň) üsti bilen diliň umumy leksik ulgamynyň düzümine girýär. Ylmyň, tehnikanyň, sungatyň haýsy-da bolsa bir pudagynda ulanylýan adalgalaryň jemi bolsa terminologiýa diýlip atlandyrylýar. (Ser., Daşary ýurt sözleriniň sözlügi, M., 1989, 509s.). Adalgalaryň ulgamynyň ösüşi jemgyýetçilik ösüşiniň, jemgyýetçilik pikiriniň, ylmyň, tehnikanyň we sungatyň ösüşine baglydyr. Jemgyýetiň öz

ösüşiniň käbir basgançagynda köp- köp täze düşünelere duş gelinýär we dil ýüze çykyan düşüneleri beýleki halklaryň dilinden alnan degişli adalgalar bilen aňlatmaga ýa-da şol düşüneleri aňladýan täze adalgalary öz ene dilinde döretmäge mejbur bolýar.

Dil we terminologiýa- adalgalar meselesi terjimeçilik işi bilen baglanyşykly düýpli meseleleriň biridir. Terjimeçiniň bu meseleler bilen gündeki işde iş salyşyandygy düşnükli. Ol terjime edýän eserlerine dilşynaslyk nukdaýnazaryndan çemeleşýär. Diýmek, dil we terminologiýa meseleleriniň terjimeçi üçin iňňän möhüm ähmiýeti bardyr.

Ozaly bilen terminologiýa näme? Termin diýen latyn sözi bir wagtlar çäk, gyra, geografik serhet diýen manylarda ulanylypdyr. Häzir bu adalga dil barada ulanylýar, berk kesgitli düşüňjani aňladýar. Adalga esasan bir sözden ybarat bolýar, emma onuň birnäçe sözden ybarat bolmagy-da mümkin. Syýasat, ykdysadyýet diýen aýry-aýry sözler hem, şu sözleriň utgaşmagyndan emele gelen syýasy ykdysadyýet, täze ykdysady syýasat diýen aňlatmalar hem birmeňzeş derejede adalgadyr.

Şunlukda, adalga diýip, berk kesgitli düşüňjä laýyk gelýän aýry-aýry häsiýetli söze ýa-da birnäçe sözden ybarat bolan alatma , ýagny belli bir düşüňjani takyk kesgitli serhetlere, çäklere salýan söze ýa-da aňlatma aýdylýar. Belli bir ylymda

pugta ornaşan terminleriň jemi şol ylmyň terminologıasyny emele getirýär.

Ylmyň dürli pudaklarynda täze adalgalar döretmegiň ýörite kabul edilen düzgünleri bar. Meselem, elektron lampalar üçin esas hökmünde „elektrode” sözünüň –„ode” suffiksi hyzmat edýär. Şonuň üçin hem elektron lampalaryň ady şu suffiksiň kömegi bilen atlandyrylýar: diode, triode, tetrode, pentode. Käbir ýörite elektron gurallary –tron suffiksi arkaly ýasalýar. Meselem: additron, plasmatron, platinotron, skiatron robotron.

Ylmy- tehniki tekstiň kesgitlemesi B.S. Karaýewiň „Häzirki zaman iňlis dili we onuň terjime esaslary” atly kitabynda ylmy- tehniki tekstleriň esasy aýratynlyklarynyň biri hem olarda ylma we tehnika mahsus bolan adalgalaryň we ýörite leksikanyň agdyklyk edýändigini, şeýle hem ylmy- tehniki tekstleriň many- mazmun taýdan örän gysy bolýanlygy birnäçe sözüň , formulalaryň we shemalaryň üsti bilen çylşyrymly materialyň düşündirilýändigini mundan başga-da olaryň takyklyk, many öwüşgininiň çäkliligi, adaty dilde ulanylmaýan adalgalaryň köp dürlüligi mahsusdyr: торговая биржа-sowda biržasy, квантомеханический источник света-ýagtylygyň kwantomehaniki çeşmesi we ş.m.

Ylmy we ylmy- tehniki tekstler terjime edilende şu ugra degişli taýýar, wagtyň synagyndan geçen agalgalar ulanylýar. Şonuň üçin hem şeýle terjime-de , diliň ähli ulanylyş serişdeleri

bilen bilelikde, ulgama degişli agalgalary gowy bilmek hökmandyr. Adalgalar terjime edilende örän seresap bolmalydyr. Ylmy tehniki tekstiň terjimeçisi ylmyň we teknikanyň dürli pudaklaryndan habarly bolmalydyr we olaryň gündelik sözleşde ulanylyşyny bilmelidir. Belli bir ugra degişli ylmy makalalary terjime etmek işi has çuň, ýörite taýýarlygy talap edýär.

Adalgalar türkmen diline terjime edilende, olaryň asyl manysyna göz etirmek zerurdyr. Adatça, adalganyň bir manysy bolýar. Emma käte bir adalga dürli-dürli many aňladybam gelýär. Meselem, rus diliniň средство sözi hem “serişde”, hem “pul” manysynda ulanylýar. “Мир” sözi bolsa köpmanyly bolup, onuň “parahatçylyk”, “ýaraşyk” “dünýä” ýaly manylary tapawutlandyrylýar. Şonuň üçinem terjime her bir adalganyň belli bir kontekstde aňladýan manysyna pugta göz ýetirmek terjimeçiniň borjudyr.

Leksika-semantik kategoriýalaryň biri hasaplanylýan manydaşlygyň terminologiýada öz aýratynlyklary bolup, ol adalgaşynaslyk üçin zerur hasap edilmeýän hadysadyr. Sebäbi manydaş (sinonimik) adalgalaryň terminologiýada ulanylmagy belli derejede nätäkyk döredýär. Bu bolsa ylmy düşünjäniň adyny takyk aňlatmagy özüne wezipe edinýän adalganyň ylmy tekstlerde dürli hili ulanylmagyna sebäp bolýar.

Ylmy düşünjäniň adynyň dürli hili ulanylmagynyň esasy sebäpleri hökmünde aşakdakylary görkezmek bolar:

- 1) Ol ýa-da beýleki ylmy düşünjäniň dürli adamlar tarapyndan dürlüçe adalgalaşdyrylmagy;
- 2) Adalganyň dürli hili terjime edilmegi;
- 3) Şol bir ylmy düşünjäniň tekstlerde doly hem-de gysgaldylan görnüşde ulanylmagy.

Belli rus alymy W. P. Danilenko aýdylyşy we ýazylyşy boýunça tapawutly sözleriň ýagny, dubletleriň terminologiýada manydaşlyk hataryny emele getirýändigini belleýär. Ol rus diliniň sözleriniň ýa-da halkara alynma sözleriniň deňine ulanylmagy, şol sözleriň gysgaldylan görnüşde ýa-da dolulygyna alynmagy netijesinde terminologik dubletleriň ýüze çykmagyna terminologiýada manydaşlygyň döreýşiniň sebäbi hökmünde garaýar. Dilşynas Ý.N. Tolikina terminologiýada manydaş adalgalaryň ulanylmagyna garşy çykyp, manydaşlygyň terminologiýada bolmaly däldigini, manydaş adalga diýilýäniň adaty umumyhalgy dilde duş gelýän dubletlilik hadysasydygyny, dubletleriň arasynda manydaşlyk hataryny emele getiriji gatnaşyklaryň, hususan-da, emosional-ekspressiw gatnaşyklaryň ýüze çykmagy üçin päsgelçilik bolman, olaryň birmeňzeş şertlerde bitaraplaşýandygyny, hersiniň gös-göni atlandyrylýan düşüňjä degişlidigini, gelip çykyşy we gurluşy babatda biriniň beýlekisinden tapawutlanýandygyny, dubletliligiň dil we terminologiýa üçin zyýanlydygyny belleýär.

Manydaş (sinonimik) adalgalary iki sany esasy topara bölmek bolar:

1. Birinji topara terjime edilýän asyl nusganyň dilinde ýa-da terjime ediji diliň tekstinde duş gelýän “asyl” manydaş sözler degişlidir. Olar “birtaraplaýyn” manydaş sözler kimin hem atlandyrylyp bilner. Sebäbi, belleniş geçilişi ýaly, manydaş sözleriň hatary ýa terjimäniň asyl nusgasynyň dilinde, ýa-da terjime ediji dilde döreýär. Terjime ediji dilde dörän adalgalara käbir mysallar: валовая продукция – umumy önüm // jemi önüm; закупочные цены-satyn alyş nyrlary//satyn alyş bahalary; сверхприбыль – aşa peýda//ýokary peýda; примыкание – ýanaşma//ysnyşma//badaşma; управление – uýdurma // eýerme // dolandyрма; чужая речв – başganyň sözi // başganyň geri; притяжательные местоимение – degişlilik çalyşmasy // eýelik çalyşmasy we ş.m.

Bir dilde ulanylýan manydaş “asyl” sözler adatyça aşakdaky ýaly:

a) asyl nusganyň diliniň ýa-da terjime ediji diliň çäklerinde düşüňjeleriň dürli awtorlar tarapyndan dürlüçe adalgaşdyrylyp ulanylmagy arkaly;

b) şol bir adalganyň dürli hili terjime edilmegi we dubletleriň döremegi netijesinde ýüze çykýar.

2) Ikinji topar asyl nusganyň dilindäki hem-de terjime ediji dildäki manydaş sözler terjime edilende döreýän manydaş sözleri öz içine alýar. Netijede asyl nusganyň dilinde-de, terjime ediji dilde-de manydaş adalgalaryň hatary döreýär. Mysal üçin, ylmyň ykdysadyýet pudagyna degişli maýagoýum-

inwestisiýa, karz-kredit, karzdar-kreditor, daşary ýurda çykarmak – eksport, daşary ýurtdan getirmek – import ýaly dublet adalgalaryň deňine ulanylýan ýagdaýlaryna-da duş gelinýär. Bu dublet adalgalar aňladýan manylary taýdan biri-birine gabat gelýärler. Bularyň ýüze çykmagynyň sebäbi, ýokarda bellenişi ýaly, şol bir adalganyň dürli terjimeçiler tarapyndan dürlüçe terjime edilmegi ýa-da daşary yurt adalgasynyň üýtgeşsiz alynmagy bilen baglanyşyklydyr. Çeper edebiýatyň dilindäkiden tapawutlylykda ylmy tekstiň dilindäki dubletlere diliň beýan ediş mümkinçilikleriniň ýüze çykması hökmünde garalyp bilinmez.

Adalgalaryň dubletliliginiň we olaryň manydaş taýlarynyň ulanylmagynyň terminologiýa üçin zyýanlydygy hakda köp gürrüň edilýän hem bolsa, bu ýagdaý iş ýüzünde düzedilmegi kyn meseledir. Sebäbi ylmyň ol ýa-da beýleki pudagyna degişli tekstler dürli adamlar tarapyndan taýýarlanylýar ýa-da bir dilden beýleki dile terjime edilýär. Şonda şol tekstiň awtory ýa-da onuň terjimeçisi tekstiň düzümindäki ylmy düşüňjani özleriçe dürli hili atlandyrýarlar. Netijede adalgaşynaslykda manydaşlyk hadysasy ýüze çykýar.

Ykdysadyýete degişli ylmy tekstlerde manylary biri-birine kem-käsleýin gabat gelýän aýlyk we stawka, baha we gymmat, senagat we industriýa ýaly adalgalara-da duş gelinýär. Mysal üçin, stawka sözünüň iş haky we aýlyk sözleri bilen manydaşdyr.

Adalgalaryň manydaşlygynyň, dubletlilikiniň we köpmanylylygynyň zyýanlydygy baradaky mesele boýunça käbir gapma-garşylykly pikirler hem orta atylýar. Hünärmenleriň bir topary adalgalaryň manydaşlygynyň, köpmanylylygynyň ylmy tekstiň ýalňyş özleşdirilmegine sebäp bolýandygyny, adalgaşynaslyk üçin zyýanly hadysalarydygyny belleseler, olaryň başga bir topary munuň, umuman, beýle däldigini, bu hadysanyň oňşarly ýagdaýdygyny aýdýarlar.

Manydaş adalgalar bilen umumy ulanyşdaky manydaş sözler biri-birinden tapawutlanýarlar. Umumy ulanyşdaky manydaş sözler biri-birinden emosional öwüşgininiň häsiýeti boýunça tapawutlanýarlar. Terminologiýadaky manydaşlykda bolsa ýagdaý başgaça bolup, mundaky adalgalar emosional öwüşginden mahrumdyr.

Türkmen diliniň adalgaşynaslyk ulgamynda manydaşlyk gatnaşyklaryna, esasan, adalgaşynaslyk söz utgaşmalary girýär. Munda söz utgaşmasynyň garaşly agzasy adatça sypatlar ýa-da atlar arkaly aňladylýan aýyrgyç bolup gelýär. Muňa iş haky//zähmet haky; jemi önüm//umumy önüm; söwda kapitaly // täjirçilik kapitaly ýaly manydaş adalgaşynaslyk söz utgaşmalary mysal bolup biler.

Mälim bolşy ýaly, adalgaşynaslyk söz utgaşmalarynyň agzalary atributiv gatnaşyga esaslanýarlar. Aýyrgyç (atribut) hökmünde ulanylýan sözler söz utgaşmasyndan ybarat manydaş hataryň emele gelmegine belli derejede täsir edýär.

Söz utgaşmalaryndan ybarat manydaş hatara döwlet karzy//döwlet krediti. Arakesmesiz önümçilik//dynuwsyz önümçilik, satyn alyş nyrlary// satyn alyş bahalary ýaly söz utgaşmalary mysal bolup biler.

Bu adalgalar özleriniň gurluş aýratynlyklaryna garamazdan bir umumy manyly düşüňjani aňladýarlar. Bir ýa-da birnäçe sözden ybarat adalgalar manydaş adalgalaryň hataryny düzýärler, çünki terminologik söz utgaşmalarynyň agzasy hökmünde, esasan, taýly (ekwiwalentli) sözler çykyş edýärler.

“Syýasat” , “ykdysadyýet” diýen aýry- aýry sözler hem, şu sözleriň utgaşmagyndan ybarat bolan “ syýasy ykdysadyýet”, “ täze ykdysady syýasat” diýen ýaly aňlatmalar hem birmeňzeş derejede adalgadyr.

Adalgalar ulgamynyň ösüşi jemgyýetçilik ösüşiniň, jemgyýetçilik pikiriniň , ylmyň , tehnikanyň we sungatyň ösüşine baglydyr. Jemgyýet öz ösüşiniň käbir etapynda köp- köp täze düşüňjelere duş gelýär we dilde şol düşüňjeleri beýleki halklaryň dilinden alnan degişli adalgalar bilen aňlatmaga ýa-da şol düşüňjeleri aňladýan täze adalgalary öz ene dilinde döretmäge mejbur bolýar.

Dil we terminologiýa- adalgalar problemasy terjimeçilik praktikasy bilen baglanyşykly düýpli problemalaryň biridir.

Terjimeçiniň bu problemalar bilen her gün duş gelýändigini düşünükli. Ol öz hünäri boýunça terjime edýän eserlerine dil hadysasy hökmünde çemeleşýär. Diýmek, dil we terminologiýa meseleleriniň terjimeçi üçin iňňän möhüm ähmiýeti bardyr.

Ozaly bilen terminologiýa näme? Termin diýen latyn sözi bir wagtlar çäk, gyra, geografik serhet diýen manylarda ulanylypdyr. Häzir bu adalga dil barada ulanylýar, berk kesgitli düşüňjani aňladýar. Adalga esasan bir sözden ybarat bolýar, emma onuň birnäçe sözden ybarat bolmagy-da mümkin. Syýasat, ykdysadyýet diýen aýry-aýry sözler hem, şu sözleriň utgaşmagyndan emele gelen syýasy ykdysadyýet, täze ykdysady syýasat diýen aňlatmalar hem birmeňzeş derejede adalgadyr.

Şunlukda, adalga diýip, berk kesgitli düşüňjä laýyk gelýän aýry-aýry häsiýetli söze ýa-da birnäçe sözden ybarat bolan alatma, ýagny belli bir düşüňjani takyk kesgitli serhetlere, çäklere salýan söze ýa-da aňlatma aýdylýar. Belli bir ylymda pugta ornaşan terminleriň jemi şol ylmyň terminologiasyny emele getirýär.

Terjimeçilik işinde adalgalaryň türkmen dilinde ekwiwalent aňlatmasy ýok bolan ýagdaýynda, olaryň internasional görnüşini ulanmak bolar. Emma, adalgalyk meselesinde ilkinji öte geçme daşary yurt rus sözlerini çakdanaşa köp alyp, olary

erliksiz ulanmakdyr. Türkmen dilinde ekwiwalent manyny aňladýan sözleriň deregine alynma söz ulanmak bolmaz.

Häzirki döwürde ylmy- tehnika ösýär. Şonuň bilen bilelikde bu ulgama degişli adalgalar hem köp ýüze çykýar. Mes: internet, SMS, saýd . Adalgalaryň şeýle köp döreýän döwründe nämädem ugur almaly? Elbetde, ene diliňde adalga döretmek aňsat däl. Emma olary döretmek zerurdyr. Ene dilinde adalgalar döretmek diňe bir öz güýçleriňe ynamlylygy we batyrgaýlygy däl, eýsem oýlap tapyjylygy we döredijilik ussatlygyny hem talap edýän çylşyrymly işdir. Emma adalga döretmekde kelläňe gelen zady adalga diýip dile ornaşdyrmak bolmaz. Täze adalga gözlenende ozaly bilen diliň öz içki serişdelerinden, diliň öz gadymy , şiwе gatlaklaryndan söz gözlenсе maksadalaýyk bolar. Dilimizde täze döredilen şöhlät (kolbasa), ustugan (skelet), kürsi (kreslo) ýaly adalgalar şeýle usul bilen döredilen adalgalarydyr.

Terjimeçi asyl nusganyň diline-de, terjime edilýän dile-de gowy düşünmekden başga-da, terjime edilýän tekstiň asyl nusgasynda nçmeler hakda gürrüň edilýändigine doly düşünmelidir. Bu kadanyň terjimäniň ähli görnüşlerine degişli bolşy ýaly, ol ylmy- tehniki edebiýatyň terjimesinde hem örän zerur şertleriň biridir. Ylmy- tehniki edebiýatyň terjimeçisi üçin hem terjime edilýän işiň degişli ugurlary, meselem, fizika, himiýa, biologiýa, astronomiýa ýa-da ylmyň haýsy-da bolsa

başga bir pudagy boýunça ýeterlik düşünjesiniň bolmagy möhümdir.

Resmi- iş kagyzlaryny terjime etmegiň aýratynlygy.

Resmi- iş kagyzlary köplenç belli bir kabul edilen kada, düzgüne boýun egýärler.

Gazet- publisistik tekstleri terjime etmegiň aýratynlygy.

1. Terjime edilýän materialyň žanr- stilistiki häsiýetnamasy.
2. Gazet – publisistik edebiýatynyň žanrlary.
3. Gazet- publisistik tekstleri terjime etmegiň aýratynlygy.
4. Gazet tekstleriniň sözbaşylarynyň terjimesi.

Terjimäniň her bir görnüşiniň beýleki görnüşlerden öz aýratynlyklary bolup, olaryň terjimesinde her bir görnüşiniň talaplaryny berjaý etmeli bolýar. Terjimäniň dürli görnüşlerini deňeşdirip öwrenmek arkaly olaryň aralaryndaky tapawudy, hersiniň özüne mahsus bolan özboluşlylygy ýüze çykarmak mümkin. Terjimäniň dürli görnüşlerini derňemezden, olaryň içki özboluşlyklaryny we biri-birine gatnaşyklaryny açyp görkezmezden terjimäniň nazaryýeti döredilip bilinmez.

Ylmy tekst ýa-da iş kagyzlary terjime edilende ýazuw- kitap stiliniň takyk ulanylmagy dogry hasaplanylýan bolsa, bu usuly takyk terjimäniň tersine, erkin terjimäni talap edýän çeper eserleriň terjimesinde ulanmak ýalňyş bolar. Tersine, ylmy tekstiň terjimesinde takyklykdan daşlaşyp, erkinlige ýol bermek nädogrydyr.

Terjime barada ýazylan ylmy işlerde terjime tekstlerde ulanylýan dil serişdelerine- žanrlara görä üç topara : 1. Gazet- publisistik tekstleriň terjimesi; 2. Ylmy- tehniki tekstleriň terjimesi; 3. Çeper terjime, ýagny çeper eserleriň terjimesi- ýaly görnüşlere bölünýär. Elbetde, bu görnüşler käýerlerde garyşdyrylyp hem ulanylýar. Meselem, çeper eserlerde ylmy tekstlere mahsus adalgalar, ylmy edebiýatda bolsa çeper serişdeleriň hem ulanylýan pursatlaryna duşmak bolýar.

Gazet- publisistik tekstlerde umumy halky, ýagny umumy ulanyşdaky sözler köp duş gelýär. Sintaksik nukdaýnazardan diňleýjä däl-de, okyja niýetlenen kitaby- ýazuw dili agdyklyk edýär. Gazet tekstleriniň terjimesinde, beýleki terjimelerden tapawutlylykda, tutuş tekst terjime edilmeýär. Haýsam bolsa bir gazetde daşary ýurt habarlary çap edilende, olar ýagdaýa görä gysgaldylýar, gazetiniň stil kadalaryna laýyk getirilýär.

Köpçülikleýin habar beriş serişdeleri durmuşdaky bolup geýän wakalary, anyk faktlary adamlara ýetirýär we olar jemgyýetdäki habar ýaýradýş kadalarynyň we hususan-da diliň iň çalt ösýän pudagyny emele getirýärler. B.S. Karaýewiň „

Häzirki zaman iñlis dili we onuñ terjime esaslary” atly kitabynda hem terjimäniñ bu ugry barada durlup geçilýär: Maglumatlary beýan edýän tekstler dürli görnüşde bolýarlar we olaryñ iñ ýönekeýine wakany yzygiderli(hroniki) beýan ediji habar diýilýär. Adatça, 2- 15 setirden ybarat bolan Näme? Nirede? Haçan? diýen soraglara jogap berýän habarlar we onuñ gysgaça teswirlemesi berilýär. Has giň maglumatda waka barada giňişleýin habar we teswirleme berilýär. Bu erde beýan edilýän meseleden oňat baş çykarýan bilermeniñ hem teswirlemesi berilýr. Makala gärnüşindäki materiallar meseläni köptaraplaýyn we çuňňur seljeriş maksady bilen taýýarlanylýar.Wakalary giňişleýin beýan etmekde hasabat, sorag- jogap, syn usullary giňden ulanylýar.

Gazet- maglumat beriş habarlarynda köpmanly, gysgaldylan we sinonim häsiýetli sözler ýa-da adalgalar köp gabat gelýär. Syýasy we ykdysady durmuşy teswirleýän habarlarda hukuk, ylmy- filosofiki adalgalar dürli ýagdaýlary suratlandyrmak üçin ulanylýar meselem, state sözi ABŞ-da hem döwleti, hem ştaty aňladyp bilýär. Şonuñ üçin hem şeýle sözleri terjime edende kontekste aýratyn üns bermeli berilýär.

Gazet tekstlerinde syýasy,ykdysady hem-de halkara gatnaşyklaryna degişli adalgalar,kärhanalaryñ, edaralaryñ, hünärleriñ atlary köp duş gelýär. Beýle terjimeler, adatça, okyjyny irizmezlik üçin, uzyn, eýerjeñli goşma sözleden gaça durlup, düşnükli dilde beýan edilmelidir. Düzüminde syýasy,

ykdsady adalgalar, kärhanalaryň, hünärleriň atlaryny bolan tekstiň rusça we türkmençe görnüşlerini mysal getirýäris:

„Döwlet adam üçindir” – bu maksatnamalaýyn ýörelge Türkmenistanyň Baştutanynyň ähli başlangyçlarynda yzygiderli, maksadaokgunly, toplumlaýyn görnüşde amala aşyrylýar. Hormatly Prezidentimiziň ýöredýän syýasatynda ileri tutulýan sosial ugurlar welaýatlary ösdürmek boýunça Milli maksatnamada öz beýanyny tapýar. Bu maksatnamany durmuşa geçirmegiň barşu, hususanda, Ministrler Kabinetiniň Türkmenbaşy şäherinde geçirilen mejlisinde ara alnyp maslahatlaşyldy. („Türkmenistan” gazet, 2010 ý., 19 aprel.) — „Государство- для человека!”- этот программный принцип последовательно, целеустремленно реализуется во всех начинаниях главы Туркменистана, социальные приоритеты политики которого во всей полноте воплотила Национальная программа по развитию региона. Ход ее реализации обсуждался, в частности, состоявшемся в городе Туркменбаши заседании Кабинета Министров. („Нейтральный Туркменистан” 2010, 19 апрель)

Türkmenistanyň Prezidentiniň BMG-niň Sekretarynyň ykdysady we sosial meseleleri boýunça Departamentiniň baş sebitara geňeşçisi Alekseý Tihomirow bilen duşuşygy mahalynda Türkmenistan bilen BMG-niň arasynda gatnaşyklaryň dürli ugurlary ara alnyp maslahatlaşyldy. („Türkmenistan” gazet, 2010 ý., 22 fewral.) – Различные

аспекты взаимодействия Туркменистана и ООН обсуждались во время встречи Президента Туркменистана с главным межрегиональным советником Департамента по экономическим и социальным вопросам Секретариата ООН Алексеем Тихомировым.(Нейтральный Туркменистан. 2010, 22 февраль)

Gazet- publisistik tekstleriň sözbaşylaryny terjime etmek has jogapkärli işleriň biridir. Sözbaşylar stilistik köpdürlüligi bilen tapawutlanýarlar. Sözbaşylarda kitaby stilden başga-da, gepleşik, şahyrana stilleri hem ulanylýar. Köplenç sözbaşy hökmünde durnukly söz düzümleriniň ulanylýan ýerleri hem köp duş gelýär. Sözbaşylaryň şahyrana stilde berlişine „Zenan kalby” žurnalynyň sözbaşylaryny mysal getirmek bolar. Gazet sözbaşylarynda bolsa gazet- informasion stiliň aýratynlyklary has güýçli ýüze çykýar. Olar habar berijilik häsiýeti bilen tapawutlanýan, tekstiň manysyny özünde jemleýän sözbaşylardyr. Meselem, „Bagban bagyndan belli” atly sözbaşy bilen başlanýan makalanyň mazmunynyň näme hakda gitjekdigi özünden belli bolýar.

Sözbaşylaryň terjimesinde asyl nusgadaky sözbaşynyň berýän manysyny terjime edilýän dilde düşnükli bermegi başarmaly. „Türkmenistan” we „ Нейтральный Туркменистан” gazetleriniň sanlaryndan sözbaşylaryň terjimesine mysal getirýäris: Halkymyzyň rowaçlygyny artdyryp, türkmen döwletiniň at- abraýyny beýgeltmek bilen-

Приумножая благополучие народа, авторитет Туркменского государства; Ýurdumyzyň şypahanalary dür dänesi suw bilen ygtybarly üpjün ediler- Курортный жемчужине страны – надежное водоснабжение (2010 ý., 22 fewral) ýa-da: Bir suprada taýýar kylynsa aşlar- Для тоя расстелена скатерть одна (2010 ý., 28 aprel); Hoşniýetliligiň we rowaçlygyň ýurdy. – Страна добра и просветания; Türkmen halysynyň şanyna- Во славу туркменского ковра (2010 ý., 19 aprel); „ Diýar” žurnalynyň makala sözbaşylarynyň terjimesinden mysal getirýäris: Günüň dogýan ýurduna barýan ýol- Дорога в страну восходящего солнца; Täze energiýa köprüsi- Новый энергетический мост -The new energy bridge.(2010 ý., 1.)

Sözbaşylaryň terjimesinde ulanylýan sözleri leksiki tarapdan derňeseň, onda olarda yzygider ulanylýan sözleriň gatlagyny emele getirmek bolar. Bu sözleri olaryň sözbaşylarda köp ulanylýandygy däl-de, olaryň manysy birleşdirýär.

Gazet tekstlerinde köplenç abbreviaturalar-döwletleriň, edaralaryň.... atlarynyň gysgaldylan görnüşi hem köp duş gelýär. Beýle sözleriň hem öz türkmençe terjimeleri bolup, olar gazet tekstlerinde şeýle ulanylýar: ...Türkmenistanyň Döwlet baýdagy we BMG- niň agzasy bolan ýurtlaryň baýdaklary parlaýar.- реют на ветру государственные стяги и флаги стран- членов ООН.(„Türkmenistan”, „Нейтральный Туркменистан”, 2010

ý., 28 aprel.) Käwagtlar abbreviaturalara derek sözleriň alynýan ýerlerine hem duş gelinýär: Şertnamada görkezilen kadalara laýyklykda, ABŞ-nyň „Jeneral elektrik“ kompaniýasynyň wekilleri we baş potratçynyň hünärmenleri suw süýdejidi desgany ulanmaga bermek üçin taýýarlanýarlar.- Согласно контрактным условиям, опреснитель готовят к сдаче в эксплуатацию лицензиары проекта- представители американской компании « Jeneral Elektrik» („Türkmenistan“ we „Нейтральный Туркменистан“ 2010 ý., 22 fewral.) Görnüşi ýaly, abbreviaturanyň terjime edilýän dilde söz bilen berilýän ýagdaýy hem bolýar. Eger abbreviatura doly düşnükli bolmasa, onda ony düşündirişi bilen berilýän gezegem bolýar: ..а также ЛЭПБ по которым туркменская электроэнергия подается в соседние страны...goňşy ýurtlara iberilýän türkmen elektrik energiýasyny geçiriji liniýalaryň..(„ Нейтральный Туркменистан“ we „ Türkmenistan“ gazetleri, 2010 p., 19 aprel.)

Terjimede daşary ýurt kompaniýalarynyň, edaralarynyň we ş.m. atlary terjime edilmän, asyl nusgada bolşy ýaly ulanylýar..„Türkmenistan“ we „Нейтральный Туркменистан“ gazetlerinden mysal:Olaryň birini Şwesiýanyň „ ТТ Flýuget AB“ firmasynyň hünärmenleri ýerine ýetirýärler.- Один из них, осуществляемый специалистами фирмы „ ТТ Флюгет АВ“, вступает в завершающую фазу.(2010 ý., 19 aprel). Türkmen edara- kärhanalarynyň atlary hem rus diline many taýýndan

terjime edilmän, köplenç, asyl nusgadaky ýaly alynýar: „Türkmenistan“, „Нейтральный Туркменистан“ gazetlerinden mysal: „Lebapsuwhojalyk“ önümçilik birleşiginde habar berlişi ýaly...- Как рассказали ТДН в ПО „ Левапсүвходжалык“...(2010 ý., 19 aprel).

Görnüşi ýaly, eger abbreviatura terjime edilýän dilde doly düşnükli bolmasa, onda ony düşündirişi bilen bermeli bolýar.

Gazet- publisistik stil ylmy we çeper stillerden habar berijilik we ekspressiwlik, ýagny täsir edijilik häsiýetiniň bardygy bilen tapawutlanýar. Bu stile degişli terjimäniň birnäçe žanrlara bölünýär:

1. Gazet- informasion(gazetiň birinji sahypasynda ýerleşýän makalalar, reportažlar, interwýular, habarlar.)
2. Gazet-ideologik (çagyryşlar, ýüzlenmeler, wozzwaniýa)
3. Gazet- publisistik (oçerkler, felýetonlar,reportazlar)
4. Gazet- reklama (dürli bildirişler)

Gazet tekstleriniň terjimesinde:

- Öz predmet manylarynda, belli bir ýagdaýlarda metaforalar ulanylýar.
- Originalda gysga görnüşde berilen käbir tekstleri gutaran görnüşde beýan etmek üçin goşmaça söz goşmak arkaly leksik transformasiýa edilýär.

- Syýasata, ykdysadyýete, halkara gatnaşyklaryna degişli terminler gazet sahypalarynda kop duş gelýär.
- Okyjylary ýadatmazlyk we olaryň ýüregine düşmezlik üçin, çylşyrymly sözlemlerden gaça durulýar, gysga sözlülige ýygyn edilýär.
- Dürli tipdäki, dürli syýasy ugurdaky gazetler stilleri taýdan, ulanylýan leksikasy boýunça tapawutlanýarlar.
- Her gazetiň öz klişesi we stereotipi bar.

Jvrmenek B. terjime hakynda söz. Aşgabat-1979. sah-105

CEPER TERJIMÄNIŇ AÝRATYNLYKLARY

1. Çeper terjimede terjimeçiden edilýän aýratyn talaplar.
2. Proza eserleriniň terjimesi.
3. Poýeziýa eserleriniň terjimesi.

Terjime etmek üçin terjimeçiniň asyl nusganyň dilini hem, terjime edilýän dili hem gowy bilmeginden başga-da, terjime edilýän tekstiň asyl nusgasynda nämeler hakda gürrüň edilýändigine düşünmekligi zerurdyr. Bu şert terjimäniň ähli görnüşleri- dilden amal edilýän terjime üçin-de, ýazma-ça

ýerine ýetirilýän terjime üçin-de zerurdyr. Şeýle-de, žanrlara degişli tekstiň, ýagny çeper, jemgyýetçilik, syýasy we ylmy-tehniki edebiýatyň terjimesinde hem asyl nusganyň düýp mazmunyna düşünmek esasy şertleriň biridir.

Çeper edebiýatyň terjimesiniň hökmany suratda terjime edilýän eseriniň awtoryny, onuň dünýägaraýşyny ,estetik garaýyşlaryny we meýlini, awtoryň degişli edebi akymyny, onuň döredijilik akymyny , şeýle hem, çeper eserde beýan edilýän döwri, jemgyýetçilik durmuşynyň şertlerini we ýagdaýlaryny, onuň maddy we ruhy medeniýetini we ş.m. doly bilmegi zerurdyr.

Ceper eseriň terjimesini öwrenmek üçin onuň indiividual özboluşlylygyny açyp görkezjek çuň stilistik analiz gerek bolýar. Diňe şeýle derňew edilende awtoryň öz çeper eserinde ýüze çykýan ýazyş stili, özboluşlylygy ýüze çykýar.Çeper eserde adaty dil kategoriýalary diliň çeper serişdeleri bilen ýakyndan baglanyşdyrylýar. Şol sebäpli-de, asyl nusgada berilen haýsam bolsa bir çeper sözüň terjime edilýän dilde göni obrazyny aňladýan – gabat gelýän sözüni gözlemek, köplenç, kynçylyk döredýändigini üçin, bu meselede başga çykalga gözlemeli bolýar. Beýle terjimelerde käbir çeper aňlatmalar terjime edilýän dile görä, özbaşdakrak terjime edilip biliner.

Çeper terjimäniň ýene bir aýratynlygy, edebiýatyň diline mahsus bolan milli öwüşginleri aňlatmak üçin ulanylýan dil serişdelerine baýlygydyr. Her bir eserde öz döwrüne mahsus

özboluşlylyklar hem yz galdyrýar. Şeýle-de, her ýazyjynyň özboluşly stili bar.Şularyň ählisini terjimeçi çeper eseri terjime edende göz önünde tutmaly bolýar.

Çeper eseriň terjimesi ylmy- tehniki, jemgyýetçilik, dokumental prozanyň terjimelerine seredende has köp tankyda, teoretik barlaglara sezewar bolýar. Şol sebäpli-de, terjimäniň nazaryýetinde çeper terjimäniň käbir meseleleri eýýäm işlenen hasaplanýar.

Çeper eseriň terjimesinde esasy mesele- terjime edilýän eseriň individual özboluşlylygyny terjimede dolulygyna berip bilmekdir.Bu häsiýeti çeper terjimäni jemgyýetçilik- syýasy terjimä häsiýet taýdan ýakynlaşdyrýanam bolsa, ol çeper terjimede has köpdürlüligi bilen tapawutlanýar. Çeper terjimäniň çylşyrymlylygy diňe bir onuň diliniň özboluşlylygynda, leksiki, grammatiki elementleriň başga dilde berip boluş kynçylyklarynda däl. Çeper eseriň terjimesi özboluşly bir sungatdyr.

1989-njy ýylda Täçjan Saparowanyň „Edebiýat we sungat“ gazetinde çap edilen „Terjimäniň meseleleri“ atly makalasynda çeper terjimäniň käbir inçe syrlary barada giňişleýin durulyp geçilýär,üç sany proza eseriniň terjimesiniň hili barada gürrüň edilýär:

Terjimeçilik –hünär. Çeper terjimeçilik teoriýasyny batyrgaý pikirleri bilen baýlaşdyran beýik nemes şahyrynyň bu

sözleri, özge halkyň medeniýetini, ruhy baýlygyny öz halkyňa ýetirýän adam- terjimeçini göz önünde hasam beýgeldýär. Terjimeçilik hünär.Onda-da ukyby, zähmetsöýerligi talap edýän kesp.

B. Wasilýewiň „Bu ýeriň säheri asuda,, powestiniň kinosy hemmelerde täsir galdyran kino. Bu terjimeçi Baýram Akmämmadowyň üçünji işi. Bu eseriň originaly SSSR-iň Döwlet baýragyny alan. Terjimeci bolsa powesti Açan badyňa Akmämmadowyň terjimeleriniň gyrkuni gaçyryan „hem,, -ler setirlerde gaýmalaşyp başlaýarlar. Powestiň terjimesiniň gurak çykmagyny , terjimeçiniň asyl nusgadan daşlaşmak islemezligi bilen hem düşündirip bolmaýar. Gaýtam „Akmämmadowyň ulaldýan, kiçeldýän ýerleri bar.Seržant Osýaninanyň rotasyndan 1 gyz öldürilip, iki gyz ýaralanýar. Asyl nusgada: Ubili podnoščisu- kurnosuýu, nekrasiwuýu tolstuhu, čto-to žewawšuýu wtihomolku, legko ranilo ýeşyo dwoih. Na pohorony prybyl komissarčasti. Dewuški reweli w golos. Dali salýut nad mogiloý.,,

Terjimeci „ Olar şol gezekki hüjümlerinde rasčýotyň ok daşajysy jaýtyburun, gormeksizje tokgaja , elmydama ýuwaşlyk bilen agzynda bir zatlar çeynäp ýören gyzy öldüripdirler. Olary jaýlaşmaga bölümiň komissary gelipdi,gyzlar ses edişip aglaýardylar.Joralaryň mazarynyň üstünde salýut atdylar. „Terjimeci birinji sözlemde gyzlaryň ikisi ýaralanan bolsa-da, terjimeçi olaryň üçüsine ol dünýä

ýollaýar. Eger terjimeçini pohorony sözi üçürdige salan bolsa, onda mogila sözi eke ahyry. Pohorony rusçada koplükde ulanylýar.

Terjimäniň ýene bir şowsuz tarapy kop manyly rus sözleriniň türkmen dilindäki jüpüne düşüp duran ekwiwalentini saýlap alyp bilmeýänligindedir. Powestde tolko sozi diňe diýip alynýar. „Ol häzir tolgunýardy, duşmana bolan ýigrenç duýgylary onuň kalbynda howsala döredýärdi, onuň diňe arzuwy – ol hem olaryň yzyndan ýetmekdi., Bir arzuwy, eke-täk arwuwy, bar arwuwy sözleri barka , diňe arzuwy diýmek ýerlikli däl.

B,Wasilýewiň 1984 ýylda terjime edilen „Bu eriň säheri asuda,, powesti 1981 ýylda terjime edilen wenger ýazyjyysy Ferens Kirintiň „Budapeşt bahary,,romanyndan tapawutlanmaýar. „Budapeşt baharyndan” mysal:

Şol aralykda-da hem Zoltanyň eňsesinden onuň edýän işlerini görüp ýetişýärdi. Şol bada hem ýaňy ýuwan stakanyny öňlüginiň çeti bilen süpürmek üçin ýa-da gaýnap duran pitini otdan bir gyraraga süýşürmek üçinmi üçinmi

hasanaklap gitdi.. „ Bu terjimede birnäçe sözüň kop ulanylmagy , sözlemiň harsal düzülmegi zerarly elgamak ýaly hereket etýän gyz hasanaklap ýören dünkdabana öwrülýär.

Walentin Rasputiniň „Ýaşa hem unutma,, powestini Orazguly Annaýew terjime edipdir. Esere terjimeçiniň

oýlanyşykly çemeleşip, bar mümkinçiligini sarp edeni görünip dur. Aýtjak bolunýan zadyň burçy görünmän, doly aýdylýan ýerleri göwnünden turýar. Gahrymanlaryň dialoglarynyň, Sibiriň tebigatynyň suratlandyrylyşy ýaman däl. Emma terjimede gahrymanlaryň içki dünýäsiniň beýan edilişi ýontem çykypdyr. Nastýonanyň oýlanyşy ynandyryjylyksyz.

Terjime eseri okalanda, başga dilden terjime edilendigi bilinmese gowy. Okyjynyň bu talaby terjimeçä kyn düşýär. Iki diliň sözünden biri-birine bap gelýänini saýlamagy başarmaly. Islendik dili alsaňam, her sözüniň aňyrsynda şol halkyň geçmişi ýatyr. Halk ýaşaýyş şertleine, däbine , adatyna asyrlaryň dowamynda öz dilini döredipdir. Şol sebäpli-de, terjime sözme-söz edilse guraksy bolýar, asyl nusgadan daşlaşylsa, eser öňküligini ýýitirýär. Eseriň ruhyny saklap, çeperçiligine zeper etirilmeýän altyn aralygy terjimeçiniň özi tapmaly. Powestiň 11 babyny rus dilinde okanyňda ähli zat erbe –er. Nastýona özboluşly dünýägaraýşy bilen göz öňünde janlanýar. Türkmençe okanyňda nastýonanyň durmuş filosofiýasy dumana duwlaanyp ugraýar. Bu terjimaçiniň käbir jümleleri türkmençä hätakyk geçirenligindedir.

Nastýonanyň bagty barada gürrüň gidýär. Bu ýalançyda Nastýona eke-täkmi ýa bagt? Asyl nusgada: Na wswh ego, goworýat, ne hwataýet, komu po wezýop, komu net. No ona-tona belom swete tolko odna, niçem eýo zamenit nelzýa-poçemu imenno eý obhoditsýa bez nego,, Terjimede, ýöne ol

ýalançyň ýüzünde eke-täk ahyry, ony başga zat bilen çalyşjak gumanyň ýok, onsoň hut Nastýona name üçin onsuz oňmaly,, rus dilinde rod kategoriýasy Nastýonanyň, bagtyň deregine ol çalyşmasy alynsa-da, gürrüniň näme hakda barýandygy ap-aýdyň edip dur. Türkmen dilinde ol çalyýmasy deregine at ulanmaly ekeni. Mundan başga-da, powestde rus dilinden jikme-jik geçirilip, başgaçarak terjime edäýmeli eken diýdirýän erler köp. Mes: Men seniň bilen gaty gowy, başsğa zatlar uzakda, daşda,, Seniň bilen maňa oňat,, Saňa meniň bilen erbetdir ...

Terjime diňe rus dilini bilmeýänler üçinem däl, eýsem ol türkmen dilinem baýlaşdyrýar. Kop halatlarda goşma sözlemleri rus dilinden türkmençä ýänekeý sözlem edip geçirmeli bolýar. Terjime eserlerdäki sintaksis konstruksiýalaryň ykbaly barada dilçi alymlar gyzyklansa gowy bolardy.

Şygryýet terjimesinde asyl nusgada gelýän ähli sözler sözme- söz berilmeýär, sebäbi beýle edilse, onda goşgynyň çeperçilik aýratynlygyny saklap bolmaýar. Goşgy kyssa öwrülýär. Sözme- söz terjime diňe diňe ylmy maksatlar üçin edilýär. Başgaça aýdylanda, goşgy terjime edilende, onuň bogun sanyny, kapyýasyny, çeper formasyny saklamak maksady onuň predmet manysyny ýitgä sezewar edýär.

Beýik rus şahyry Trednakowskiniň aýdyşyna göre, terjimeçi döredijiden diňe ady bilen tapawutlanýar.

Poýeziýanyň terjimesi barada gütürrän edilende, elbetde magtymgulynyň goşgularynyň terjime edilişi barada durup geçmezlik bolmaz. Magtymgulynyň goşgulary bilen rus okyjylaryny ýakyndan tanyş eden görnükli terjimeçi- sowet şahyry Mark Tarlowskidir.

B.Jürmenek „Sowet edebiýaty” žurnalynda 1959 –njy ýylyň ýanwar aýyndaky sanynda çykan „ Magtymgulynyň eserleri rus dilinde” atly makalasynda şahyryň goşgularynyň terjimesiniň üstünde giňişleýin durup geçýär:

M.Tarlowskiý öz terjimelerinde Magtymgulynyň goşgularyndan häzirki zaman okyjylary üçin düşnüksiz bolup galan çylşyrymly, könelişen ýerlerini, obrazlary, metaforalary janlandyrmakda ussatlyk görkezdi. „Ahyrzamana”, „Joşa ýetdiň” , „Näme sen” , „Bilmedim”, „Bildum” , „Ata meňzär” ýaly ençeme goşgularyň terjimelerinde M. Tarlowskiý originalyň janly joşgunynyň, hyjuwynyň ähli öwüşginlerini Magtymgulynyň döredijiligine has bolan güýç bilen berip bilipdir.” Näme sen?” goşgusyndan mysal:

Garakçymyň, ýa seýitmiň, hojamyň,

Ýa sakçymyň, ýa şerapmyň, ýa jammyň,

Ýa ýylmy sen, ýa gündizmiň, gijemiň,

Ýa aýmy sen, ýa günmi sen, näme sen?

Terjimesi:

Spasen/ýe li ot bedstwiýa, ili kara ty?

Ty winoçerpiý li, wino l/, il/ çara ty?

Den/, god, il/ weçnost/ w zarewe požara ty?

Jiweý li zwezd, luny l/ mertweý ty ,

Kto ty

M.Tarlowskiniň Magtymgulydan edilen terjimeleriiniň arasynda kä erde pikiriň nätakyk berilendigini belläp geçmekçi. Açyk we sada pikirler bulaşdyrylýar. Kä terjimeçi özünden goşýar.Meselem:Magtymguly, geç namysdan –aryňdan,

El götergil bu wepasyz käriňden,

Jahan doly, sen gapylsyň ýaryňdan, bedst

Sen mesmi sen, ýa şeýdamy, näme sen?

Mahtumkuli, ne wer uspeham mnimym ty,

Naprasno gonişsýa za etim dymom ty,

Woobrazil uže sebýa lýubimym ty-

Bezumes, pýanyý , rotozeý ty, kto ty?

Bu terjimede şahyryň pikirleri ýoýulypdyr. Ýene-de, Tarlowskiniň Magtymgulynyň pikirlerini ýoýýan erleri bar: Magtymguly namyradam,

Iller hoşdur, men
naşadam,

Söz manysyn aňmaz
adam,

Bir guýruksyz ite
meňzär.

Mahtumkuli ob/emlit strah,

Ne wesel on i na pirah,

O mir newežd! O mir nerýah!

S beshwostym psom twoý stroýrawnýu.- bu erde terjimeden Magtymgulynyň sözlerini tapmak kyn.

Görşümüz ýaly, Tarlowskiniň terjimelerinde düýpli kemçilikler ,ozaly bilen, käbir gogularda originaldan çykmaklykda tejimiň has öte geçip, eseriň mazmunyna,çeperçilgine, käerlerde bolsa ideýasyna şikest ýetirýänliginden ybaratdyr. Muňa mysal edip, B.Jürmenek öz „Magtymgulynyň goşgulary rus dilinde” atly makalasynda Magtymgulynyň „Neýläýin” diýen belli goşgusynyň terjimesini görkezýär:

Okyr men, görer men barça kelamy,
Manysyny saça bilmen neýläýin!

Terjimesi:

Mogu proçest/ wse knigi ýa, wse switki,
No kak drugogo nauçu , - neznaýu!

Terjimäniň manysy:

Ähli kitaplary, ähli namalary okap
bilýärim,

Emma başgalara öwretmegi bilmeýärim.

Magtymgulynyň bu setirlerinde diýjek bolýan zady özüniň okaýan kitaplaryna şahyryň düşünmeýänliginde ýa-da başgalara nädip öwretmegi bilmeýänliginde däl. Bu setirde şahyr okaýan kitaplarynyň real durmuş bilen filosofiki deňeşdirýänligindedir.

Poýeziýa eserlerini, ýagny Magtymgulynyň eserlerini rus diline geçirmekde örän uly hyzmat bitiren terjimeçi şahyrlaryň biri hem Georgiý Şengeli hasaplanýar. B.Jürmenek öz makalasynda Şengeliniň terjimeleriniň üstünde hem jikme- jik durup geçýär: Şengeli Beýik Watançylyk urşy ýyllary Türmenistanda ýaşap, Magtymgulyşynaslar bilen ýakyn aragatnaşykda bolýar, olardan Magtymgulynyň döredijiligi barada köp zat öwrenýär.Ol öz terjimelerinde originala

golaýlaşjak bolup jan edýär. Bu terjimeçi öz terjimelerinde türkmen nusgawy edebiyatyna häsiýetli äheňleri berip bilipdir. Ol Magtymgulynyň „Ýaýlahlary bar“(Azerbaýdjan), „Öňi- ardy bilinmez“(W odin potok), „ Geçer sen“(Ty uýdýoş/), „ Baş üstüne“(Çest/ umnožit/), „ Atça bolmaz“(Uwýanet) ýaly goşgularyny rus diline geçirýär. Şu erde bellemeli bir zat bar. Magtymgulynyň „ Ýaýlahlary bar” atly goşgusynyň „Azerbaýdžan ” diýip atlandyrylmagy bu terjimäniň biraz gymmatyny peseldýär. Sebäbi , rus okyjylary bu terjimäni okap, gürrüň Azerbeýjan barada gidýändir öýtmegi mümkin. Bu goşguda gürrüň Magtymgulynyň öz Watany barada gidýär. Terjimeçä beýle at goýmaga „Şirwan galasy”, „ Nuha mülki” ýaly er-ýurt atlarynyň goşguda duş gelmegi sebäp bolan bolmagam mümkin.

Magtymgulynyň saýlanan eserleriniň rus dilinde 1945-nji ýylda Moskwada çap edilen neşirinde G.Şengeli şeýle ýazýar: Şygryň we rifmanyň talap etmegine görä, originaldan ol- bu zady aýryp, ol- bu zady goşup, onuň söz we obraz gurluşyny üýtgedip durmaly bolýar. Originala düşünmek üçin, terjimeçi şahyryň döredijiligini, dünýägaraýşyny düýpli öwrenmeli bolýar. Diňe şonda terjimeçi şahyryň edil özüniň aýdyp biläýjegi ýaly edip, şahyryň deregine sözi soňlap biler.

Magtymgulynyň eserlerini rus diline terjime eden terjimeçiler çeper terjimeden edilýän talaplary berjaý edip

bilipdirler olar Türkmeniň nusgawy genial ,ahyrynyň döredijiligini sowet okyjylary üçin düşnükli edipdirler.

Kiminäniň goşgulary hem A.Tarkowskiniň terjimesinde 1940 ýylda rus dilinde çap edildi. Tarkowskiniň Kemineden eden goşgulary kanagatlanarlykly.Eýle-de bolsa, Keminäniň”Garyplyk” goşgusy ,esasan, dogry çyksa-da, terjimeçi şahyryň arzuwyny dogry berip bilmeýär.

Kemine diýr, geler bir gün şum ölüm,

Kimsä-ge toý- baýram, kimsäge zulum.

Gyýylma,ynjama sabr eýle köňlüm,

Gelipdir, bir zaman öter garyplyk.

Terjimesi: Goworit Kemine: wam besýolyý toý,

Mne w pesok suhoý poýti w pokoý.

Poterpi, o serdse, blizok otdyh twoý-

Hot/ ty otoşla poskoreý bednost/.

Bu erde Kemine öz-özüne göwünlik berse, geljege umytly seretse, terjimeçi umytsyzlyk bildirýär.

Täçjan Saparowa, E we S,89,3 mart

„Garagum” žurnalynyň 2009-njy ýylyň 9-njy sanynda Omar Haýýamyň rubagysynyň üç terjimesi getirilipdir. Bu terjimeleri deňeşdirmek gyzyklydyr:

Adam öz döşüne kakyp: „Men” diýer,

Jübüsinde teňňe böküp: „Men” diýer.

Ýaňy bir işlermi düzetdim diýse,

Ölüm hem bir ýerden çykyp: „Men” diýer.

Terjime eden Atamyrat Atabaýew.

Päh- päh, abşarlyp seslendi:

--Walla, bu men-dä!- diýdi,

Zerbap puşeşe beslendi,

tylla: - Bu men-dä!- diýdi.

Bagty çüwüban ugranda

zompa çykyp garymdan,

Ajal baglaýyp destlerni,

ylla: - bu men-dä!- diýdi.

Terjime eden Guldurdy Sähetdurdyýew.

Hiç äsgermän: „Men!” – diýip, „men-menligi” emen bar,

Altyny köp, kümüşi bol, baý diýseň baý, emeldar,

Baýlyk, şöhrada mes bolup: „Dünýä meňki!” diýen wagty

Böküp çykdy-da bukudan, Ajal diýdi: „Menem bar!”

(Terjime eden Orazguly Annaýew)

Ýer-ýurt we adam atlarynyň terjimesi.

1. Ýer-ýurt atlarynyň terjimesiniň aýratynlyklary.
2. Adam atlarynyň terjimesiniň aýratynlyklary.

Milli özboluşlylygy aňladýan sözleriň terjimesinde bolşy ýaly, özboluşly many aňladýan taryhy, geografik, adam atlarynyň terjimesinde hem terjime we transliterasiýä (bir diliň grafiki serişdeleri bilen ýazylan sözleri beýleki diliň grafiki serişdeleri arkaly beýan etmek) usullary ulanylýar.

Meselem: Mont-Blanc, Dent du Midi, Jungfrau- Monblan, Dan dýu Midi, Ýungfrau. Käbir ýer- ýurt atlarynda bolsa semantik manynyň terjimesi bilen trankripsiýa utgaşdyrylýar: Meselem: Елисейское поле -Ýeliseý meýdany, Красная площадь - Gyzył ploşad, Gulf of Mehiko- Meksika zaliwi, Riwer Thames- Temza derýasy, the Pacific Ocean- Tihiý okean- Ýuwaş okean, Hilton hotel- otel Hilton- hilton myhmanhanasy we ş.m. Taryhy şahslaryň atlary bilen lakamlary terjime edilende hem şeýle usul- trankripsiýa bilen terjime köplenç garyşdyrylýar: Karl Ýelikiý- Beýik Karl ,Флип Красивый- Owadan Filip, Pýotr Perwyý- Pýotr Birinji.

Transliterasiýa usuly gadymdan gelýän atlarda köp duş gelýär. Sebäbi ol atlary öňden aýdylyşy ýaly bermek- transliterasiýa etmek kabul edilendir. Meselem: Illinois- Illinoýs (Illinoý däl), Michigan- Miçigan (Mişigan däl).

Gazet – žurnallaryň atlary bolsa, many aňladýandyklaryna seretmezden, transliterasiýa edilýärler. „Neýes Deýçland“, „Deýli Uorker“, „Prawda“, „Izwestiýa“ we ş.m. Görşümüz ýaly, dürli atlar bir dilden başga dile geçirilmeli bolnanda, terjime ýa transliterasiýa usuly, öňden gelýän däbe görä, saýlanyp alynýar. Meselem, „Prawda gazetine „Hakykat“ gazeti diýilmeýär.

Moskwa, the Hague, Sankt- Peterburg ýaly atlar, köplenç, başga dilde berlende terjimäniň däp bolan görnüşde

berilýär. Meselem, Moskwa-Moskow, the Hague-Gaaga, Sankt-Peterburg- St. Petersburg we ş.m.

Geografik atlaryň trankripsiýa usuly bilen berlişinde kä ýagdaýlarda sözüň aýdylyşynda basym ýerini üýtgedýär. Şeýle sözlere Florida, Waşington ýaly atlar degişlidir.

Adam atlary bolsa terjime edilmän alynýar. Emma başga diliň adam atlaryny beýleki dilde bermek üçin terjimeçilikde käwagt başga usul ulanylýar. Adam atlaryny terjime edilýän diliň fonetik kanunlaryna ýakynlaşdyrýarlar. Meselem, fransuzça Lizett, Luiz, Annett atlary rusça Luzetta, Luiza, Annet görnüşinde alynsa, Farida, Komil, Malika ýaly atlar türkmen dilinde Feride, Kamil, Melike ýaly ulanylýar.

Ýer- ýurt atlaryny terjime edilýän diliň fonetikasynyň kadalaryna laýyklaşdyryldy. Taňllinn, Almaty, Taşkent ýaly atlar türkmençeleşdirip, Tallin, Alma-Ata, Daşkent ýaly görnüşde ulanylýar. Şeýle usulda iki diliň sesleriniň arasyndaky fonetik üýtgeşiklikler näçe köp bolsa, şonça hem sözi öz diliň fonetikasynyň kadalary aratapawutlyklar gabat getirmekde kynçylyklar döreýär. Köplenç ýer- ýurt atlarynynda öňden kabul edilen fonetik wariantlar ulanylýar. Meselem, Hanburg, laýpsig, Pari, Poma ýaly şäher atlarynyň öňden rus dilinde hem kabul edilen gönşlerini ulanýarys: Gamburg, Leýpsig, Pariž, Rim.

Sowet döwründe türkmen ýer-ýurt atlarynyň terjimesinde jedelli meselelere köp duş gelinýärdi. Ýer –ýurt atlaryny terjime etmän , ýagny Türkmenistanyň çäginde geografiki atlary rus dilinde türkmençe ýazylyşy ýaly ýazmagy teklipl edýän awtorlaram bardy. Bu babatda B. Akynyýazow şeýle diýýär: „Bizde taryhy atlar diňe bir çalşyrylman, olaryň ýoýulýan ýerleri hem az däl. Mysal üçin: Änew- Аннау, Кака-Каахка, Saragt- Серахс, Garyp Ata- Кара - Бата, Jojukly- Джоджуклы, Ýolöten- Иолотан, Galaýmor- Кала-и-Мор, Ýylanly- Иляли, Bokurdak- Бахардок, ESENGULY- Гасан-кули, Garrygala- Кара-Кала, we ş.m.

Eger, geografik atlar her diliň özünde bolşy ýaly ýazylmaly diýen prinsipden ugur alynsa, onda biz hem köp ýer-ýurt atlaryny öz ýazyşymyz ýaly ýazmaly däldiris. Mysal üçin, Daşkent däl-de Toşkent, Buhara-däl-de Buhoro, Duşanbe- däl-de, Duşambe, Baku- däl-de, Baky,Araks- däl-de, Aras, Tähran – däl-de, Tehran, Goçand- däl-de, Guçan, Kabul – däl-de, Kabol, Hyrat- däl-de, Harat, Nişapur- däl-de, Nişabur, Stambul- däl-de, Istanbul, Angliýa – däl-de, Ingland, London- däl-de, Landan, Temza – däl-de, Temz, Waşington- däl-de, Woşington, Missuri- däl-de, Mizoiri, Müsür – däl-de, Msir, Kair- däl-de, Kagara diýip ýazmalydyrys. Akynyýazow bir şäheriň iki ady bolarmy? Haýsam bolsa birini dogry tapyp, şony ýöretmeli”- diýip belleýär. Emma bir eriň birtopar ady hem bolup biler: Hytaý, Kitaý, Kitoý, Çynma-çyn, Çin, Jin, Çayna diýýän halklar

bar. Aşgabat sözünü Aşhobod,(täjik), Aşkabat(türk), Eşg-abad (pars) kimin aýdýanlar we ýazýanlar bar.

Parslardan Merw däl-de Mary, ýa Torkmanestan däl-de, Türkmenistan diýip ýazmagy talap edip bolmaz. Ruslardan hem Džodžukly ýa Kaahka diýip ýazmalygy talap edip bolmaz. Öz dilimize ýüzleneliň: Ruslaryň çaýnik sözünden çäýnek, wedro sözünden bedre, moneta sözünden manat gelip çykypdyr. Türkmen diliniň içki kanunlary maşına, fabrika, gazeta sözlerini üýtgedip, maşyn, fabrik, gazet görnüşine getirdi. Kepderi sözi täjik, pars dillerinde kabutar, depder sözi defter kimin ulanylýar.

TERJIMÄNIŇ LINGWISTIK ASPEKTI

1. Dilçileriň terjime baradaky garaýyşlary.
2. Terjimäniň dil bilen baglanyşykly taraplary.
3. Terjimäniň umumyleksikologik meseleleri.

Terjime dil bilimine degişlimi, ýa edebiýata? Ony haýsy aspektden öwrenmeli? Dilçiler dil biliminiň öwrenýän çylşyrymly meseleleriniň içinde iň bir wajyby diýip terjimäniň lingwistik aspektini hasap edýärler.

Terjimäniň ylmy teoriýasynyň esaslary XX asyryň ortalaryna , haçanda terjimä dilçiler tarapyndan üns berlip ugralandan soň , ösüp ugrady. Şu döwre çenli terjime lingwistikanyň öwrenýän meselelerine hiç-bir tarapdan degişli däl diýilip hasap edilýärdi. Dilçileriň özi hem terjimäniň lingwistik aspekti terjime sungatynda gaty az rol, diňe tehniki rol oýnaýar diýip pikir edýärdiler. Elbetde, terjimeçi tekstiň diline düşünmeli we terjime edilmeli dili gowy bilmeli. Bu terjimäniň ilkinji şertlerine degişli, emma onuň mazmunyna degişli däl hasaplaýardylar. Muny kompozitor üçin nota ýazgylary ýaly bir zat bilen deňeýärdiler. Notany bilmän kompozitor ,elbetde, saz ýazyp bilmez. Emma kompozitoryň

nota bilişi onuň döredijilik işine, onuň zehinine hiç-hili dahylly däl.

Dilçiler terjimeçilik işini lingwistikanyň obýekti etmäge esas ýok diýip hasaplaýardylar. Diňe XX asyryň ortalaryna dilçiler terjime sungatyna öz garaýyşlaryny üýtgetdiler we ony yzygider öwrenip ugradylar. Bilşimiz ýaly, ilkinji wagtlarda syýasy, söwda-satyk, ylmy- tehniki materiallaryň terjimesi öňe sürülip,beýle terjimelerde terjimeçiniň indiividual-awtorlyk stili hökman bolmandyr. Terjimäniň lingwistik teoriýasynyň ösmeginiň dowamynda terjimäniň we terjime ediliş prosesiň kynçylygynyň iki diliň gurluşynyň we düzgünleriniň dürlüdiginden gelip çykýandygyndan emele gelýändigine düşüniپ ugraýarlar.Eger iki diliň gurluşy, olaryň deň gelmegi we gelmezligi barada gürrüň çykýan bolsa, onda bu meseläni dilçiler öwrenmeli bolýarlar.Şeýle-de, terjimaniň hiline bolan talap hem, bu ugurda dilçileriň işlemeklerini talap edýär.

Dil bilimi barada aýdylanda bolsa, onuň öwrenýän meseleleriniň hemmesi diýen ýaly terjimäniň ähli görnüşleri: ýazmaça görnüşindäki, dilden amal edilýän, çeper terjime, jemgyýetçilik- syýasy, ylmy- tehniki edebiýatyň

terjimesi we ş. m. bilen baglanyşyklydyr. Terjimäniň dil babatdaky nazaryýeti ýokardaky ýagdaýlaryň ählisinde-de diňe terjimäniň diline dahylly meseleler bilen meşgullanýar.

Dilçileriň üns merkezinde diliň özboluşlylygyny öwrenmek, grammatik gurluşyň aýratynlyklaryny, bir diliň beýleki dillerden tapawudyny öwrenmek

meseleleri durýar. Bu zatlar bolsa her diliň öz milli häsiýetiniň bardygyny, iki dilde ýazylan tekstleriň doly meňzeş bolup bilmejegini aňladýar. Eger terjime originaly doly derejede açyp görkezmeli diýip pikir edilse, onda lingwistleriň pikiriçe, terjime mümkin däl hasaplanýar. Ýazyjynyň ýa şahyryň döredijilik manerasyny bermek hem mümkin däl. Dilçileriň terjimä bolan gatnaşygyny B.Gumbolt ýazyjy hem terjimeçi Awgust Şlegele ýazan hatynda: „Meniň pikirimçe, islendik terjime çözüp bolmajak meseläni çözjek bolan ýalydyr” diýip beýan edýär. Terjimeçi terjime prosesinde iki päsgeçilige duş gelýär: Ol ýa oz terjime edýän zadyny takyk bermek üçin öz diliniň kanunlaryny bozmaly bolýar ýa –da öz diliniň we halkynyň özboluşlylygyny saklamak üçin originaly takyk berip bilmeýär. Bu pikirler ,soňra, terjimeçilik ylmynda terjime edip bolmazlyk teoriýasyny döretdi. Bu teoriýany köp terjimeçiler hem goldadylar. Emma bu teoriýa terjimeçilik işine, terjimäniň praktikasyna täsir edip bilmedi, sebäbi terjimeçiler „ çözüp bolmajak , edip bolmajak” işi etmeklerini dowam etdirýärdiler. Diňe bir dowam etdirmän, eýsem ussat terjimeçiler gündelik amaly işleri bilen öňki sözlük goruny birsyhly giňeltmäge, del sözleri we pikir aňlatmanyň döwrebap serişdelerini ornaşdyrmaga, şeýdip dili baýlaşdyrmaga hem-de kämilleşdirmäge ýardam edýärler. Beýleki dillerden alnyp,

edebi dilimiziň gaznasyna girizilen sözlerden hem-de adalgalardan başga-da, biziň terjimeçilerimiz öz ene dilimiziň mümkinçilikleri esasynda we dilimizdäki tas unudylan sözleriň ýañadandan ulanylyşa çekmek arkaly diliň leksiki gorunyň gowuz ýerlerini doldurýarlar.

Her bir diliň sözlük gaznasynyň baýlaşmagynyň iki çeşmesiniň bardygy hemmelere mälimdir. Şol çeşmeleriň biri diliň öz içki çeşmelerine daýanylyp, täze-täze sözler ýasamak bolsa, ikinjisi beýleki dillerden alynýan sözlerdir. Birinji çeşme türkmen diliniň sözlük düzüminiň ösmeginde esasy hem-de aýgytly leksiki täkdir. Şunuň bilen bir hatarda türkmen diliniň sözlük gorunyň baýlaşmagynda terjime (ýagny ýazuw) arkaly hem-de gönüden- göni (ýagny sözleşik arkaly) geçýän keseki sözlerdir aňlatmalaryň hem hyzmaty uludyr.

Dünýäde ýalňyz öz sözlerinden ybarat sap diliň ýokdugyny dil bilimi subut edýär. Halklar arasyndaky jemgyýetçilik, syýasy, medeni, ykdysady, ylmy we beýleki gatnaşyklar olaryň dillerine-de öz täsirini ýetirýär. Şol gatnaşyklar netijesinde bir dilden beýlekisine sözler geçipdir, häzir hem geçmegini dowam edýär. Bu sözler köplenç terjimäniň üsti bilen geçýärler.

Rus we türkmen dilleriniň sintaksis taýdan tapawutlydygy zerarly köplenç halatlarda her sözlemi yzyndan ýa-da ortasyndan başlap terjime etmeli bolýar. Rs dilindäki kotoryý diýen çalyşmanyň türkmen dilinde hiç bir düşümde

ýokdugy: kotoryý, ot kotorogo, u kotorogo, s kotorym, pri kotorem sösleriniň we jyns kotegoriýasynyň ýokdugyny bilýäris. Rus dilinden tärkmen diline terjime etmegiň kynçylyklarynyň biri şundan ybarat bolup, terjimäniň hiliniň gowy bolmagy ep-esli derejede şol kynçylygy eňip geçmegi başarmakdan ybaratdyr., Terjimeçi hemişe we hemme erde diňe ene diliniň sintaksisiniň kadalaryny gollanmalydyr, şol kadalardan çykmaly däldir. originalyň sintaksisine esir düşmeli däldir, ene diline ýat bolan, endik edilmedik söz düzümleriniň tekste aralaşmagyna ýol bermeli däldir.

Dil we terminologiýa- adalgalar problemasy terjimeçilik praktikasy bilen baglanyşykly düýpli problemalaryň biridir. Terjimeçiniň bu problemalar bilen her gün duş gelýändigini düşnükli. Ol öz hünäri boýunça terjime edýän eserlerine dil hadysasy hökmünde çemeleşýär. Diýmek, dil we terminologiýa meseleleriniň terjimeçi üçin iňňän möhüm ähmiýeti bardyr.

Ozaly bilen terminologiýa näme? Termin diýen latyn sözi bir wagtlar çäk, gyra, geografik serhet diýen manylarda ulanylypdyr. Häzir bu adalga dil barada ulanylýar, berk kesgitli düşünjäni aňladýar. Adalga esasan bir sözden ybarat bolýar, emma onuň birnäçe sözden ybarat bolmagy-da mümkin. Syýasat, ykdysadyýet diýen aýry-aýry sözler hem, şu sözleriň utgaşmagyndan emele gelen syýasy ykdysadyýet, täze

ykdysady syýasat diýen aňlatmalar hem birmeňzeş derejede termindir.

Beýleki dillerden aralaşan sözleriň aglabasy leksika-semantiki aýratynlyklary saklaýar. Olaryň bir bölegi aňladýan manysynyň ähli öwürüginleri bilen ulanylyp, başga böleginde sözün many göwrümi daralýar. Mysal üçin partiýa sözüniň rus dilinde dokuz manysy tapawutlandyryýan bolsa, ol söz biziň dilimizde iki manyda ulanylýar.

Beýleki diliň täsiri astynda dilimiziň grammatiki gurluşynda-da özgerişler bolup geçýär. Syýasy, ylmy- tehniki we çeper eserleriň terjime edilmegi netijesinde sintaktik öwürümleriň – eýerjeňli goşma sözleriň täze görnüşleri peýda bolýar.

Esasy sözlük gaznasyny, sözlük düzümini baýlaşdyrýan ýat sözleriňdir adalgalaryň kabul edilmegi dilimiziň milli özboluşlylygyny pese düşürmeýär, çünki ol türkmen edebi diliniň grammatiki kada-kanunlaryna tabyn edilýär. Şeýlelikde, dilleriň biri-birini baýlaşdyryşyna kembaha garamak bolmaz. Munuň tersine jemgyýetçilik-syýasy we medeni durmuşda milli aýratynlygyň çendenäsa çişirilmegi dilleriň biri-birinden çetleşmegine sebäp bolup biler. Şoňa görä-de dilleriň biri-birini baýlaşdyrmagy bilen baglanyşykly ähli tagallalar, milletleriň hem-de milli medeniýetleriň ýakynlaşmagyna ýardam edýän ýörelgeler hemme çäreler arkaly ösdürilmelidir.

HTTU-niň mugallymy Çynar Amanowanyň „Türkmen dili“ gazetinde çap bolan „Terjimeçiniň hünär kämilligi barada“ atly makalasynda terjimäniň meselelerine dil bilimi nukdaýnazardan seretmekligiň bu babatda alnyp barylýan ylmy işlerde dilçi alymlaryň uly ýeňişleri gazanmagyna getirendigi belleniýär. Awtor aşaky alymlaryň işlerine salgylanýar: W.N. Kripnow öz işlerinde, hususan, dil biliminiň terjimäniň taglymatyny esaslandyrandygyny belläp geçýär. Onuň pikirçe, dil bilimi terjimäniň dürli meseleleriniň öwrenilmegini, belli bir tertip girizmek bilen, bir wagtda terjimäniň lingwistiki we ekstralingwistiki aspektleriniň arasyndaky araçağı kesgitlemäge mümkinçilik berýär. O. S. Ahmanowa dil öwrenilende „oňa medeniýetiň görkezijisi hökmünde , ýagny halkyň durmuşynyň milliligini açyp görkezýän we şol halkyň geçmişini, häzirki ýagdaýyny we geljegini özünde jemleýän serişde hökmünde çemeleşmelidigini nygtaýar. Ý.Naýdanyň bu meseledäki garaýşy diliň milli aýratynlyklaryny göz önünde tutup, semasiologiýa, kommunikasiýa we sosiologiýa bilimlerine, şeýle-de maglumat taglymaty ylmyna esaslanyp, terjime bilimi döredilse ýerlikli bolardy diýen netije çykarýar. Ol , şeýle-de, „dinamiki ekwiwalentlik“ taglymatyny öňe sürmek bilen, bir dilden beýleki dile islendik mazmunly tekst terjime edilse, terjime edilen diliň okyjylarynda şol tekst edil asyl nusgasynda ýazylan şekilde täsir edip biljek ussatlykda edilmelidigini nygtaýar. G. S. Nikolaýew islendik daşary ýurt dilinden tekst terjime edilende, ilki bilen, şol dile lingwistiki taýdan özara

jebis baglanyşykly düzüm bölekleri birleşdirýän bitewilik hökmünde seredilse, talyplaryň terjime endikleriniň kämilleşmegine täsiriniň uly uly boljakdygyny belläp geçýär.

Ulanylan edebiýat; W.N. Komissarow. Teoriýa perewoda

Terjime dil serişdelerini ulanmagyň usullary.

1. Ekwiwalentli we ekwiwalentsiz leksika.
2. Terjime leksik wariantlar.
3. Milli özboluşlylygy berýän sözleriň terjime berlişi.

Islendik – publisistik, ylmy, çeper tekst adam tarapyndan haýsam bolsa bir diliň dil serişdelerini ulanmak arkaly döredilýär. Terjime peýdalanylýan dil serişdeleri her awtor tarapyndan öz başarnygyna, ulanylýan dilleriň häsiýetine görä ulanylýar.

Ekwiwalentsiz sözleriň terjimesi barada Magtymguly adyndaky TDU-nyň daşary ýurt edebiýaty kafedrasynyň müdiri, filologiýa ylmlarynyň kahdidaty, dosent Romanguly Mustakowyň 2010-njy ýylyň 3-nji fewralynda „Türkmen dili” gazetinde „ Ekwiwalentsiz sözleriň terjime edilişi” atly makalasynda giňişleýin durlup deçilýär. R. Mustakow sösleriň aňladýan manylaryny ýa-da mazmunyny 4 topara bölýär: 1)

Sözleriň **predmet- logiki manysy**- adatça sözlüklerde berilýär. Ol, esasan, sözüň aňladýan zadyny, hadysasyny, predmetini, gymyldy- hereketini, şeýle-de olaryň toplumyny aňladýar.

2) **Sözleriň emosional- duýgy manysy**. Sözler, ýagny dil birlikleri we olaryň aňladýan manysy adamlaryň gatnaşyklarynda, gepleşikde ulanylanda, olaryň düýp manysyndan başga ýene-de bir goşmaça many döreýär. Oňa pragmatik many diýilýär. Pragmatik many sözüň ulanylanda ýüze çykýan täze bir manysydyr. Meselem: Obada itler üýrüşip başlady (predmet- logiki many); It ýaly üýrme, diliňi sakla (emosional duýgy manysy).

Sözleriň pragmatik, emosional- duýgy manysy poýeziýada, şygryrlarda birinji orunda durýar. Şonuň üçin şygryrlar terjime edilende, olaryň sazlaşygy, bogun sany, çeperçilik serişdeleriniň ulanylyşy, kapyýa, ritm birinji orna geçýär we sözleriň predmet- logiki manysy ikinji orunda durýar. Elbetde, beýle diýildigi teksti ýoýup terjime etmelidigini aňlatmaýar. Goşgy terjime edilende, onuň çeper formasyny, okyja täsir edýän kapyýalaryny, sazlaşykly okalyşyny saklamak örän wajyp bolýar.

3.Sözüň tötänleýin ýüze çykýan ýa-da kontekstual manysy, aslynda, sözüň düýp manysy bilen baglanyşykly ýüze çykyp, başga bir many aňladýar. Inlis dilinden türkmen diline terjime edilen sözlemiň üstünde durup geçeliň: Emma welin siziň burnuňyz deňiz kenaryndaky adamlaryň göwnünden turmasa gerek.(Terjime R. Mustakowyňky).

Bu hekaýada bir ýaş gyz kino düşjek bolup gelende, ony işe kabul edýän adam ol gyzyň burnunyň formasynyň Golliwudyň adamlarynyň, hojaýynlarynyň talaplaryna laýyk gelmeýändigini aýdýar. Golliwud bolsa ýuwaş okeanyň kenarynda ýerleşýändigini üçin , „deňiz kenary”, ýagny inlisçe „goast” sözi bilen berilip, Golliwudyň hojaýynlaryny aňladýar.

4) Sözün lingwistik manysy bir diliň çäklerinde ýüze çykýar. Ol şol diliň fonetiki, grammatiki, stilistiki we şoňa meňzeş aýratynlyklaryny, alamatlaryny özünde saklaýar. Meselem:

Bagşy gelýär. Gulam bagşy gelýär. (N. Saryhanow. Ýagtylyga çykanlar. Aşgabat, 1979, 47 sah.)

R. Mustakow sözüň predmet- logiki mazmuny terjime edilende, olaryň üç topara bölünýändigini belleýär we olaryň üstünde durup geçýär: Birinji topara, esasan, bir manyly sözler girýär. 1) Has atlar, ýagny iki dilde-de durnukly ulanylýan adam atlary, geografik atlar. Meselem; Tom, Moskwa.

2) Ylmy- tehniki sözler: silwer- kümüş, iron- demir.

3) Hepdäniň, aýlaryň atlary: Mondaý- duşenbe, January- ýanwar.

4) Sanlar: one- bir, two- iki we başgalar. Bu sözler terjimede uly kynçylyk döretmeýärler.

Ikinji topara köpmanyly sözler girýär. Türkmen, iňlis we beýleki dillerde köp sözler , köplenç, birnäçe manylary aňladýarlar. Meselem, “hand” sözi 1.et; 2. Öň ayak; 3. Häkimiýet; 4. Ökde bolmak; 5. Işgär, işçi güýji we ş.m. Umuman, jemi 12 sany düşüňjani aňladýar. Elbetde, şeýle sözleriň terjimesi belli bir kynçylyklary döredýär, ýöne olar tekstiň içinde, mazmun gurşawynda aýan bolýarlar.

Üçünji topara ekwiwalentsiz sözler ýa-da taýýar terjimesi, laýyk sözi ýok sözler girýär. Olara halky ýa-da etnik sözler hem diýilýär.

Taýýar terjimesi ýok ýa-da ekwiwalentsiz sözlere öň duş gelmedik täze düşüňjeler, adam atlary, guramalaryň, gazetleriň atlary we şoňa meňzeş sözler girýär. Meselem, adam atlary: Hanema, Thome, Guem.

Ekwiwalentsiz sözleriň ikinji toparyny halky, ýagny etniki sözler düzýär. Halky sözler her halkyň milli

aýratynlygyny , medeniýetini aňladýan sözlerdir. Olara pul birlikleri, zähmet gurallary, milli egin- eşikler, tagamlar, aýdym- sazlar, döp- dessurlar, dini aýratynlyklar we şeýle düşüňjeler girýär. Meselem: “dollar” sözünüň “manat” sözi bilen ýa-da inlislerde itniň görnüşini aňladýan “mastiff” sözünü türkmençe “alabaý” sözi bilen çalşyp terjime edip bolmaýar. Sebäbi bu sözler many taýdan meňzeşem bolsa, olaryň özara tapawutlary uludyr. Emma beýle diýildigi şeýle sözleri terjime edip bolmaýar diýildigi däl. Çünki başga her bir dilde aňladýan düşüňjani öz diliňde berip bolýar. Hiç bir dilde terjime edip bolmajak söz ýok. Ýöne birbada şeýle sözler terjimede taýýar laýyklygy ýok bolany üçin uly kynçylyk döredýär.

Şeýlelikde, ekwiwalentsiz ýa-da laýyk, taýýar terjimesi ýok halky sözleri terjime etmekde birnäçe kynçylyklar ýäze çykýar. Olary ýeňip geçmek üçin şeýle sözleriň terjime edilişinde birnäçe terjime usullary we tärleri ulanylýar.

1. Ekwiwalentsiz sözleriň transliterasiýa we transkripsiýa tärleri has atlary, geografik atlary, kompaniýalaryň, firmalaryň, myhmanhanalaryň, gazetlerdir žurnallaryň atlaryny, halky sözleri terjime etmekde ulanylýar. Transliterasiýa täri- bu sözüň harplaryny terjime edip bermekdir. Transkripsiýa- sözüň aýdylyşyny terjime edilýän dile geçirmekligi aňladýar. Gazet-žurnallaryň sahypalarynda-da ýokardaky usullar arkaly türkmençeleşdirilip ulanylýan daşary ýurtlaryň söwda- senagat kompaniýalarynyň, gurluşyk firmalarynyň, korporasiýalarynyň we ş.m. atlaryny görkezmek bolar. Meselem: „Boing” kompaniýasy, „Jeneral elektrik” kompaniýasy, „Katerpiller kompaniýasy”.

2. Ekwiwalentsiz sözleri sözme- söz ýa-da bölekleyin terjime edip, asyl nusgany geçirmek tärine ülnini geçirmek ýa-da nusgadan ugur almak diýilýär. Bu täriň aýratynlygy sözler

morfemalara bölünip, terjime edilse, söz jümleleri sözlere bölünip terjime edilýär: House of culture- dom kultury- medeniýet öýi.

Ýöne transkripsiýa, transliterasiýa we ülnini (galyby) geçirmek ýaly tärleriň kemçiligi terjime edilýän sözün ýa-da jümläniň manysyny doly açyp bilmeýär, çünki şol jümläniň bölekleriniň terjimesi onuň asyl nusgasynda aňladylýan düşüňjä doly laýyk gelmeýär ýa-da ony doly açyp görkezip bilmeýär. Meselem, “ brain- drain” sözme- söz “ beýniniň akyp gidişi” diýmekligi aňladýar. Ol göçme manyda ylymly, bilimli adamlaryň öz ýurdundan daşary ýurtlara gitmegini aňladýar. Bu usula başgaça kalkalaşdyrma usuly hem diýilýär. Bu usul beýleki dilleriň sözlerini, söz utgaşmalaryny sözme-söz terjime edip, ene diliniň serişdeleri arkaly aňlatmagy ýa-da başga dilleriň degişli aňlatmalarynyň nusgasynda ene diliniň serişdelerinden düzülen sözleri we söz utgaşmalaryny aňladýar. Mysal üçin, rus diliniň grammatik adalgalary bolan suşestwitelnoýe, prilagatelnoýe we ş. m. aslynda latyn diliniň degişli adalgalaryndan kalkalaşdyrma esasynda döredilipdir. Kalkalaşdyrmanyň, esasan, iki görnüşi –doly kalka we doly däl kalka – tapawutlandyrylýar. Doly kalka dnewnik- gündelik, nowator – täzelikçi, rasionalizator- oýlap tapyjy ýaly sözler degişlidir.

Bir bölegi asyl bolşunda galdyrylyp, beýleki bölegi terjime edilýän sözler bolsa ýarym kalka hasaplanylýar. Meselem: radiolýubiteli- radiosöýüjiler, telezriteli- teletomaşaçylar, traktorist- traktorçy, kombayner- kombaynçy. Ýarym kalkalaryň terjimesiz alynýan bölegi türkmen dilinde morfologik taýdan ornaşan kadalara tabyn edilýär: aktiwnýý rabotnik- aktiw işgär, morfemnyý sostaw slowa- sözün morfema düzümi, morfologiçeskiý stroý ýazyka- diliň morfologik gurluşy, sinhronnyý perewod- sinhron

terjime,opredeleniýe fonemy- fonemanyň kesgitlenişi, polufabrikaty- ýarym fabrikatlar.

Kalkalaşdyryp terjime etmek arkaly türkmen diline geçen sözleriň ep- esli bölegi häzirki zaman günbatar ýewropa dillerinden geçen sözler bolup, tehnikanyň, medeniýetiň, sungatyň dürli ugurlaryna degişli düşüňjeleri aňladýar.

3.Suratlandyryp terjime etmek ýa-da düşündirişli terjime.Bu usul terjimede laýyk terjimesi ýok sözi ýa-da düşüňjäni jümleleriň we sözlemleriň üsti bilen suratlandyryp ýa-da düşündirip terjime etmekligi aňladýar. Beýle usula teswiri (düşündirişli) terjime hem diýilýär. Taýsyz (ekwiwalentsiz)sözleriň beýan edilişiniň, taswirlenişiniň bu usuly asyl nusgadaky tekstiň dil birlikleriniň aňladýan manylaryny ýaýbaňlandyrylan söz utgaşmalarynyň kömegi bilen, ýagny, aslyýetinde, onuň terjime edilýän dildäki kesgitlemesi arkaly açyp görkezmek bilen baglanyşyklydyr. Bulara aşakdaky sözler we adalgalar mysal bolup biler. Meselem: bakon- doňzuň tüssede kakadylan döş eti; summit-döwlet baştutanlarynyň duşuşygy; sal/do- bir döwlet bilen beýleki bir döwlet arasyndaky pul girdejileri we tölegler arasyndaky tapawut; salon- sungat eserlerini, çeper önümleri, geýim, aýakgap ýaly zatlary demonstrirlemek, satmak üçin zal.

Teswiri terjime taýsyz(ekwiwalentsiz) sözüň manysyny açyp görkezýän hem bolsa, ol adatça köp sözlülige talap edýär we bu onuň kemçiligi hasaplanylýar. Şeýle usul terjimede ulanylanda, çeper edebiýatda eseriň çeperçiligine belli bir derejede täsir edýär, ýagny köp sözlülüge alyp barýar. Şonuň üçin terjimede düşündirişli terjimäni ilki ulanyp, soňra onuň yzyndan gelyän sözlemlerde şol sözi ýa-da jümläni trankripsiýa , ülnüli geçirmek terjime tärlerini ulanýarlar. Käte terjimeçi sözüň aýdylyşyny ýa-da okalyşyny transliterasiýa görnüşinde geçirip, onuň düşündirilişini sahypanyň aşagynda

getirýär. Beýle tär aýdylýan düşünjäniň tekstiň ulalmazlygy we söz tygşytlylygyny saklap terjime edilmegi üçin gerek. Meselem: “ holding kompani” – holdiň kompaniýasy, ýagny firmalar şol kärhananyň önümçiligini gönüden- göni dolandyрмаýarlar, olar diňe şol önümçiligiň dolandyryjy pulunyň paýlaryna, aksiýalaryna eýelik edýärler. Başgaça aýdylanda, howandar (hemaýatçy) kompaniýa diýmek hem mümkin.

Ekwiwalentsiz sözleri ýakynlaşdyrylan takmyny terjime bilen hem geçirip bolýar. Terjimäniň bu görnüşi terjime edilýän dilde manysy boýunça doly deň gelyän taýy bolmadyk asyl nusganyň dil birligi üçin terjime edilýän dilden manysy boýunça iň ýakyn sözi seçip almaklygy aňladýar. Meselem; a broker- dellal; putýowka- ýolhaty; duşegreýa- gursakça. Ýolhaty, gursakça sözleri degişli degişli rus sözleriniň takmyny manysyny aňladýan hem bolsa, türkmen dilinde olaryň takyk taýlarynyň (ekwiwalentleriniň) ýoklugy sebäpli, olary ulanmak dogry hasaplanylýar. Sebäbi bu sözler beýan edilýän zadyň ýa-da hadysanyň häsiýeti baradaky käbir düşüňjeleri öz içine alýar.

Terjimede takmyny sözler ýa-da „analoglar” diýilýänler ulanylanda, olaryň asyl nusga degişli sözün diňe takmyny manysyny aňladýandygy we kähalatlarda bolsa olaryň atlandyrylýan zatlar ýa-da hadysalar barada dogry düşüňje berýändigide göz önünde tutulmalydyr. Meselem, Amerikada türkmen diliniň dermanhana sözüne derek dragstore sözi ulanylýar. Dragstoryň ýerine ýetirýän wezipesi biziň dermanhanamyzyň ýerine ýetirýän wezipesinden düýpli tapawutlanýar. Biziň dermanhanamyzda diňe dermanlar we kähalatlarda kosmetika serişdeleri satylýan bolsa, amerikan „dragstorlarynda” ilkinji zerur zatlar, gazetler, žurnallar, kofe, doňdurma we ş. m. satylýar.

Tejribeli terjimeçiler takmyny sözleri ýa-da „analogla” diýilýänleri ulananlarynda, olara terjimäniň tekstiniň aşagynda ýörite düşündiriş bermeli.

Ýöne bu hili terjime belli bir derejede sözüň manysynyň üýtgemegine-de getirýär. Meselem, çopan diýen manyda gelýän “com-boy” sözüni „çopan” diýip terjime edip bolmaýar. Sebäbi komboýlar özlerini adaty çopanlardan has ýokarda goýýarlar we özlerini ökde maldar, batyr atyjy, mergen we çapyksuwar hasaplaýarlar. Olar iri şahly mallary atyň üstünde gezip bakýan adamlar.

Elbetde, şeýle tär sözüň doly manysyny bermese-de, onuň düýp manysyna düşünmäge kömek edýär, ýagny şol sözüň ýa-da jümläniň nähili manyda ulanylýandygy belli bir derejede aýan bolýar. Şeýle täri ulanmak hemişe gowy netije bermezligi hem mümkin. Meselem, W. Şekspiriň „Korol Lir” tragediýasynyň: „ Ana, şondan häzir el çekmez ýaly, aýdyň, size näme şaý- sep bermelimi?” diýip terjime edilen tekstinde „ döwer” sözi türkmen diline ýoýlan görnüşde „ şaý- sep” diýip alnypdyr. Asyl nusgada bolsa , „Ol gyz bilen siz sowgat hökmünde mal- mülk ham aljakmy ýa-da öz söýgiňizden ýüz öwürjekmi?” diýip sorayar. Ony türkmen diline dar görnüşde „ şaý- sep” ýa-da gyzyň bukjasy” ýaly terjime edip bolmaýar. Muňa halky adalgany beýleki halky söz bilen çalyşmak diýilýär. Meselem, buthana metjit däl ýa-da pop ruhany – molla däl. Görşümüz ýaly, ekwiwalentsiz sözleri terjime etmekde dört tär utgaşdyrylyp ulanylýar.

Dil birlikleriniň – morfemalaryň, sözleriň, durnukly söz utgaşmalarynyň- biri- birine doly suratda laýyk gelýän dilleriň ýokdugyny bellemek bolar. Beýan edilýän manylardyr düşüňjeleriňdürli dillerde biri-birine gabat gelýän hem bolsa, olaryň aňladylyş usullary –toparlara bölünişi, birleşdirilişi, özara utgaşdyrylyşy- dürli dillerde dürli hilidir. Muny dürli dil

ulgamyna degişli iki sany diliň ,mysal üçin, türkmen we rus dilleriniň sözlük düzüminiň esasynda hem aýdyň görmek bolar. Ýöne dürli dilleriň many(semantik) ulgamlarynyň arasyndaky tapawutlyklar diňe bir sözler bilen çäklenmän, eýsem olar beýleki dil birlikleri, meselem, grammatik morfemalar üçin hem häsiýetlidir.

Umuman alnanda, iki diliň leksik birlikleriniň arasyndaky many gatnaşyklarynyň- barabarlyklarynyň, esasan hem, üç görnüşine: 1.doly many barabarlyklaryny;2. Kem-käsleýin (ýa-da bölekleyin) many barabarlyklary; 3. Many barabarlygyň bolmazlygyny bellemek bolar.

Soňky iki ýagdaýyň, ýagny kem- käsleýin ýa-da bölekleyin many barabarlygynyň we many barabarlygynyň bolmazlyk ýagdaýynyň terjimäniň nazaryýeti we onuň amalyýeti üçin aýratyn gyzyklzmz we kynçylyk döredýändigini göz önünde tutup, bu üç ýagdaý barada aýry-aýrylykda durup geçmek maksada laýykdyr.

Dürli dilleriň leksik birlikleriniň many taýdan biri- birine doly laýyk gelýän ýagdaýlaryna iňňän seýrek duş gelinýär. Bular, kada bolşy ýaly, bir manyly sözlerdir, ýagny dilleriň ikisinde hem diňe bir leksik manysy bolan sözlerdir. Mälim bolşy ýaly, olar diliň sözlük düzümindäki ýaly sözleriň umumy möçberiniň onçakly uly bolmadyk gatlagyny düzýär. Bulara, esasan, aşakdaky leksik toparlara degişli sözler girýär:1. Dilleriň ikisiniň hem sözlük düzümine girýän has atlar hem-de geografik atlar: Gomer- Gomer, Polşa- Polşa 2.Ylmy we twhniki adalgalar:logarifm- logarifm, wodorod- wodorod, natriý- natriý, süýdemdiriji- mlekopitaýuşşiýe. 3. Manysy boýunça ýokarda görkezilen iki topara ýakyn käbir beýleki sözler, meselem, hepdäniň günleriniň, sanlaryň atlary: duşenbe-ponedelnik, müň- tysýaça, million- million.

Kähalatlarda sözleriň many öwüşginleriniň çäklerinde bir manyly bolmazlygy-da mümkin. Meselem, rus dilindäkäki „imuşestwo“- ykdysadyýete degişli bir manyly adalga türkmen dilinde iki manyda ulanylýar: 1) emläk, mal- mülk; 2) goş-golam, zat. Aýratynam tehniki adalgaşynaslyk özüniň köpmanylylygy bilen tapawutlanýar. Seýrek duş gelýän haýwanlaryň atlary ,adatça, bir manyly bolýar we beýleki dilde olaryň many taýdan doly laýyk gelýän taýlary (ekwiwalenti) ulanylýar. Meselem: oklukirpi- dikobraz, gyzylinjik- flamengo we ş.m. Şunuň bilen bir hatarda giňden ýaýran haýwan atlary zoologiýa degişli adalga hasaplanylýp, olar köpçülik tarapyndan ulanylýan leksika girmek bilen, köpmanylylyga eýe bolýarlar. Mysal üçin, rus diliniň tigr sözi türkmen dilinde gaplaň diýen manysyndan başga-da, hyrsyz adam, güýçli, zabun ýaly manysynda hem ulanylýar.

Iki dilde hem köpmanyly sözleriň aglabasynyň seýrek ýagdaýlarda many taýdan biri- birine doly gabat gelýän pursatlaryna-da duş gelinýär. Muňa türkmen dilindäki „düşünje” sözüniň we onuň rus dilindäki „ponýatiýe” diýen taýynyň (ekwiwalentiniň) aňladýan manylaryny mysal getirmek bolar: düşünje- 1) predmet hakda logiki taýdan formalaşan umumy pikir, bir zat baradaky ideýa; 2) bir zat barasynda özüňde bolan maglumat; 3) bir zada düşünmeklik, bir zady bilmeklik ukyby (Türkmen diliniň sözlügi.A., 1962,281 s.) Ponýatiýe- 1) Logičeski oformlennaýa obşaya mysl/ o predmete, ideýa çego-n.;2) Predstawleniýe, swedeniýa o çem-n.; 3) Sposob ,urowen/ ponimaniýa çego-n.(Ožegow S. I. Slowar/ russkogo ýazyka.M.,1984, 497 s.)

Dilleriň ikisinde hem many taýdan biri- birine doly laýyk gelýän sözler terjimeçi üçin päsgelçilik döretmeýär. Bu sözleriň terjimesi tekste ýa gepleşiğe (kontekste) bagly

bolman, degişli sözün many taýdan laýyk gelyän taýyny (ekwiwalentini) terjimeçiniň dogry ulanmagy zerurdyr.

Iki diliň leksik birlikleriniň manylarynyň biri- birine kem-käsleýin gabat gelmegi has giň ýaýran hadysa bolup, munda asyl takstiň bir sözüne terjime edilýän diliň many taýdan birnäçe taýy gabat gelyär. Her bir diliň sözleriniň aglabasy özleriniň köpmanylylygy bilen häsiýetlendirilýär. Onsoňam bir diliň sözleriniň many ulgamy, kada bolşy ýaly, beýleki diliň sözleriniň many ulgamyna doly gabat gelmeýär. Käte asyl nusgadaky sözün many öwüşgini terjime edilýän dildaki sözün many öwüşinine garanda giňdir. Iki diliň sözleriniň manylarynyň biri- birine gabat gelyän hem-de tapawutlanýan pursatlaryna häli- şindi duş gelinýär. Mysal üçin, türkmen dilindäki açar we rus dilindäki klýuç sözleri jaýyň açary kimin göni manysynda we çäre, ýol, usul ýaly göçme manysynda dilleriň ikisinde hem ulanylýar. Mwswlwm; meseläni çözmegiň açaryny tapmak- näýti klýuç k reşeniýu zadaçi. Emma klýuç sözi rus dilinde başga manyda hem, ýagny çeşme, gözbaş- rodnik manysynda- da ulanylýar. Meselem: göçme manysynda: gaýnap çykmak- bit/ klýuçom; durmuş gaýnap joşýar- žizn/ b/ýot klýuçom.

Türkmen dilindäki öý sözünüň rus diliniň dom sözüne mahsus bolmadyk manylaryny görkezmek bolar. Meselem: ak öý, gara öý- kibitka.

Bir dile degişli sözün manysynyň beýleki dildäki taýyna (ekwiwalentine) kem- käsleýin ýa-da bölekleyin laýyk geliş hadysasy ylmy taýdan has-da ünsi özüne çekýär. Has giň (differensirlenmedik) düşünjäni aňladýan haýsy hem bolsa bir dile degişli söze beýleki dilde iki ýa-da ondan hem köp dar manyly söz laýyk gelyär. Mysal üçin, muňa adamyň bedeniniň bir bölegini aňladýan, türkmen diline diňe bir söz bilen, ýagny „el” sözi bilen terjime edilýän nemes diliniň „hand”, we „ant”,

iňlis diliniň „hand” we „arm” sözleri degişlidir. Sözün asyl nusgadaky we terjime edilýän beýleki dildäki many öwüşgininiň umumylygyna, köpmanylylygyna garamazdan, ol terjime edilende, has anyklaşdyrylýar. Mysal üçin „nemes diliniň ýokarda agzalyp geçilýän, elniň dürli böleklerini aňladýan, ýörite terjime edilende manylaryň anyklanylmagyny talap edýän lukmançylyga degişli işlerde ulanylan bolsa, terjimeçi şol sözün adalgalaşan maanysyny : „hand” sözi üçin „penje” sözünü, „arm” sözi üçin „tirsek bogny” söz aňlatmasyny peýdalanýar. Şeýlelikde, bir wagtyň özünde adaty, durmuşy we ýörite adalgaşynaslyk manysynda ulanylýan ol ýa-da beýleki sözün terjime edilişi baradaky meseläniň çözgüdi kontekstiň hem-de diliň funksional stiliň zerur şertleriniň göz önünde tutulmagyny talap edýär.

Dürli dilleriň düşündirişli sözlüklerinde sözün köpmanylylygynyň, onuň many öwüşginleriniň doly hasaba alynmaýandygyny, aýyl- saýyl edilmeyändigini bellemek bolar. Mysal üçin, türkmen diliniň „ýüzmek” sözünüň we rus dilinde onuň taýy (ekwiwalenti) hasaplanylýan plyt/ işliginiň many öwüşginleriniň bu dilleriň düşündirişli sözlüklerinde, ýagny biri- birine doly laýyk gelmeýändigini, türkmen dilinde „ýüzmek” işliginiň iki manysynyň (göni many), rus dilinde bolsa üç manysynyň (göni many) ulanylýandygyny görüňär: Ýüzmek –I.1) Çümmän saklanyp bilmek, elniň, aýagyň kömegi bilen suwuň ýüzünde hereket etmek; 2) Suwuň ýüzi bilen gitmek, suwuň ýüzünde hereket etmek (gämi we ş.m. hakda). Ýüzmek-II. Malyň derisini eleňi sokup, soýup aýyrmak, hamyny sypymak. (Türkmen diliniň sözlügi. A., 1962, 355 s.) Rus diliniň sözlüğünde plyt/ -ýüzmek sözünüň baş manysy (üçüsi göni we ikisi göçme many) tapawutlandyrylýar. Dürli diller maşgalasyna degişli bu sözler- ýüzmek we plyt/ sözleri aňladýan manylary boýunça (göni many) biri- birine gabat

gelyän hem bolsa, bu dilleriň birinde şol düşünjäniň başga bir görnüşini atlandyrmak üçin köpmanyly sözüň manylarynyň arasyndaky baglanyşygyň ýitmegi netijesinde omonimleşen sözler hem ulanylyp bilner.

Rus we türkmen dilleriniň sintaksis taýdan tapawutlydygy zerrarly köplenç halatlarda her sözlemi yzyndan ýa-da ortasyndan başlap terjime etmeli bolýar. Rus dilindäki kotoryý diýen çalyşmanyň türkmen dilinde hiç bir düşümde ýokdugy: kotoryý, ot kotorogo, u kotorogo, s kotorym, pri kotorom sösleriniň we jyns kategoriýasynyň ýokdugyny bilýäris. Rus dilinden türkmen diline terjime etmegiň kynçylyklarynyň biri şundan ybarat bolup, terjimäniň hiliniň gowy bolmagy ep-esli derejede şol kynçylygy ýeňip geçmegi başarmakdan ybaratdyr., Terjimeçi hemişe we hemme ýerde diňe ene diliniň sintaksisiniň kadalaryny gollanmalydyr, şol kadalardan çykmary däl, originalyň sintaksisine esir düşmeli däl, ene diline ýat bolan, endik edilmedik söz düzümleriniň tekste aralaşmagyna ýol bermeli däl.

Terjimele leksik wariantlar . Islendik diliň sözleriniň agramly böleginde köpmanylylyk häsiýeti bardyr. Şonuň üçin hem, deslapky dildäki köpmanyly sözler üçinem, birmanyly sözler üçinem terjime edilmeli dilde ,kontekste baglylykda birtopar manydaş wariantlaryň tapylmagy mümkin. Şeýle-de, köp manylary bolmadyk sözüň ýa-da kontekstde belli bir manyda gelen sözüň hem terjime edilende birnäçe manysynyň ýüze çykmagy mümkin.

Terjime edilende terjime edilmeli sözüň diňe sözlüklerde görkezilen wariantlary bilen oňşuk edilenok. Terjime işinde terjime edilmeli sözüň sözlüklerde götkezilmedik wariantlarynyň ulanylýan wagtlarynyň bolýandygyny hem tejribe görkezýär. Sebäbi sözlük ähli

sözleriň dürli kontekstlerde, dürli öwüşginlerde ulanylyş wariantlaryny özünde jemläp bilmeýär.

Söz manysy taýyndan biri- birinden daş sözleriň hem kä ýagdaýlarda biri- biriniň manysyny berip bilşi ýaly, biri- biri bilen umumylygy az bolan sözler hem kä kontekstlerde biri- biri bilen manydaş bolup, parallel sinonimleriň ornuny tutup bilýärler. Parallel sinonimler düşünjesi sinonim düşünjesiniň lingwistik manysyndan has giňdir. Şonuň üçin hem, kontekstde gelşi boýunça many umumylygy bolmadyk sözleriň parallel ulanyşlaryna leksik wariantlar diýilýär. Sebäbi olar sinonimler däldir.

Leksik wariantlar- bular dilde sözün manysyny kontekstde aňlatmak üçin gabat gelyän we parallel serişdeler bolup, ol stilistika degişlidir. Käbir manydaş grammatik gatnaşyklar bolsa dürli grammatik serişdeleriň kömegi bilen hen berilip bilinýär. Terjimede köplenç sözün manysyny dürli grammatik serişdeleriň-söz düzümleriniň, sözlemleriň, çylşyrymly sözlemleriň bolsa dürli sintaktik düzümleriň üsti bilen berilýän ýagdaýlary hem bolýar. Beýle grammatik wariantlaryň ulgamy grammatik sinonimiýa diýip atlandyrylýar. Ikisiniň hem sözün manysyny aňlatmagyň manydaş (sootnositel) we parallel erişdelerine degişlidigine seretmezden, grammatik sinonimiýanyň leksik sinonimiýadan tapawudynyň bardygyny bellemelidiris. Diliň sözlük düzümi bilen grammatik gurluşynyň baglanyşklydygyna seretmezden, olaryň biri- birinden tapawutlydygy belli. Grammatik sinonimiýanyň leksik sinonimiýadan hem tapawudy leksika bilen grammatikanyň tapawudy ýalydyr. Leksik wariantyň manysy birmeňzeş grammatik kategoriýa we sözün sintaktik funksiýasynyň çäkleri bilen çäklendirilýär. Grammatik wariantlar bolsa terjimäniň grammatika bilen baglanyşkly bölümünde öwrenilýär.

Milli özboluşlylygy berýän sözleriň terjimede berlişi.

Aňladýan manysy boýunça beýleki diliň sözlerine taý bolup bilmeýän, ýöne şol sözler bilen gatnaşyga girişýän sözleriň sany az däl. Munuň özi häzirki zaman leksikografiýasynda sözleriň täze täze bir görnüşiniň – beýleki bir diliň sözlerine taý- ekwiwalent bolup bilmeýän sözleriň ýörite sözlükleri düzüldi. (Alyýew R. Çeper terjimäniň käbir meseleleri. ” Sowet edebiýaty” žurnaly, №1.) Olaryň sözlük makalalarynyň hersi iki bölege – daşary ýurt we rus sözlerine hem-de , tersine, rus we daşary ýurt sözlerine bölünýär.

Soňky wagtlarda ýurduň geografiýasyny öwreniş ylmynda-da, deňeşdirme dil biliminde-de, terjimäniň nazaryýetinde-de goşmaça düşündirişi talap edýän sözlere duş gelinýär. „Goşmaça düşündiriş” adalgasynyň aňladýan manysyndan mälim bolşy ýaly, başga bir ýurduň ýa-da halkyň durmuşy bilen baglanyşykly goşmaça düşündirişe nämäniň degişlidigi baradaky umumy düşünje göz önünde tutulýar.

Hakykatda terjimäniň nazaryýeti we onuň amalyýeti üçin başga bir halkyň , ýurduň medeniýetine mahsus bolan milli aýratynlykly hadysalara degişli düşündiriş terjime edilen işiň mazmunyna okyjynyň doly we dogry düşünmegi üçin zerurdyr. Şu mynasybetli rus dilçi alymy W. S. Winogradow leksikologiýanyň meselelerine bagyşlanan derňew işlerinde „goşmaça maglumat” diýen adalgadan peýdalanmagyň maksada laýykdygyny, onuň „goşmaça düşünje” diýen aňlatma laýyk gelýändigini, ýöne onuň bilen deňeşdirilende biraz dar manylydygyny we öwrenilýän meselä laýyk gelýändigini belleýär hem-de özüniň teklipe edýän aňlatmasyna şeýle kesgitleme berýär: „Goşmaça maglumat – bu diňe haýsy-da bolsa bir milli aýratynlykly halk

ýa-da millet üçin häsiýetli, medeni durmuş bilen baglanyşykly, şol halkyň ýa-da milletiň wekilleriniň söz ulanyşynda, dilinde şöhlelendirilen, olar tarapyndan özleşdirilen maglumatlardyr (64, 87 s.).

Goşmaça düşüňjeler hem, goşmaça maglumatlar hem umumy kategoriýa hökmünde ebedilik ykrar edilen düşüňjeler bolman, olaryň haýsy hem bolsa biriniň wagtyň geçmegi bilen ulanylyşdan galyp we ähmiýetini ýitirip, ýitip gitmegi hem mümkin. Ýöne tutuşlaýyn alnanda, halklaryň arasyndaky medeni gatnaşyklaryň barha güýçlenmegi sebäpli ol ýa-da beýleki milli aýratynlykly sözlere degişli goşmaça maglumatlaryň gerimi kem-kemden artýar. Islendik tekstiň (çeper edebiýatyň, aýratyn-da jemgyýetçilik ylymlaryna we publisistikadegişli ylmy işleriň) terjimesi hem halklaryň arasyndaky amala aşyrylýan şol gatnaşyklaryň bir görnüşi hasaplanylýar. Şeýlelikde, milli aýratynlykly sözlere degişli goşmaça maglumatlar terjimäniň, aýratynam çeper eserleriň terjimesiniň, şeýle hem drama eserleriniň terjimesiniň üsti bilen ýaýraýar. Şol milli aýratynlykly zatlaryň, ýagny realiler diýilýäniniň atlary bilen baglanyşykly tekstiň asyl nusgasynda duş gelýän sözler beýleki dilde laýyk gelýän söz arkaly terjime etmekligi talap edýär. Şeýle terjime dürli ýollar bilen amala aşyrylýar. Mysal üçin, baryp orta asyrlardan bäri saklanyp gelýän, soňky döwürlerde hem oň tarapy (fasady) daraldylyp inçeldilen üçburç uçly edilip gurlan jaýlara duş gelinýär. Bular fransuz dilinde „pignon”, nemes dilinde „Giýebel” sözleri arkaly atlandyrylýar. Dünýäniň beýleki ýurtlarynyň şäherlerinde şonuň ýaly edilip gurulýan jaýlara duş gelinmeýär, olary bir söz bilen terjime etmek, atlandyrmak üçin söz hem ýok. Bu sözler beýleki dillere diňe teswiri ýol bilen terjime edilýär.

Asyl tekstiň milli özboluşlylygy berýän sözlerini terjime etmek meselesi, sözleriň millilik bilen baglanyşykly özboluşly öwüşgini terjimede kynçylyk döredýän esasy meseleleriniň biri hasaplanýar. Milli öwüşginli sözleriň köp ulanylmagy çeper eserleriň esasy özboluşlylyklarynyň biridir. Häzirki güne çenli bu ugurdan terjimeçiler tarapyndan belli bir usul hödürlenenok.

Asyl nusganyň we onuň terjimesiniň arasyndaky many gatnaşyklary.

1. Asyl nusganyň tekstiniň terjime edilýän dilde teswirlenilişi
2. Terjimede many taýdan biri- birine laýyk gelýän sözler.
3. Terjimede sözleriň kem- käsleýin laýyk gelşi.

Asyl nusganyň tekstiniň terjime edilýän dilde teswirlenilişi.

Terjimeçiniň asyl nusganyň tekstindäki many-mazmuny beýleki dilde beýan edýän mahalynda duş gelýän esasy kynçylyklaryň biri-de deslapky diliň we terjime edilýän diliň dil birliklerine mahsus bolan many öwüşginleriniň biri-birine laýyk gelmeýändigini bilen baglanyşyklydyr. Dil birlikleriniň – morfemalaryň, sözleriň, durnukly söz utgaşmalarynyň biri-birine doly suratda laýyk gelýän dilleriň ýokdygyny bellemek bolar. Beýan edilýän manylardyr düşüňjeleriň aglabasy dürli dillerde biri-birine gabat gelýän hem bolsa, olaryň aňladylyş usullary-toparlar bölünişi, birleşdirilişi, özara utgaşdyrylyşy dürli dillerde dürli hilidir. Muny üdrli dil

ulgamyna degişli iki sany diliň, mysal üçin, türkmen we rus dilleriniň sözlük düzüminiň esasynda hem aýdyň görmek bolar. Ýöne dürli dilleriň many (semantik) ulgamlarynyň arasyndaky tapawutlyklar diňe bir sözler bilen çäklenmän, eýsem olar beýleki dil birlikleri (meselem, grammatik morfemalar) üçin hem häsiýetlidir.

Umuman alnanda, iki diliň leksik birlikleriniň arasyndaky many gatnaşyklarynyň (barabarlyklarynyň), esasan, üç görnüşini: 1) doly many barabarlygyny; 2) kem-käsleýin (ýa-da bölekleyin) many barabarlygyny; 3) many barabarlygynyň bolmazlygyny bellemek bolar. Soňky iki ýagdaýyň (kem-käsleýin (ýa-da bölekleyin) many barabarlygynyň we many barabarlygynyň bolmazlyk ýagdaýynyň) terjimäniň nazaryýeti we onuň amaly üçin aýratyn gyzyklanma we kynçylyk döredýänligini göz önünde tutup, bu üç ýagdaý barada aýry-aýrylykda durup geçýäris.

Dürli dilleriň leksik birlikleriniň many taýdan biri-birine doly laýyk gelýän ýagdaýlaryna iňňän seýrek duş gelinýär. Bular, kada bolşy ýaly, bir manyly sözlerdir, ýagny dilleriň ikisinde hem diňe bir leksik manysy bolan sözlerdir; mälim bolşy ýaly olar diliň sözlük düzümindäki sözleriň umumy möçberiniň onçakly uly bolmadyk gatlagyny düzýär. Bulara, esasan, aşakdaky leksik toparlara degişli sözler girýär:

- 1) Dilleriň ikisiniň hem sözlük düzümine girýän has atlar hem-de geografik atlar, meselem, Gomer – Гомер, Moskwa – Москва, Polşa – Польша we ş.m; 2) Ylmy we tehniki adalgalar, meselem: logarifm – логарифм, alty gyraňlyk – шести – гранник, wodorod – водород, natriý – натрий,

süýdemdirijiler – млекопитающие, oňurga – позвонок, proton – протон, ekwator – экватор, woltmetr – вольтметр we ş.m 3) manysy boýunça ýokarda görkezilen iki topara ýakyn käbir beýleki sözler, meselem, aý we hepdäniň günleriniň atlary: Türkmenbaşy – январь, Başgün – понедельник we ş.m. Muňa sanlaryň hem müň – тысяча, million – миллион ýaly käbir görnüşleri degişlidir.

Şeýle-de bolsa ýokardaky toparlara degişli sözleriň ählisi dilleriň ikisinde hem many taýdan biri-birine doly laýyk gelýän sözler hökmünde ykrar edilip bilinmez. Kähalatlarda sözleriň bu many öwürşginleriniň çäklerinde bir manyly sözlere laýyk gelýän sözleriň bolmazlygy-da mümkin. Mysal üçin, adalgalaşan sözler köp halatlarda özläriniň köpmanylylygy bilen häsiýetlendirilýärler we, şeýlelik-de, beýleki dilde olara laýyk gelýän birnäçe manydaş sözler ulanylýar. Meselem, rus dilindäki „имущество” diýen ykdysadyýete degişli bir manyly adalga (Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1984. 220s.) türkmen dilinde iki manyda ulanylýar: 1) emläk, mal-mülk; 2) goş-golam, zat (Uly rusça-türkmençe sözlük, 2t. – М., 1986. 414s.). Aýratynam tehniki adalgaşynaslyk özüniň köpmanylylygy bilen tapawutlanýar. Seýrek duş gelýän haýwanlaryň atlary adatça bir manyly bolýar we beýleki dilde olaryň many taýdan doly laýyk gelýän taýlary (ekwiwalenti) ulanylýar. Meselem: oklukirpi - дикобраз, gyzylinjik (gaş) – филаминго we ş.m. Şunuň bilen bir hatarda giňden ýaýran haýwan atlary zoologiýa degişli adalga hasaplanylýp, olar köpçülik tarapyndan ulanylýan, leksika girmek bilen, köpmanylylyga eýe bolýarlar. Mysal üçin, rus diliniň тигр sözi türkmen dilinde gaplaň diýen manysyndan başga-da, hyrsyz adam, güýçli, zabun ýagy manysynda hem ulanylýar.

Bulardan başga-da, dilde adalgalaryň bir manylylygynyň talaplaryna dilde manydaş adalgalaryň duş gelmegi-de päsgelçilik döredýär. Mysal üçin, matematika degişli binom, polinom adalgalarynyň türkmen dilinde-de, rus dilinde-de manydaş sözleri (sinonimleri) deňeçer ulanylýar: binom=iki agza–двучлен; polinom = köpagza–многочлен.

Iki dilde hem köpmanyly sözleriň aglabasynyň seýrek ýagdaýlarda many taýdan biri-birine doly gabat gelýän pursatlaryna-da duş gelinýär. Muňa türkmen dilindäki „düşünje” sözüniň we onuň rus dilindäki „понятие” diýen taýynyň (ekwiwalentiniň) aňladýan manylaryny mysal getirmek bolar: düşünje–1) Predmet hakda logiki taýdan formalaşan umumy pikir, bir zat baradaky ideýa; 2) Bir zat barasynda özünde bolan maglumat; 3) Bir zada düşünmeklik, bir zady bilmeklik ukyby (Türkmen diliniň sözlügi.–Aşg., 1962. 281s.).–Понятие – 1) Логически оформленная общая мысль о предмете, идея чего-н.; 2) Представление, сведения о челе-н.; 3) Способ, уровень понимания чего-н. (Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1984. 497s.).

Dilleriň ikisinde hem many taýdan biri-birine (seýrek ýagdaýlarda) doly laýyk gelýän sözler terjimeçi üçin päsgelçilik döretmeýär. Bu sözleriň terjimesi baglanyşykly tekstde ýa-da gepleşige (kontekstde) bagly bolman, degişli sözüň many taýdan laýyk gelýän taýyny (ekwiwalentini) terjimeçiniň dogry ulanmagy zerurdyr.

Iki diliň leksik birlikleriniň manylarynyň biri-birine kem-käsleýin gabat gelmegi has giň ýaýran hadysa bolup, munda deslapky diliň bir sözüne terjime edilýän diliň many taýdan birnäçe taýy gabat gelýär. Her bir diliň sözleriniň aglabasy özleriniň köpmanylylygy bilen häsiýetlendirilýär. Onsoňam bir diliň sözleriniň many ulgamy, kada bolşy ýaly, beýleki diliň sözleriniň many ulgamyna doly gabat gelmeýär.

Käte deslapky dildäki sözün many öwüşginine garanda giňdir, ýagny deslapky dildäki söz terjime edilýän dildäki sözün aňladýan manylaryna meňzeş manylary aňladýar. ýöne mundan hem başga, deslapky dildäki sözün terjime edilýän dilde başga sözler arkaly aňladylýan manylary-da bolýar.

Asyl nusganyň we terjime edilýän diliň sözleriniň manylarynyň biri-birine gabat gelýän hem-de tapawutlanýan pursatlaryna häli-şindi duş gelinýär. Mysal üçin, türkmen dilindäki açar we rus dilindäki ключ sözleri jaýyň açary kimin göni manysynda we çäre, ýol, usul ýaly göçme manysynda (meselem, meseläni çözmegiň usulyny tapmak – найти ключ к решению задачи) bu dilleriň ikisinde-de ulanylýar. Emma ключ sözi rus dilinde başga manyda hem, ýagny çeşme, gözbaş (родник) manysynda-da ulanylýar. (meselem, göni manysynda: gaýnap çykmak – бить ключом; göçme manysynda: durmuş gaýnap joşýar – жизнь быт ключом).

Türkmen dilindäki öý sözünüň rus diliniň дом sözüne mahsus bolmadyk manylaryny görkezmek bolar. Meselem, ak öý, gara öý (кибитка). Şular ýaly mysallaryň sanawy has-da uzaldylyp bilner.

Bir dile degişli sözün manysynyň beýleki dildäki taýyna (ekwiwalentine) kem-käsleýin (ýa-da bölekleýin) laýyk geliş hadysasy ylmy taýdan has-da ünsi özüne çekýär. Has giň („differensirlenmedik”) düşüňjäni aňladýan haýsy hem bolsa bir dile degişli söze beýleki dilde iki ýa-da ondan hem köp dar manyly söz laýyk gelýär. Mysal üçin, muňa adamyň bedeniniň bir bölegini aňladýan, türkmen diline diňe bir söz bilen, ýagny „el” sözi arkaly terjime edilýän nemes diliniň „Hand” we „Arm”, iňlis diliniň „hand” we „arm”, ispan diliniň „mono” we „brazo”, fransuz diliniň „maýn” we „bras” sözleri degişlidir. Türkmen diline bir söz bilen „aýak” diýlip terjime edilýän nemes diliniň „Fub” we „Bein”, iňlis diliniň „foot” we „leg”,

fransuz diliniň „pied” we „jambe” sözleriniň ýagdaýy hem edil ýokardaky ýalydyr. Sözüň asyl nusgadaky we terjime edilýän beýleki dildäki many öwürşeginiň umumylygyna, köpmanylydygyna garamazdan, ol terjime edilende, has anyklaşdyrylýar.

Sözüň grammatik manylarynyň terjimesiniň käbir meseleleri (türkmen we rus dilleriniň mysalynda).

Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynyň talaplaryna laýyklykda hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda amala aşyrylýan „Açyk gapylar” syýasatynyň netijesinde Garaşsyz we Bitarap Türkmenistan döwletimiziň daşary ýurtlar bilen dürli ugurlar boýunça alyp barýan gatnaşyklary günsaýyn artýar. Şol gatnaşyklary amala aşyrmakda terjime hem möhüm hyzmaty ýerine ýetirýär.

Diliň grammatik gurluşynyň düzüm bölegi hasaplanýlan affiksler, söz üýtgediji goşulmalar, şeýle hem käbir sintaktik öwürümler diliň belgiler ulgamyna (semiotika) degişli bolup, leksik birlikler ýaly, maglumat, iş, hereket bilen baglanyşykly manylary aňlatýarlar.

Dil biliminde adatça „leksik” we „grammatik” manylar barada-da gürrüň edilýär. Şol manylar häsiýeti, aňladýan düşüňjeleri boýunça biri-birinden düýpli tapawutlanýan ýaly duýulýan-da bolsa, hakykatda ýagdaý biraz başgaça. Leksik we grammatik manylar ozaly bilen özleriniň aňladýş usuly boýunça biri-birinden tapawutlanýarlar. Anyk söz arkaly hem-de onsuz (ýagny diliň beýleki serişdeleri arkaly) nähili many gatnaşyklarynyň beýan edilýändigini her bir diliň wajyp

aýratynlygydyr. Diýmek, bir dilde leksik manyly birlik hasaplanylýan söz (sözüň üsti bilen aňladylýan many) beýleki dilde grammatik serişdeler arkaly beýan edilip bilner we tersine, bir diliň çäklerinde meňzeş many köp halatlarda leksik serişdeler arkaly-da, grammatik serişdeler arkaly-da aňladyp bilner. Dilleriň birinde ol ýa-da beýleki serişdäniň düş gelmezligi terjimede düýpli päsgelçiligiň ýüze çykmagyna sebäp bolup bilmez.

Beýleki tarapdan, dilleriň grammatik gurluşyndaky tapawutlyklar zerarly terjimede ýüze çykyan kynçylyklara kembaha garamak nädogrydyr. Iki diliň sözlük düzümindäki we olaryň grammatik ulgamlarynyň arasyndaky doly meňzeşlige seýrek düş gelyär. Aýratynam türkmen we rus dilleriniň grammatik gurluşynda käbir meňzeşlikler bar. Şonuň bilen birlikde bu iki diliň grammatik gurluşynda gapma-garşylyklaryň, aratapawudyň köp düş gelyändigini bellemek bolar. Bularyň çözgüdi bolsa terjimeçiden, şeýle hem bu dilleriň deňeşdirme derňewi bilen meşgullanýanlardan aýratyn ukyby we meselä ünsli çemeleşmegi talap edýär. Bu dilleriň ikisinde-de grammatik kategoriýalar göräýmä biri-birine meňzeş ýaly. Hakykatda bolsa olar aňladýan manylarynyň göwrümi, ýerine ýetirýän hyzmaty, leksik maglumatlary öz içine alşy boýunça biri-birine doly gabat gelmeýärler. Mysal üçin, atlar türkmen dilinde-de, rus dilinde-de birlik we köplük sanlarda ulanylýarlar. Ýöne bu dilleriň grammatik san kategoriýasy göräýmäge biri-birine meňzeş ýaly duýulýan-da bolsa, hakykatda bularyň arasynda many taýdan doly laýyklyk ýok. Rus dilindäki atlaryň aglabasy, türkmen dilinde bolsa olaryň hemmesi diýen ýaly, birlik we köplük sanyň galypynda gelyärler. Bu dilleriň ikisinde hem atlar birlik sanda deň derejeli bir zady, düşüňjani (öý-дом, söz-слово, bulut-облако, arza-заявление, baýdak-знамя), köplük sanda bolsa şol deň

derejeli zatlaryň, düşüňjeleriň kesgitsiz sanyny, ýagny 2-den başlap tükeniksiz mukdaryny aňladýarlar (öýler-дома, sözler-слова, bulutlar-облака, arzalar-заявления, baýdaklar-знамена).

Käbir atlar rus dilinde diňe köplük sanda ulanylýan bolsa, türkmen dilinde olar birlik sanda-da, köplük sanda-da ulanylýarlar (весы-terezi(ler), часы-sagat(lar), очки-äýnek(ler), ножницы- gaýçy(lar), клещи- atagzy(lar)).

Köplük san kategoriýasy rus dilinde baş düşümde diňe bir grammatik manyly bolman, eýsem leksik mana-da eýedir, ýagny şol bir söz (meselem, лист на дереве, лист бумаги) sözün köplük sandaky aňladýan manysyna baglylykda dürli galyplarda ulanylýar. (листья, листы). Meselem: лист на дереве – agaçdaky ýaprak; листья на дереве – agaçlardaky ýapraklar; лист бумаги – bir tagta kagyз; листы бумаги – kagyз tagtalary we ş.m.

Iki diliň haýsy-da bolsa biriniň ol ýa-da beýleki sözüne beýleki dilde gönüden-göni laýyk gelýän söz bolmadyk ýagdaýynda bu dilleriň grammatik şekilleriniň arasyndaky tapawut has-da çuňlaşýar. Mysal üçin, rus diliniň işlikleri özleriniň tamamlanan we tamamlanmadyk görnüşleri bilen häsiýetlendirilýär. Mundan hem başga, işlikleriň bu görnüşleri ulanylanda, olardan aňlanylýan gymyldy-hereketiň tamamlanylandygy ýa-da tamamlanylmandygy hökmany suratda beýan edilýär. Türkmen dilinde bolsa işlikler tamamlanylan we tamamlanylmandygy işlikler diýlip biri-birine ýörite arşy goýulman, olar dürli ýollar bilen, ýagny zaman galyplary ýa-da sintaktik usul arkaly aňladylýar.

Türkmen dilinde nämälim şekilindäki käbir işlikleriň görnüş kategoriýasy sintaktik ýol bilen aňladylýar: писать, написать-ýazyp bolmak, читать-okamak, прочитать-okap çykamak we ş.m.

Ýöne türkmen dilinde nämälim şekilindäki işlikler görnüş aňlatmaýar. Şonuň üçin hem olar ikidilli sözlüklerde gelmek-прийти, приходит, приезжать; gitmek-уехать, уезжать; başlamak-начать; начинать; çözmek-решать, решить; asyşdyrmak-навишать, навешивать; almak-брать, взять kimin terjime edilýär.

Terjimäniň asyl nusgasynyň diliniň we terjime ediji diliň (TED) grammatik ulgamlarynyň dürlüligi sebäbi ýüze çykan kynçylyklary çendenaşa ulaldyp görkezmek nädogrydyr. Ýokarda bellenip geçişi ýaly, bir dilde grammatik ýol bilen beýan edilýän sözlerdir aňlatmalar beýleki dilde leksik usul arkaly aňladylyp bilner. Şonuň üçin hem terjimäniň asyl nusgasynyň dilinde grammatik usul arkaly beýan edilen düşüňjani TED-iň şol bir grammatik serişdeleri arkaly beýan etmäge synanyşmak nädogrydyr. Terjime de asyl nusganyň diliniň grammatik serişdeler arkaly teswirlenilýän manynyň TED-de leksik many arkaly aňladylmagy we tersine, asyl nusgasynyň tekstindäki leksik ýol bilen beýan edilýän manynyň TED-de grammatik serişdeler arkaly aňladylmagy adaty we talaba laýyk hadydsadyr. Hususan aýdylanda, amaly terjimäniň mysallary arkaly tassyklanylýan bu ýagdaý grammatik we leksik manylaryň arasyndaky tapawudyň bularyň „tebigatyna” däl-de, dürli dillerde dürli hili bolup bilýän beýan ediş usullaryna baglydygyny aňladýar.

Ýokarda agzalyp geçilen atlaryň san kategoriýasyna ýüzleneliň. Atlaryň san görkezijileri rus dilinden türkmen diline ýa-da, tersine, türkmen dilinden rus diline terjime edilip, erkin ulanylýan ýagdaýynda, olaryň san görkeziji galyplary (şekilleri) aşakdaky ýaly beýan edilýär: Men kitap (kitaby) satyn aldym – Я купил книгу. Men kitaplary satyn aldym. - Я купил книги. Meniň dostum Aşgabatda ýaşaýar. – Мой друг

живёт в Ашхабаде. Meniň dostlarym Aşgabatda ýaşaýarlar. – Мои друзья живут в Ашхабаде.

Sözün grammatik manylarynyň terjimesiniň meseleleri dürli-dürli bolup, her bir anyk ýagdaýda sözün ol ýa-da beýleki galybynyň ulanylyş aýratynlyklarynyň hasaba alynmagyny we şonuň esasynda terjime edilýän dild

Oňa laýyk gelýän sözün seçilip alynmagyny talap edýär.

Şu ýerde ýene-de bir möhüm mesele – terjime arkaly sintaktik birlikleriň manylarynyň aňladylýşy barada durup geçmegi zerur hasaplaýarys. Bu mesele iki diliň, türkmen we rus dilleriniň sintaktik birlikleriniň terjimesinde ýüze çykýan käbir aýratynlyklar bilen baglanyşyklydyr. Ilki bilen rus dilindäki „Чужая речь” ýa-da „Прямая речь” („Başganyň gepi” ýa-da „Göni gep”) we „Косвенная речь” ýa-da „Авторская речь” gytak gep ýa-da „Аwtoryň gepi” we olaryň türkmen dilinde ulanylyşyna seredeliň. Rus dilinde göni gep, gytak gepden tapawutlylykda, baglaýjysyz ulanylýar. Türkmen dilinde bolsa göni gepden soňra, awtoryň sözünüň başynda baglaýjynyň hyzmatyny ýerine ýetirýän „diýip” hal işligi ulanylýar. Meselem: „Sen bu ýerde näme işläp otýrýsň? diýip, kakam menden sorady.- что ты здесь делаешь?”-спросил меня отец. Bu sözler awtoryň gepi arkaly şeýle beýan edilýär: он мне заявил, что послезавтра придет обратно. Ol maňa birigün gaýdyp geljegini aýtdy.

Ýönekeý we goşma sözlemler bir dilden beýleki dile terjime edilende, dürli kynçylyklara duş gelinýär. Mysal üçin, rus diliniň „К вечеру похолодало” diýen eýesiz sözlemni alyp görelin. Bu sözlemi türkmen diline eýesiz sözlem arkaly terjime etmek mümkin däl. Sözlemi manysy boýunça terjime etmek üçin, oňa „howa” sözünü goşup, „Agşamara howa sowady” diýen eýeli sözleme öwürmeli.

Rus diliniň eýesiz sözlemlerinden habaryň hyzmatynda köplenç „нет” sözi (häzirki zaman galypynda), öten we geljek zaman galypalarynda bolsa „не” ownuk bölegi bilen birlikde „быть” işligi (не было, не будет) ulanylýar. Düzümünde „нет” sözi bolan eýesiz sözlemler „быть” işligi we ýoklugy aňladýan „не” ownuk bölek bilen birlikde türkmen diline eýeli sözlem arkaly terjime edilýär. Meselem: Крыгом не было не души – töwerekde hiç kim ýokdy.

Rus diliniň ýönekeý sözlemleriniň käbiri türkmen diline terjime edilende, olar grammatik taýdan başga bir görnüşe eýe bolýar. Başgaça aýdylanda, rus diliniň eýesiz sözlemleriniň aglabasy türkmen diline terjime edilende, eýeli, iki düzümlü sözlemlere öwrülýärler. Meselem: К вечеру похолодало.- Agşamara howa sowady (howa-eýeki, sowady-habar). Bu ýagdaý türkmen dilinde sözlemiň „Agşamara sowady” diýip eýesiz sözlem görnüşinde ulanylmaýandygy, eýäni talap edilýändigini bilen baglanyşyklydyr.

Rus diliniň düzmeli goşma sözlemleri türkmen dilinde hem düzmeli goşma sözlemler arkaly aňladylýar. Emma rus dilindäki eýerjeňli goşma sözlemleriň käbiri türkmen diline ýa ortak işlikli öwürümler ýa-da ýaýbaňlandyrylan ýönekeý sözlemler arkaly terjime edilýär. Meselem: Ни я не послалему письмо, ни он мне не написал. – Ne men oňa hat iberdim, ne-de ol maňa hat ýazdy. Я слышал, что твой друг уехал в Балканабаhem д. –Seniň dostyňyň Balkanabada gidendigini men eşitdim. Ikinji sözlem „seniň dostuň Balkanabada gitdi diýip, men eşitdim ” kimin hem terjime edilip bilner. Bu sözlemdäki „men eşitdim” baş sözlem, „Seniň dostuň Balkanabada gitdi” eýerjeň sözlem, „diýip” sözi bolsa baş we eýerjeň sözlemleriň baglaýjysy hökmünde çykyş edýär.

Rus diliniň eýerjeňli goşma sözlemleriniň käbiri türkmen diline ýaýraň ýönekeý sözlemler arkaly terjime

edilýär. Muňa rus dilindäki aýyrgyç, orun, maksat, hal-ýagdaý eýerjeňli goşma sözlemleriniň türkmen diline terjimelerini mysal hökmünde görkezmek bolar: человек, с которыми вы беседовали наш учитель. – Biziň gürrüňleşen adamyňyz biziň mugallymymyzdyr. Я еду туда, где живут мо друзья. – Men dostlarymyň ýaşaýan ýerine gidýärim. Я пришел к вам, чтобы посоветоваться. – Men siziň ýanyňyza maslahatlaşmak üçin geldim. Я поступил так, как посоветовал мне наставник – Men halypamyň maňa maslahat edişi ýaly etdim.

Täze adalgalar terjime edilende we beýleki dillerden alnanda adalgaşynaslygyň ösüş aýratynlyklaryň hasaba alynmagy.

Terjime edilýän tekstde duş gelýän adalgalaryň terjime ediji dilde laýyk gelýän taýlarynyň dogry seçilip alynmagy ylmy-tehniki edebiýatyň terjimesiniň möhüm meseleleriniň biridir. Bu mesele entek sözlüklere girizilmedik täze daşary ýurt adalgalarynyň laýyk gelýän taýlaryny seçip almaly bolan ýagdaýlarynda hasam çylşyrymlaşýar. Adalganyň many taýdan laýyk gelýän taýynyň şowly seçilip alynmagy hünärmeniň tekste we täze ylmy düşünjäniň asyl manysyna dogry düşünmegine, täze adalganyň dilde berk ornaşmagyna ýardam edýär. Beýleki tarapdan, täze adalganyň terjime ediji dilde dogry gelmeýän taýynyň seçilip alynmagy täze düşünjäniň özleşdirilişini kynlaşdyrýar, ahyrky netijede ol hünärmeniň dilinde ulanylmagyny bes edýär we dil ony gysyp çykarýar. Munuň sebäpleriniň biri-de adalgaşynaslaryň ösüşiniň, onuň dildäki uýgunlaşygynyň, terjime ediji dilde özleşdiriliş

aýratynlyklarynyň ýeterlik derejede hasaba alynmazlygy bilen baglanyşyklydyr. Şol sebäpli-de täze düşüňjeleriň many – mazmunyny beýan etmek üçin adalganyň in amatly görnüşleriniň agtarylmagy adalganyň ýasalýş usullarynyň giňişleýin öwrenilmegini, diliň içki we daşky mümkinçilikleriniň talaba laýyk peýdalanylmagyny we ş.m. talap edýär.

Adalgalaryň ýasalýşynyň aýry – aýry usullarynyň netijeliliginiň ylmyň anyk bir pudagynyň umumy ösüşiniň derejesine baglydygyny anyklamak üçin türkmen diliniň jemgyýetçilik – syýasy, hususan-da, ykdysady adalgalarynyň ýörite leksika bilen üstüniň ýetirilişiniň bölekdeýin deňeşdirme derňewi amala aşyryldy. Umumy möçberi 5 müňe barabar türkmen we rus dilleriniň jemgyýetçilik – syýasy, şol sanda ykdysady adalgalary öwrenildi. Adalgalaryň ýasalýş usullary, olaryň takmyny dörän wagty anyklanyldy. Jemgyýetçilik – syýasy ylmylaryna degişli adalgalar okuw kitaplarynyň neşir edilmegi, ikidilli terjime sözlükleriniň çap edilmegi, adalgaşynaslygy sözlükleriniň düzülmegi, ylmy – populýar edebiýatlaryň türkmen diline terjime edilmegi netijesinde kemala geldi we kämilleşdi.

Adatça ylmyň ýörite ugurlarynyň döräp, kemala gelip ugran ilkinji döwründe onuň adalgalary, esasan, umumyhalky dilden, şeýle hem beýleki dillerden alynýar. Ylmyň ýörite ugrunyň özbaşdaklaşmagy, onuň leksikasynyň ýasalýşynyň usullarynda ýüze çykýar – umumyhalky dilden söz alnanda, şol sözüň manysy ýöriteleşdirýär. Ylmyň täze bir ugry eýýäm öňden dowam edip gelýär ylmyň esasynda kemala gelen ýagdaýynda, onuň ösüşi käbir aýratynlyklary bilen tapawutlanýar. Mysal üçin, umumy tehniki leksika ýa-da ylmyň esas edinyän, esaslanýan leksikasy umumyhalky diliň

hyzmatyny ýerine ýetirýär we has dar mana eýe bolan adalgalary hem umumy halky dilden alynýar.

Ösüşiň mundan soňky basgançagynda ylmyň ýörite ugry kämilleşip ugraýar. Ylmyň ol ýa-da beýleki pudagyna degişli düşüňjeler aýdyňlaşdyrylýar. Diliň söz ýasalýş usullaryna laýyklykda söz ýasaýjy serişdeleriniň kömegi bilen sözleriň dürli görnüşleri ýasalýar. Affiksleriň kömegi bilen adalganyň prosesleriň, hadysalaryň we ş.m. atlaryna degişliligi (meselem, dil-dilçi-dilşynas-dilşynaslyk-dilewar-dilewarlanma-dilewarlanýş-dilewarlanmak), şeýle hem biri-birine ýakyn, meňzeş düşüňjeleriň tapawutly görnüşleri (dildar - dilwer) şöhlelendirilýär.

Ylmyň täze dörän, kemala gelen ugry ýa-da pudagy çalt depginler bilen ösüp ugraýar.

Söz düzümleri bolsa ylmyň bu ugrunyň ýa-da pudagynyň adalgaşynaslygyny çalt baýlaşdyrylmagynyň iň amatly usullarynyň biri hasaplanýlar. Adalgaşynaslyk söz düzümleri sintaktik ýol bilen özara baglanyşan iki, üç we ondan hem köp özbaşdak manyly sözlerden ybaratdyr. Bu adalgaşynaslyk söz utgaşmalary analitik häsiýetli bolup, aňsat özleşdirilýär. Ýöne has köp ulanylýan adalgaşynaslyk söz düzümleriniň käbiri diliň gysgaltmalar baradaky kanunynyň täsiri asdynda kähalatlarda düzüm bölekleriniň birini ýitirýär ýa-da goşma adalgalara, käte akronimlere öwrülýär.

Bu ýagdaýlar daşary ýurt adalgasy terjime ediji dile geçirilende, göz önünde tutulmalydyr. Sebäbi köp halatlarda alynma söze derek ene diliniň öz sözleriniň ulanylmagy mümkin. Daşary ýurt adalgasyny gönüden-göni ulanmak dogry hasaplanýlan ýagdaýlarynda, alynma adalgalaryň terjime ediji dil tarapyndan özleşdirilişiniň aýratynlyklary göz önünde tutulýar.

Häzirki döwürde alynma adalgalaryň aglabasy özleriniň maddy elementleri bilen bilelikde ulanylýar. Ylmy edebiýatlaryň seljermesi kalkalaşdyrma ýoly bilen dörän adalgalaryň sanynyň söz ýasalyşyň beýleki usullary arkaly ýasalan adalgalaryň sanyna garaňda, ep-esli azdygyny görkezýär. Şonuň üçin hem, biziň pikirimizçe, düşüňjeleri atlandyrmak üçin alynma adalgalara maddy görnüşdäki resurslaryň üstüni ýetirmegiň mümkinçilikleri hökmünde çemeleşmek kanuny ýagdaý hasaplanylýar.

Häzirki zaman alynma adalgaşynaslygynyň aýratynlygy, onuň, esasan, ýazuw arkaly amala aşyrylýandygy bilen baglanyşyklydyr. Sebäbi ylmy-tehniki maglumatlaryň alyş-çalyşygy, esasan, çap edişlik arkaly amala aşyrylýar. Häzirki zaman adalgaşynaslygyň ösüşiniň beýleki bir tapawutly aýratynlygy adalgalaryň başga dillerden alnyş prosesine düşüňjeli çemeleşmegi talap edýän adalgaşynaslyk ulgamlarynyň kämilleşdiriş mümkinçiligi bilen baglanyşyklydyr. Şu jähtden adalgaşynaslykda adalgalaryň beýleki dillerden alnyşynyň tärleri, adalgalary tertibe salmak, olary düzgünleşdirmek bilen meşgullanýan hünärmenler üçin maslahatnamalar işlenip taýýarlanylýar.

Daşary ýurt adalgalarynyň alnyş mümkinçiliklerine seredilýän ýagdaýlarynda diňe bir alynma sözleri däl, eýsem ene diliniň ulanylmagy mümkin bolan serişdeleriniň wariantlaryny hem göz önüne tutmak bilen, täze ylmy düşüňjeleri atlandyrmak üçin adalgaşynaslygyň üstüni ýetirmekde mümkin bolan serişdeler önünden öwrenilýär. Şeýlelik-de, täze düşüňjeleri atlandyrmagyň mümkin bolan wariantlary ýüze çykarylýar. Şol wariantlar alynma sözleriň dürli görnüşlerini peýdalanmak (meselem, leksik alynmalar, daşary ýurt adalgalaryny terjime etmek, degişli latyn we grek sözlerinden adalga ýasamak) arkaly döredilip bilner.

Alynma adalganyň düzümindäki harplary ene diliniň harplary bilen belgilendirmegiň (transliterasiýa) ýa-da şol adalganyň düzümindäki sesleri belgileriň aýratyn ulgamy arkaly beýan etmegiň (fonetik transkripsisiýa) haýsy biriniň amatlydygy baradaky mesele çözülide, häzirki döwürde adalgalaryň beýleki dile, esasan, ýazuw üsti bilen geçýändigi, şonuň üçin hem daşary ýurt alynma adalgasynyň düzümindäki harplaryň söz alyjy diliň öz harplary bilen aňladylýandygy göz önünde tutulmalydyr.

Adalga daşary ýurt dillerinden alnanda, onuň beýleki garyndaş dillerde beýan edilişiniň tejribesini göz önünde tutmak hem peýdalydyr. Garyndaş dillerde eýýäm özleşdirilen daşary ýurt adalgalaryny almak maksada laýyk hasaplanylýar. Bularyň hemmesi, esasan, fonetik kynçylyklaryň ýüze çykmagyna sebäp bolýan alynma adalgalaryň özleşdirilişine degişlidir.

Alynma adalganyň leksik ulgama girizilişini ýeňilleşdirmek üçin beýleki meňzeş adalganyň alnyş tejribesi we alynma sözler özleşdirilende bolup geçýän üýtgeşmeler göz önünde tutulmalydyr. Munuň özi alynma adalgalaryň başga üýtgeýiş mümkinçiliklerine önünden göz ýetirmäge we iň amatly wariantyny saýlamaga mümkinçilik berýär. Şunuň bilen birlikde adalganyň has ýönekeýleşdirilen görnüşi hödürlenip bilner, çünki görnüşi taýdan ýönekeýleşdirilen adalga söz alyjy dilde aňsat özleşdirilýär. Bu aýratynam aýdylyşy kyn adalgaşynaslyk söz utgaşmalary ýasalanda, olaryň düzümindäki harplaryň ene diliniň harplaryna üýtgedilen adalgalara degişlidir. Şonuň üçin hem alynma sözün düzümindäki harplar söz alyjy diliň harplaryna üýtgedilenden soňra, ýasalan täze adalga seljerilmelidir we ol mümkin boldugyça ýönekeýleşdirilmelidir.

Alynma adalgalar özleşdirilende, olar belli derejede morfologik özgerişlere sezewar bolýarlar. Şol özgerişler adalganyň alynýan diliniň we adalgany alyjy diliň grammatik gurluşyndaky aýratynlyklara, grammatik manylaryň aňladylyş usulyndaky tapawutlara baglydyr. Alynma adalgalar türkmen diline geçende, öz prototiplerine mahsus bolan morfologik alamatlaryny ýitirýär. Olaryň morfologik taýdan özleşdirilişi türkmen diliniň içki kada-kanunlaryna laýyklykda amala aşyrylýar.

Alynma adalga täze diliň morfologik kanunlaryna tabyn edilýär. Munuň özi onuň ikinji dile atlandyрма serişdesi hökmünde zerurçylyk sebäpli geçýändigini, şonuň üçin-de alynma adalgasynyň morfologik görkezijileriniň soňky diliň grammatik ulgamyna laýyk gelýändiginiň ýa-da gelmeýändiginiň şol söz üçin parhysyzygy bilen düşündirilýär. Munuň özi türkmen dilinde alynma adalgalar morfologik taýdan özleşdirilende, hiç hili päsgelçiligiň ýüze çykmaýandygyny aňlatmaýar. Türki dillerde daşary ýurt alynma sözleriniň morfologik özleşdirilişine bagyşlanylan işlerde bu meseläniň çylşyrymly taraplarynyň köpdügi bellenilýär. (1, 172s., 2). Şeýle meseleleriň hatarynda adalgalaryň ikinji dilli geçişiniň tertibi, alynma adalgalaryň öz toparlaryna degişlidiginiň özara mynasybetli, adalgalaryň beýleki dillerden alnanda, ol ýa-da beýleki grammatik kategoriýalarda bolup geçýän özgerişleriň häsiýeti; alynma sözün morfologik düzümi bilen sözleriň geçişindäki mynasybetiň arabaglaşygy; adalgalaryň gönüden-göni alnyşynyň we olaryň ýarym kalkalaşdyrylyşynyň aýratynlyklary; daşary ýurt we türkmen dilindäki taýdaş (ekwiwalent) morfemalaryň häsiýetleri; alynma düýp sözlere türkmen diliniň affiksleriniň goşulmagy bilen täze adalgalaryň ýasalyşy ýaly meseleler wajyplygy boýunça tapawutlanýarlar.

Türkmen edebi dilindäki alynma adalgalary aýdylyşy, öz prototiplerine laýyk gelşi boýunça iki tarapa bölmek bolar. Munuň birinji toparyny türkmen dilinde fonetik taýdan üýtgedilen görnüşde özleşdirilen alynma adalgalar emele getirýär. Muňa nebit (нефть), çotga (щетка), çot (счеты), bedre (ведрь), jemper (джерпер), kemput (конфета), kürüşge (крушка), paýtun (фаэтон), ýaly sözler mysal bolup biler.

Alynma sözleriň we adalgalaryň esasy bölegi türkmen dilinde öz asyl nusgasyndaky ýaly ýazylýar. Ikinji topara girýän alynma sözleriň janly gepleşikde aýdylyşy birmeňzeş bolman, olaryň fonetik taýdan özleşdirilişinde iki hili ýagdaý dowam edýär: birinjiden, ene diliniň artikulyasion bazasynyň we fonologik ulgamynyň täsiri astynda alynma sözleriň fonetik keşbi üýtgedilýär, ikinjiden, prof. O. Nazarowyň belleýşi ýaly, türkmençe – rusça ikidilliligiň şertlerinde rus diliniň fonologik aýratynlyklaryny özleşdirýän türkmenleriň sanynyň artmagy netijesinde alynma sözlerde adalganyň aýdylyşy rusça eşidilişine barha ýakynlaşýar. (3, 127s.).

Rus dilinde we beýleki daşary ýurt dillerinden türkmen diline dürli tematik taraplara girýän adalgalar – ylmy – tehniki, ykdysady – önümçilik, medeni ugurlar boýunça adalgalar, durmuşy sözler, toponimler, antroponimler we ş.m. alynma adalgalar türkmen dilindäki adalgaşynaslyk ulgamlarynyň aglabasynda özenini düzýär. Ol ýa-da beýleki adalganyň türkmen diliniň leksika-semantik ulgamyna girendigini ýa-da girmändigini şol adalganyň türkmen nusgawy we terjime edebiýatynda ulanylyş gerimi kesgitleýär.

Edebiýat

1. Akmämmedow O. Terjimäniň ylmy- nazaryýet esaslary. (Golýazma)
2. Alyýew R. Çeper terjimäniň käbir meseleleri hakynda. Sowet edebiýaty.1952. №1.
3. Akmämmedow O. Ceper terjime./ Türkmen dili, 6 sentýabr, 2006 ý.
4. Akmämmedow O. Dilden dile./ Türkmen dili, 8 mart, 2006 ý.
5. Akmämmedow O. Terjime. / Türkmen dili, 21 dekabır, 2006 ý.
6. Akmämmedow O. Terjime dili baýlaşdyrýan serişdedir./ Türkmen dili, 2006 ý.
7. Ataýew S. Terjimäniň käbir meseleleri.-Aşgabat, 1959
8. Ataýew. Terjime meselesi barada, sowet edebiýaty. 58 ý. aprel
9. Amanowa Çynar. Terjimeçiniň hünär kämilligi barada./ türkmen dili,
10. Atajanow A. Çeper terjime barada.-Sowet edebiýaty. 1960, 12.
11. Baýramowa L.K. nekotoryýe woprosy maşinnogo perewoda w SSSR i za rubežom.- Kazan. 1973.
12. Jürmenek B. Terjime hakynda söz.-Aşgabat, 1979.
13. Jürmenek B. Türkmen klassyk şahyry Seýdiniň goşgularynyň rus diline terjime edilişi hakynda.-

- Magtymguly adyndaky edebiýat institutynyň işleri.
Aşgabat, 1961, 5 –nji goýberiliş.
14. Jürmenek B. Magtymgulynyň eserleri rus dilinde.
Sowet edebiýaty. 1959 , 2.
 15. Matalow. Çeper terjimäniň käbir meseleleri. Sowet edebiýaty, 1962, 2.
 16. Goçowa G. Terjime we dilmaç./ Türkmen dili, 3 mart, 2010 ý.
 17. Saparowa Täçjan. Terjimäniň meseleleri./ Edebiýat we sungat.1989, 3-nji mart.
 18. Şweýser A.D. Perewod i lingwistika. M. 1973.
 19. Mesgudow W. Käbir sowet-internasional sözleriniň sözlüklere alnyşy we leksikografirlenilişi „Изв. АНТССР, Сер. обществ. наук”, 1976, №6.
 20. Nazarow O. Türkmen dilinde rus alynma sözleri.
Aşgabat, „Ylym”, 1981.
 21. Mustakow Romanguly. Ekwiwalentsiz sözleriň terjime edilişi. / Türkmen dili, 3- nji fewral,2010ý.
 22. Mustakow Romanguly . Terjimeçilik üýtgemeleri./ Türkmen dili, 25-nji noýabr, 2009 ý.
 23. Terjime meýdanyndaky daragt. „Türkmenistan” gazeti,1992,18 awgust
 24. Nauçno- tehniçeskiý perewod. M. 1987..
 25. Komissarow B.N. Slowo o perewode.M.1973.
 26. Kulagina O.S. Issledowaniýa po maşinnomu perewodu.M.1979.

27. Baýramowa L.K. Woprosy maşinnogo perewoda.Kazan. 1973.

28. Barhudarow L.S. Ýazyk i perewod. M. 1975.

29. Ахундов Э. М. Русские заимствования татарском языке. Казань, 1968.

30. Min/ýar-Beloruçew R.K. Obşaýa teoriýa perewoda i ustnyý perewod. Moskwa- 1980.